

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

GAZELLERDE KAFİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SONGÜL AYDIN

DANIŞMAN: Prof. Dr. NÂMIK AÇIKGÖZ

EYLÜL 2004

MUĞLA

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

GAZELLERDE KAFİYE

SONGÜL AYDIN

Sosyal Bilimleri Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması İçin Kabul edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nâmik AÇIKGÖZ

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

Enstitü Müdürü :

EYLÜL 2004

MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Gazellerde Kafiye’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlák ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığı ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Haziran 2004

Songűl AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	sayfa I
KISALTMALAR.....	IV

GİRİŞ

A- GENEL OLARAK KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI.....	1
B- KLÂSİK ŞİİR ve AHENK.....	4
C-KAFİYE.....	9
1. Klâsik Türk Şiirinde Kafiye	10
2. Yeni Türk Şiirinde Kafiye.....	30

GAZELLERDE KAFİYE

A - 15. YÜZYIL

1- AHMED-İ DÂÎ	34
a) Ahmed-i Dâî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı.....	34
b) Ahmed-i Dâî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	45
2-ŞEYHÎ.....	52
a) Şeyhî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı.....	52
b) Şeyhî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	60
3- AHMET PAŞA	63
a) Ahmet Paşa'nın Gazellerinde Kafiye Kullanımı	64
b) Ahmet Paşa'nın Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	71
4- NECÂTÎ.....	76
a) Necâti'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	76
b) Necâti'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	85
5- MESÎHÎ	93
a) Mesîhî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	93
b) Mesîhî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	102

B- 16. YÜZYIL

1-FUZÛLÎ.....	106
a) Fuzûlî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı.....	106
b) Fuzûlî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	113
2-HAYÂLÎ.....	114
a) Hayâlî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	114
b) Hayâlî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	121

4- BÂKÎ	130
a) Bâki'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	131
b) Bâki'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	138
5- NEV'Î	144
a) Nev'î'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	145
b) Nev'î'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	152
6-TAŞLICALI YAHYÂ	156
a) Taşlıcalı Yahyâ'nın Gazellerinde Kafiye Kullanımı	156
b) Taşlıcalı Yahyâ'nın Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	163

C- 17. YÜZYIL

1- NEF'Î	169
a) Nef'î'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı.....	170
b) Nef'î'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	176
2- NÂİLÎ	177
a) Nâilî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	178
b) Nailî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları	185
3- NÂBÎ	187
a) Nâbi'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı	188
b) Nâbi'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	196

D- 18. YÜZYIL

1- NEDÎM	201
a) Nedîm'in Gazellerinde Kafiye Kullanımı	201
b) Nedîm'in Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	208
2- ŞEYH GÂLİB	210
a) Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Kafiye Kullanımı	210
b) Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	218

E- 19. YÜZYIL

1- ENDERUNLU VÂSİF	223
a) Enderunlu Vâsîf'in Gazellerinde Kafiye Kullanımı	224
b) Enderunlu Vâsîf'in Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları.....	230
GENEL DEĞERLENDİRME.....	234
SONUÇ.....	242
BİBLİYOGRAFYA.....	249

ÖNSÖZ

İlk yazılı metinlerin bulunduğu VIII. yüzyıldan bu yana, Türk edebiyatı farklı kültür ve medeniyetlerin tesiriyle tür ve konu bakımından çeşitlilik göstermiştir. XII. yüzyılda, Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleriyle birlikte Arap ve Fars Edebiyatının etkisi altında gelişen bir edebiyat ortaya çıkmıştır.

İslâmiyet’in etkisi altında gelişen ve “klâsik” diye adlandırılan altı asırlık zaman dilimi, farklı dönemlere ayrılan Türk edebiyatının en uzun devresini oluşturmaktadır. XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden ve *klâsik* olarak adlandırılan bu edebî anlayış çerçevesinde en fazla nazım türünde eser verilmiş, verilen, nazım tür ve şekillerinde de belâgat ve estetik ön planda tutulmuştur. Klâsik şiire hakim olan belâgat ve estetik unsurlar, şairlerin bazı kaidelere uyma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Şairlerin uymak zorunda oldukları kaidelerden olan, *vezin* ve *kafiye* klâsik şiirin yapı taşı oluşturulan en önemli iki unsurdur. *Kafiye*’nin şiire, özellikle *ses* ve *ahenk* bakımından kattığı önem, yeni dönem edebiyat araştırmalarında ayrıca, vurgulanmaktadır.

Tanzimat’la birlikte edebiyata batıdan yeni tür ve şekillerin girmesi, *klâsik* olarak adlandırılan mevcut edebî anlayışı değiştirmiştir. Değişen edebî anlayış çerçevesinde şiir, anlam ve şekil bakımından farklı özellikler kazanmış ve buna bağlı olarak da klâsik şiirin vazgeçilmez unsuru olan *kafiye*’nin, şiirde bulunma zorunluluğu ortadan kalkmış, çeşit ve kullanım özellikleri de değişmiştir.

Kafiye, klâsik şiirin temel unsurlarından biri olması ve manzum eserlerin müşterek noktası olması yönüyle incelemeye değer bulunmuş ve bu düşünce çerçevesinde yapılan çalışma ile *kafiye*’nin, klâsik şiirdeki kullanımı ve yapısı belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, öncelikle, *kafiye*’nin bir ahenk unsuru olarak klâsik şiire, ses bakımından kattığı önem üzerinde durulmuş daha sonra da Türk edebiyatının Klâsik Dönemde ve batı tesirinde gelişen edebî anlayış çerçevesinde yer alan kafiye

tanımları ve çeşitleri tespit edilmiştir. *Kafiye* ile ilgili yapılan tespitlerden sonra, klâsik şiirin “kafiye” anlayışının belirlenmesi açısından her yüzyılı temsil etmek üzere klâsik şiire damgasını vuran; Ahmed-î Dâî, Şeyhî, Ahmet Paşa, Necâtî, Mesîhî, Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Nev’î, Taşlıcalı Yahyâ, Nef’î, Nâilî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib ve Enderunlu Vâsîf’tan oluşan toplam on altı şairin divânlarındaki gazellerin kafiyeli kelimeleri taranmış, eski ve yeni dönem kafiye anlayışı çerçevesinde incelenmiştir. Gazellerdeki kafiye değerlendirilirken, yeni ve klâsik edebiyata göre şairlerin kullandıkları kafiye şekilleri ve bunların kullanım sıklıkları; kafiye oluşturan kelimelerin hangi kökenden geldiği ve gazellere göre dağılımı; kafiyenin hangi seslerden oluştuğu ve kullanılan bu seslerinin gazellere göre dağılımı tablolar halinde gösterilmiş, daha sonra da gazellerde görülen kafiye kusurları incelenmiştir. Kafiye kusurlarının incelendiği kısımda, sadece klâsik anlayışa göre hatalı görülen kullanımlar değil, ekte ve kelime ortasında kafiye yapılan durumlar ve klâsik şiirde kafiye oluşturma şekli olan *kafiye-i ma’mûl* kullanımları da verilmiştir. Yine aynı kısımda, şairlerin “göz kafiyesi” anlayışına uygun olan kullanım örnekleri de belirtilmiştir. Çalışmanın sonunda, incelemede yer alan on altı şairin tamamının yer aldığı “Genel Değerlendirme” kısmında, şairlerin, *kafiye*, şekil, yapı, köken ve ses özellikleri bir arada verilmiştir. Çalışmanın en son kısmında, klâsik şiirde kullanılan *kafiye* şekillerinin şairlere göre dağılımının bulunduğu **Genel Tablo-1**, *kafiye* sesleri ve bu seslerin, şairlere, yüzyıllara ve klâsik dönemin tamamına göre dağılımının yer aldığı **Genel Tablo-2** ve kafiye seslerinin genel yüzde dağılımının bulunduğu **Genel Tablo-3** yer almaktadır. **Genel-Tablo-3**’te, kullanım oranı %0.3’ten az olan kafiye sesleri değerlendirilmeye alınmamıştır. Çalışmada, şairlerin kafiye kullanımlarının incelendiği kısımlarda verilen gazel örnekleri, söz konusu şairin gazellerinden alındığı için örnek verilen beytin sadece gazel numarası verilmiş, ayrıca dipnot belirtmeye gerek duyulmamıştır. Yine, verilen örneklerde, kafiyeli kelimeler, kafiyeli kelimedeki ek halinde bulunan redifle birlikte verilmiş ve böylece kafiye harflerinin bulunduğu konumun daha açık bir şekilde görülmesi sağlanmıştır.

Çalışma yapılırken şairlerin mevcut divân neşirlerinden faydalanılmıştır.

Çalışma esnasında, yardımlarını ve manevî desteğini esirgemeyen sayın Doç. Dr. Pervin ÇAPAN'a ve konu tespiti, kaynak belirleme ve yöntem oluşturma konularında yol gösteren danışmanım sayın Prof. Dr. Nâmık AÇIKGÖZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Muğla 2004

Songül AYDIN

KISALTMALAR

a.g.e. :adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
Ar. : Arapça
bağ. : bağlaç
bk. : bakınız
C. : cilt
Çev. :çeviren
e. : edat
f. : fiil
Far. : Farsça
G. :gazel
G.İ.Y. : genel içinde yüzde
H. : hicri
Haz. : hazırlayan
is. : isim
K.H.D.: kafiye harflerinin dağılımı
K.İ.Y: kendi içinde yüzde
M. : milâdî
Müt. : mütercim
s. : sayfa
S. : sayı
sf. : sıfat
T. : Türkçe
TY: toplam yüzde
TDK : Türk Dil Kurumu
Top.: toplam
v. : varak
vs. : ve saire
YY.: yüzyıl
Yay. : Yayıncılık/ yayınevi
zf. : zarf
zm. : zamir

GİRİŞ

A- GENEL OLARAK KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI

Türkler, tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşamış, bundan dolayı çeşitli kültür ve medeniyet dairelerinin etkisi altında kalmışlardır. Türkler'in farklı kültürlerle olan etkileşimleri, sosyal hayatla birlikte bilim ve edebiyata da yansımıştır. Türkler'in tarih boyunca ortaya koyduğu eserler incelendiğinde şekil, tür ve muhteva farklılıkları kendini göstermekte, bu da doğal olarak Türk edebiyat tarihini dönemlere göre inceleme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Türk edebiyatı, dönemlere ayrılırken ya kronolojik olarak ya da etkisi altına girilen medeniyete göre tasnif edilmiştir. Edebiyat tarihçilerinden Fuat Köprülü, Türk tarihini sadece edebiyatın değil bütün sosyal meselelerin incelenmesi açısından üç devreye ayırmış ve edebiyatı da bu üç devrede incelemiştir. Bu devirler; a) İslâmiyetten önce Türk edebiyatı, b) İslâm medeniyetinin etkisi altında gelişen Türk edebiyatı c) Avrupa medeniyetinin etkisi altında kalan Türk edebiyatı'dır¹.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra, Müslüman olan Arap-İran medeniyetleriyle tanışmaları neticesinde ortaya çıkan edebiyata,-her ne kadar saray edebiyatı, eski edebiyat ve divan edebiyatı gibi, farklı isimlerle zikrediliyor da olsa- "klâsik edebiyat" adı verilir.

Türk edebiyatının "Klâsik" olarak adlandırılan dönemi, nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli etkisi altında şekillenip, belirgin örnekler vermeye başladığı XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan, Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir².

Anadolu'da, XIII. yüzyılda başlayan klâsik Türk şiiri, bu asırda; dinî-tasavvufî ve didaktik mihver etrafında dönen bir edebî anlayışa sahipti. XIII. yüzyılın, dinî ve tasavvufî anlamda eser veren en önemli temsilcisi Mevlana'dır.

¹ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s. 5.

² Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 9: 389.

Mevlana eserlerini Farsça yazmakla birlikte, Anadolu’da gelişen edebiyat üzerinde derin ve sürekli tesir bırakan biridir. Bu yüzyılın, dinî konulu eser veren diğer temsilcileri ise Ahmed Fakih, Sultan Veled ve Yunus Emre’dir. Bu asra ait olduğu sanılan, Klâsik Türk şiirinin ilk ve gerçek temsilcileri Hoca Dehhanî ve Şeyyad Hamza’nın XIII. yüzyıla değil XIV. yüzyıla ait olduğu Fuat Köprülü’nün araştırmalarıyla ortaya çıkmıştır³.

XIV. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, klâsik şiiri temsil edebilecek mahiyette eserler verilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda, Türkçe divanların sayıca çoğaldığı görülmekle birlikte, dinî-ahlakî mesneviler geniş yer tutmaktadır. Gülşehrî, Aşık Paşa, Ahmedî ve Kadı Burhâneddin bu yüzyılın başlıca isimleridir⁴.

XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed’in, İstanbul’u fethiyle birlikte Anadolu bir kültür merkezi haline gelmiştir. Anadolu ve Rumeli’de edebiyat büyük bir gelişme göstermiş ve bu dönemde manzum-mensur olmak üzere her tür ve konuda pek çok eser verilmiştir. Şairlerin İran şiir ahengine ulaşma isteği, dile yabancı kelimelerin girmesini artırmıştır. Yine bu dönemde, Necâti başta olmak üzere atasözü, deyimler ve halk söyleyişleri şiirde kullanılarak Türkçeleştirme çabalarına da gidilmiştir. XV. yüzyılda klâsik şiire etki eden isimler, Herat ekolünü oluşturan Hüseyin Baykara, Molla Câmî ve Ali Şir Nevâî’dir. Bu yüzyılın diğer önemli temsilcileri ise Ahmed-i Daî, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Mesîhi’dir.

XVI. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğunda görülen siyasi gelişmelere paralel olarak kültür ve edebiyat da gelişmiştir. Padişahların, şiir ve edebiyata önem vermeleri, şairleri himaye etmeleri ve kıymetli eserleri ödüllendirmeleri şiir ve edebiyatın gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Klâsik Türk edebiyatın parlak devirlerinden olan bu yüzyılın önemli temsilcileri; Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Nev’î, Muhibbî, Kemal Paşazâde, Latîfî ve Âşık Çelebi’dir.

³ Ömer Faruk Akün “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 9: 394.

⁴ Türk edebiyatı tarihinin ana hatları için başvurulan kaynaklar; Ömer Faruk Akün “Divan Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.9.; Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara1995.; Mustafa İsen, “Divan Edebiyatı” **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 491-496.

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal ve siyasî alanlarda gerilemenin başladığı bir dönem olmasına rağmen, Türk edebiyatı yükselme ve gelişmesini sürdürmüştür. Bu yüzyılın önemli temsilcileri kaside de Nef'î, gazelde Şeyhülislam Yahyâ, Neşati, Nâilî, hamsede Nevîzâde Atayî'dir. Bu dönemde klâsik şiir, Nailî'nin temsilcisi olduğu "Sebk-i Hindî" denilen edebi akımın etkisinde kalmıştır. Şiirde duygu ve hayalin yerini düşüncenin aldığı "Hakimâne şiir" tarzının kurucusu Nâbi ise yüzyılın ikinci yarısında yetişen, önemli diğer bir isimdir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı'nın gerilediği bir devir olmasına rağmen, bu gerileme edebiyat ve kültür alanını fazla etkilememiştir. Bu asrın ilk çeyreğinde, "Lâle Devri" olarak adlandırılan zevk ve eğlence dönemi edebiyata ayrı bir hareketlilik kazandırmıştır. Lâle Devri'nin şairi Nedim, klâsik şiire zevk, sevinç ve coşkunluğu getirmiş ve böylece şiirde mahallîleşmeyi sağlamıştır. Nedim dışında döneme damgasını vuran diğer bir isim ise Şeyh Galib'dir. Enderulu Fâzıl, Koca Râgıb Paşa asrın diğer önemli isimlerindedir.

XIX. asra gelindiğinde, toplumun çeşitli alanlarında yapılan yenilik hareketleri edebiyata da yansımış ve edebiyata yeni türler girmeye başlamıştır. Dönemin sonuna doğru klâsik şiir, yeni edebiyat karşısında eski gücünü kaybetmiştir. Bu dönemde yetişen, klâsik şiirin son temsilcileri Enderunlu Vâsif, Yenişehirli Avnî ve Hersekli Ârif Hikmet'tir⁵.

XIII. yüzyılda Anadolu'da ilk örnekleri görülen ve altı asır kadar süren Klâsik Türk Edebiyatı Döneminde yetişen şair sayısı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, bu konuda tahmini rakamlar verilmektedir. Agah Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde, şair sayısını 5000⁶ olarak belirlemiştir. Klâsik şiirin, şair kadrosu hakkında bir takım tahmini rakamlar verilse de tezkire ve

⁵ Türk edebiyatı tarihinin ana hatları için başvurulan kaynaklar; Ömer Faruk Akün "Divan Edebiyatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.9., Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara1995.; Mustafa İsen, "Divan Edebiyatı" **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 491-496.

⁶ Agah Sırrı Levent, **Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 103.

bibliyografyaların incelenmesinden elde edilen verilere göre Klâsik Dönem şair sayısı 3812'dir⁷.

B- KLÂSİK ŞİİR ve AHENK

Klâsik Türk Edebiyatı Dönemine ait şiirle ilgili müstakil bir eser bulunmayıp sadece, şiirin şekil unsurlarından olan aruz ve kafiye risaleleri bulunmaktadır⁸. Klâsik Dönemin şiir anlayışı hakkında bilgi edinmek için şairlerin divanlarının dîbâcelerinden⁹ veya tezkirelerden faydalanılmaktadır.

Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati adlı eserinin “şi'r” maddesinde şiiri, “Edebiyattaki manası eskilere göre, *mevzun, mukaffa ve muhayyel söz*” şeklinde tanımlamış, “...sonrakiler, bu telakkiyi doğru bulmuyorlar ve ‘Bir sözün şi'r olabilmesi için manzum değil, güzel olması lâzımdır.’ diyorlar.”¹⁰ sözleriyle de eski ve yeni dönem edebiyatçılarının şiir hakkındaki görüşlerini belirtmiştir.

Klâsik şiirin, “vezinli ve kafiyeli söz” tanımından da anlaşıldığı üzere, bu dönem şiirinin iki temel unsuru *vezin ve kafiye*'dir. Şiirin şekli ile ilgili olan bu iki temel unsurun klâsik şiir tanımını belirleyecek kadar dikkate alınması, klâsik şiirde esas olanın, “...söylenilen şey değil, söyleyiş tarzı”¹¹ olduğunu gösterir. Klâsik şiirde, “mevzu, şekilden ibarettir; her şeyi o tahdit eder. Kafiye, vezin, örnek olarak dışardan alınan eser veyahut ses...”¹²

Söyleniş'in esas alındığı Klâsik Dönem şairleri tarafından, “şiiriyet; yani şiiri oluşturan mana, lafız ve ahenk güzelliği, şairler tarafından daima üstün tutulmuştur.”¹³. Şairler, şiirde ahenk, mana ve söz güzelliğini yakalamak için, şiirin

⁷ Mustafa İsen, “Divan Şairlerinin Mesleki Konumları” **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 222. (Eserde, şairlerin tahmini rakamları verilirken **Tezkirelere Göre Divan edebiyatı İsimler Sözlüğü**, adlı eser kaynak olarak gösterilmiştir.)

⁸ Orhan Okay, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergah Yay., İstanbul 1990, s. 34.

⁹ Klâsik dönem şairleri, kendi şiir anlayışlarını manzum ve mensur olarak divanlarının dîbâcelerinde belirtmişlerdir. Bu konuda bk. Tahir Üzgör, **Türkçe Divan Dîbâceleri**, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara 1990.

¹⁰ Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, (Haz.: Kemal Edip Küçüköğlü), Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s. 139.

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Eski Şairleri Okurken” **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yay., İstanbul 1995, s. 180.

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.g.m.**, s. 180.

¹³ Adnan Karaismailoğlu, **Klâsik Dönem Şiir İncelemeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 78.

şekil özelliklerini oluşturan kelime oyunları, kapalı söyleyişler, söz sanatları, vezin ve kafiye kullanımı gibi şiirin çeşitli dış yapı unsurlarını en iyi şekilde kullanmaya özen göstermişlerdir. Özellikle, vezin ve kafiye bilmek ve bunların kullanımındaki ustalık iyi şair olmanın gereği kabul edilmiştir. Latîfi, konuyla ilgili olarak Şuarâ Tezkiresi'nin dîbâcesinde taklitçi şairleri eleştirirken, “Bahir, kafiye nedir bilmeden, vezinleri taktî ederek okuyamadan her Gülistan okuyan şair ve iki mısra yazabilenler, usta şair geçinir olmuşlar.”¹⁴ diyerek, iyi şair olmak için kafiye ve vezin bilmenin önemini vurgular.

Edebiyatın en güzel parçası olan şiir¹⁵, Klâsik Dönem şairlerini “güzel” olanın peşinden gitmeye zorlamış ve şairler *güzel*'i ararken, şiirde *beliğ* olma özelliğini yakalamak için dili en iyi şekilde kullanmayı amaçlamışlardır. Klâsik Dönem şairlerinin, dili en iyi şekilde kullanmalarını onların meziyeti olarak değerlendiren Tanpınar, “...heyecanlarını sözün manasına değil, mısraın sesine ve bir mısra'a sıkıştırdıkları o hârikulade harekete emanet etmeleri idi.”¹⁶ sözleriyle, onların dili kullanma becerilerine dikkat çekmiştir.

Söyleyiş ve hayal zenginliği bakımından, kendi döneminin en olgun örneklerini veren ve şeklin esas alındığı Klâsik Dönem şiirinde şairler, anlatmak istedikleri duygu ve düşünceleri, geleneğin getirdiği belirli nazım şekli çerçevesinde vezin, redif ve kafiye gibi kaideleri dikkate alarak sunmaktadır. Klâsik şiirin vazgeçilmez hatta belirleyicisi olan vezin, redif, kafiye ve mısra sayısı gibi unsurlar şiirin dış yapısını oluşturur ve şiirdeki bu dış yapı unsurlarının farklılığı ise nazım şeklini belirler.

İran edebiyatından alınan klâsik şiir nazım şekillerinin adı ve mısra sayısı ne olursa olsun tek kafiye etrafında dönen sınırlı bir yapıya sahiptir¹⁷. Klâsik Dönem şiirinde nazım şekillerinin çeşitlilik göstermesinin başlıca sebebi, “...kafiye düzenleridir.”¹⁸. Vezin ve kafiyenin belirli bir duyguyu anlatma veya düşüncüyü

¹⁴ Latîfi Tezkiresi, İstanbul 1314. s. 24.

¹⁵ Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 143.

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s.12.

¹⁷ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 401.

¹⁸ E.J. Wilkinson GIBB, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, (Çev.:Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 65.

birkaç mısra' a sıkıştırma mecburiyetinin, o şekle verdiği hususi bir karakter vardır¹⁹. Klâsik şiirde şair, öncelikle nazım şeklinin zorunlu kıldığı ve belirlediği kafiye anlayışı çerçevesinde hareket etmek durumundadır²⁰.

“Belâgatın kural ve ilkelerinin hakim olduğu divan edebiyatında, şairlerin ahenk unsurlarını kullanma konusunda uymak zorunda oldukları estetik kurallar vardır.”²¹ Şairlerin, uymak zorunda oldukları estetik kaideler içinde yer alan *kafiye*, *ses*'lerin düzenli tekrarını sağlaması açısından şiirdeki estetik unsurlardan biri olarak görülmüş ve kafiyenin de içinde bulunduğu ahenk unsurları bir anlatım tekniği olarak kullanılmıştır.

Şiirde, *mana* ve *ses*'in birleşmesi ile oluşan ahenk, dilin iyi kullanılması ile ortaya çıkmaktadır. Çünkü, dilin en üst seviyesi olarak düşünülen “Şiir dili, çok yüksek bir telmih ve çoğul anlam potansiyeline sahiptir ve bu dil, okurları bir belirsizlik labirentine sokmadan, söz konusu potansiyelden sonuna kadar yararlanmaya imkan verir.”²² Malzemesi dil olan şiir, “Yazıldığı dilin ses sisteminden alınma sesler üzerine kurulur ve onların yardımıyla iletilir.”²³. Klâsik şiirde ahenk unsuru olmalarının yanında, dilin kullanımında da “...büyük ölçüde kafiye, redif ve vezin gibi ritmik akışkanlığı sağlayan biçimsel unsurlarla söz sanatları ve mazmunlar...”²⁴ etkilidir.

Klâsik şiir'in *ahenk* yönü değerlendirilirken, öncelikle *ses* üzerinde durulmuş ve şiirde *ses* unsuru olan kafiyenin, şiire *ses* açısından katkısı sık sık vurgulanmıştır.²⁵ Klâsik Dönem şiirinin *ses* yönünü Tanpınar, “Eski şairlerin büyük tarafları, bilerek veya bilmeyerek kendilerini *ses*'e emanet etmeleridir; bütün o

¹⁹ Ali Nihat Tarlan, **Edebiyat Meseleleri**, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s. 201.

²⁰ Muhsin Macit, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 84.

²¹ Muhsin Macit, **a.g.e.**, s. 95.

²² Walter G. Andrews, **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, (Çev.: Tansel Güney), İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 79.

²³ Tunca Kortantamer, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I” **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 277.

²⁴ Muhsin Macit, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 9.

²⁵ Muhsin Macit'in, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, adlı eserinde şiirdeki ahenk unsurları; *Söz Tekrarları*, *Ses Tekrarları* ve *Ritm* (Vezin ve Kafiye) başlıkları altında toplanmıştır. Eser, *ses* tekrarı olarak tanımlanan kafiyenin, ahenk unsuru olarak şiirdeki yerini belirlemektedir.

oyunlar, mazmunlar hepsi bu sesi yüklenen, taşıyan vasıtalaradır.”²⁶ sözleriyle vurgulamıştır. Yine Tanpınar, “Eski şiirimizde ses ve hançere cihazı, bütün bu hapsedilmiş iç hamlelerin yerini tutar. O, çok defa manadan ayrı, kendi aleminde her şeydir ve tek başına bütün ifadeyi yüklenir.”²⁷ ifadesiyle klâsik şiirdeki ses unsuru olan kafiye’yi, fikrin ortaya çıkışını şekillendiren bir unsur olarak görür ve şiirin merkezine koyar.

Şiirin kulakta iz bırakan tarafı olarak düşünülen *ses tekrarları*, -ki kafiye tanımı buna dahildir- oluşturduğu ritm ile şiirde akıcılığı sağlayan bir müzik unsuru olarak değerlendirilmiştir. Estetik unsurlardan biri olan, “Seslerin tekrarlanması, kafiyenin ahenkli ses fonksiyonunu meydana getirir. Şiirdeki kıta kalıplarının düzenleyicisi hatta bazen yegâne düzenleyicisi ve mısra bitimlerinin habercisi olan kafiyenin vezindeki rolü, estetik açıdan çok daha önemlidir.”²⁸ Çünkü, “...herhangi bir şiirde yer alan yinelemeler, vurgu ve ezgi açısından koşutluklar, eşitlikler doğurduğu için şiirin ses bakımından etkisini ve müzikalitesini artırmaktadır.”²⁹

Üslûp ve teknik mükemmelliğin oluşumunda etkili olan *vezin* ve *kafiye*’nin, manzum sözlere musiki açısından kattığı ahengi Ali Seydi, “Manzum sözler vezin ve kafiye gibi iki kayd-ı esâsı ile mukayyedir. Vezin ve kafiye ise söze, a’sâbı hafif hafif ihtizâza getirecek, sâmiâyı latif latif okşayacak suretde bir âheng-i ulvî ve hazin itâ ider.”³⁰ ifadesiyle ortaya koyar. Şiirin musikisinde, vezin ve diğer dış yapı unsurlarından daha esaslı bir ses unsuru olan kafiye’nin şiirdeki vazifesi, “...musiki bestelerindeki kuvvetli nağmelerin sık sık tekrarı gibi, tamamiyle müzikal bir *ses tekrarı*”³¹ oluşturmasıdır. Şiirde müzik unsuru olan kafiyenin vazgeçilmezliğini Yahya Kemal, “Şiir muhakkak vezinle ve kafiye ile

²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Eski Şairleri Okurken” **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yay., İstanbul 1995, s. 180.

²⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 12.

²⁸ R. Wellek- A. Warren, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çev.: Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1983, s. 210.

²⁹ Doğan Aksan, **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Engin Yay., Ankara 1995, s. 237.

³⁰ Ali Seydi, **Seci ve Kafiye Lügati**, İstanbul 1323, s. 8.

³¹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, C. 1, s. 54.

vücuda gelir. Şiir musikînin hemşîresidir, aletsiz tegânnî edilemez”³² açıklamasıyla belirtir.

Ses unsuru olarak düşünülen kafiye'nin, sadece müzik unsuru olarak şiire kattığı ahenk yeterli bulunmayarak kafiye'nin, manadan bağımsız olmaması gerektiği de belirtilmiştir. Çünkü, “...musiki bakımından zengin bir şiirde, şiirdeki seslerin yarattığı musikiyle kelimelerin esas ve diğer anlamların yarattığı musikinin birbiriyle sınıksı bir şekilde örülmüş olduğunu...”³³ söyleyen T.S.Eliot, yine bu konudaki fikirlerini, “...şiirde musikinin, anlamlarla ilişkisi olmayan bir musikî olmadığını hatırlatmak isterim. Aksi halde anlamsız fakat musiki değeri üstün şiirler yaratabilirdik, böyle bir şiirin varlığına hiç şahit olmadım.”³⁴ sözleri ile açıklamaktadır. Ses ve *mana* ilişkisi yönünden bakıldığında, “Anlam ve ses ilişkilerinin çok iyi örüldüğü şiirde, anlam değişirse bile şiiri değiştirip yok etmeksizin, bir kelime, hatta bir kelimenin yeri bile değiştirilemez.”³⁵ Şiirde, *ses* ve *anlam* bütünlüğü oluşturulurken, “...her şeyden önemlisi, kafiye'nin bir *mana* taşınması ve bunun içinde, şiirin bütünüyle ilgili olmasıdır. Kelimeleri bir araya getiren bağdaştırıcı ve zıtlılaştırıcı kafiye'dir.”³⁶

Tanpınar ise, kafiye'nin *mana* ile olan bağı; “Hakikatte, düşünce ve hayal onun mihranı etrafında kuruluyor, onun imkânlarıyla şair, velev ki kıyas yoluyla olsun duygularının veya duyularının dünyasına giriyordu....Bu gelenekte her yeni kafiye ve redif yeni bir *mana* alemine açılmış yola benzer.”³⁷ sözleriyle açıklar.

Kafiye'nin, şiirde meydana getirdiği musiki ve ahenk dikkate alınarak Klâsik Dönemde kafiye, şiirin tanımına dahil edilecek kadar önemli bir unsur olmuştur. Hatta, Klâsik Dönem şairlerinin şiirlerini topladıkları divanlarda

³² Yahya Kemal, **Dergahtan Bu Yana Kafiye**, Şadırvan Dergisi, C. I, S. 25, s. 1.

³³ T.S Eliot, **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, (Çev.:Sevim Kantarcıoğlu), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1983, s. 140.

³⁴ T.S Eliot, **a.g.e.**, s. 136.

³⁵ Tunca Kortantamer, “Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I” **Eski Türk Edebiyatı Makaleleri**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 275.

³⁶ R. Wellek- A. Warren, **Edebiyat Bilimlerinin Temelleri**, (Çev.: Ahmet Edip Uysal), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1983, s. 210.

³⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 20.

manzumelerin tasnifinin kafiyeeye göre sıralanması ve bütün şiir şekillerinin kafiyeli olup kafiyesiz şiirin olmaması³⁸ kafiyeenin klâsik şiirin temel unsurlardan biri olarak kullanıldığını göstermektedir. Kafiye konusunda somut bir benzetme yapan Yahya Kemal, “Kuşta kanat nasıl başlıca uzuv ise şiirde de kafiye öyledir.”³⁹ diyerek, kafiye ve şiir arasındaki sıkı bağı ortaya koyar.

Şiirin mihveri konumunda görülen *kafiye*, söz konusu dönem içinde *ilmu'l-kâfiye*⁴⁰ adı verilen bir ilim dalı olarak görülmüş ve kaynaklarda bu başlık altında açıklanmıştır. Kafiye'nin ilim dalı olarak görülmesi ve konuyla ilgili Arap, Fars ve Türk edebiyatında müstakil pek çok risale ve lügat yazılması konuya verilen önemi göstermektedir.⁴¹

C- KAFİYE

Klâsik şiirde hakim olan kafiye anlayışının söz konusu dönemde kullanılan Arap alfabesinden kaynaklanması, kafiye ile ilgili kaidelerin de buna göre belirlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Tanzimat'tan sonra, edebiyata yeni tür ve şekillerin girmesi ve alfabenin de değişmesi ile Türk edebiyatındaki kafiye anlayışı da değişmiştir. Klâsik Dönem edebiyatçılarının önemle üzerinde durdukları kafiye kullanımı, Yeni Edebiyat Dönemi'nde şairin tercihi bırakılmıştır.

Bugün, kafiye “Divan Şiirinde”, “Yeni Türk Şiirinde” ve “Halk Şiirinde” başlıkları altında ayrı ayrı incelenmekte ve halk edebiyatındaki karşılığı olan “uyak” kelimesi ile açıklanmaktadır.⁴²

³⁸ E.J. Wilkinson GIBB, **Osmanlı Şiir Tarihi I-II**, (Çev.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 65.

³⁹ Yahya Kemal, “Dergahtan Bu Yana Kafiye” **Şadırvan Dergisi**, C. I; S. 25 (1949): 1.

⁴⁰ M.A. Yekta Saraç- Mustafa Çiçekler, “Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXVII (1998): 445. ;Taşköprülü-zâde, **Mevzuatü'l-Ulûm**, (Haz.: Mümin Çevik), İstanbul 1975.

⁴¹ Konuyla ilgili, Türk Edebiyatında: Ali Seydi'nin **Seci ve Kâfiye Lügati**, Kemalpaşazâde'nin **Kâfiye Risalesi**, Ali Cemâleddin'in **Arûz-ı Türki'si**; Arap Edebiyatında:Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kannavi, **el-Kafi fi İlmî. İl-Aruz ve'l Kavâfi** vs... eserler konuyla ilgilidir. Konuyla ilgili pek çok Arapça eser Süleymâniye Kütüphanesinde mevcuttur.

⁴² Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997.

Klâsik şiirin kafiye anlayışı her ne kadar farklı da olsa bugün, eski harfli metinlerin yeni harflere aktarılması ile birlikte Klâsik Dönem'e ait şiirlerin kafiye yapısı, Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre değerlendirilmektedir.

1- Klâsik Türk Şiirinde Kafiye

Kafâ ve *kafiye* kelimelerinin ilk ve asıl anlamı, “başın boyunla bitişen arka ve son kısmı, ense” olup daha sonra, “bir şeyin sonu, arkası” ve buradan da “beytin sonu” manası türemiştir⁴³. Kafiye, Arapça'da önceleri, *beyitler halinde söylenmiş hikmetli veya hicivli söz* anlamına gelirken daha sonra sırasıyla *beyit*, *şiir* ve son olarak bugünkü kafiye anlamını kazanmıştır⁴⁴.

Kafiye, lügatte “Beyitlerin veya mısraların belirli kaide-i mahsûsasına göre son harflerinin tevâfuku.”⁴⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Müstakimzâde, *Istılâhâtü’ş- Şi’riyye* adlı eserinde kafiye’yi; “Şi’rin âhiri ana bina olunan lafızdır.”⁴⁶ şeklinde tanımlayarak, kafiyenin şiirin sonunda bulunması gerektiği vurgulamıştır.

Mehmed Rif’at’ın *Mecâmü’l-Edeb* adlı eserinde ise kafiye, “Eş’ârın âhirlerinde vâkî’ hurûf-ı mütekerrire-i mütecânisenin harekât ve sekenât, ittifak ve itthâdına ‘kafiye’ denir.”⁴⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Ali Cemâleddin, kafiye’yi tanımlarken “Lugâtte bir nesnenin bir nesne arkasından gelmesine denir. *Istılâh-ı şu’arâda* ise kelâm mevzûna arkasında, ya’ni şi’rin âhirinde bulunan harfe denir ki eczâ-yı beyt onunla rabt olunur. Ta’yin-i kâfiyede rivâyât mütekâsire olub ancak beyn’el- fuzalâ kâfiye bir harfdir ki ulemâ-yı

⁴³ İsmail Durmuş- Mürsel Öztürk- İskender Pala, “Kafiye” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 24: 149.

⁴⁴ “Kafiye”, **Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi**, 5: 88-89.

⁴⁵ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**. Çağrı Yay., İstanbul 1999.

⁴⁶ Harun Tolasa, **18. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü – Müstakimzâde’nin Istılâhâtü’ş- Şi’riyye’si-**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XXIV-XXV (1986), s. 363. Eserin kafiye maddesine verilen dipnotta, “Bu maddeyle ilgili olarak sahife kenarında şu açıklama vardır: ‘İmam Fahr, *Kebîrde* der ki, şiirin kafiyesi şiire tâbi ve anın irsine iktifa ve tebeyyet eylediği için tesmiye olundu ki, insanın kafası âhir-ı bedenidir.’” şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁴⁷ Mehmed Rif’at, **Mecâmü’l- Edeb**, Der-saadet Matbaası Bâb-ı Âli, İstanbul 1358, s. 52.

Arab ol harfe harf-i revî derler. Revî, revâdan me'hûzdur. Lugât-i Arabda devenin yükünü bağladıkları ipe denilib ol ip ile devenin yükü bağlandığı gibi şi'r in kâfiye-i eczâsı harf-i revî ile bağlanır.”⁴⁸ diyerek, revî'nin kelime anlamı ile kafiyedeki fonksiyonu arasındaki ilgiyi belirterek kafiyeyi, *revî* harfi ile bütünleştirmiştir. Misâl olarak verdiği,

Tutdı gülşende yine bülbül-i hoş-han menzil
Başlasun devre kadeh oldu müzeyyen mahfil

beytinde, “lam” harfi revî'dir.

Klâsik Dönemde kafiye tanımlanırken, kafiyenin mısra sonunda olması gerektiği vurgulanmış ve aslında kafiyenin bir harf olan ve “revî” den ibaret olduğu yukarıdaki tanımda görülmektedir. Yine, kafiyeyi tanımlarken sadece *revî* harfini dikkate alan Vahîdü't-Tebrîzî, “Kâfiye aslında bir harftir ol harfe Arablar ‘revî’ derler. Revî, revâdan revâ ise, bir ipe derler ki deve üzerinde yükü onunla bağlarlar pes ol ip ile devenin yükü bağlandığı gibi, şi'r dahi ol harf-i revî ile bağlanır. Harf-i revîsiz şi'r dürüst olmaz ve ol harfin tekrarı dükeli beytlerde muayyen olan bir yerde lazımdır ki taki şi'r dürüst ola ve revî kılınan harf gerekdir ki nefis-i kelimededen ola.”⁴⁹ ifadesi ile, kafiyede olması gereken *revî* harfinin, kelime anlamı ile kafiye arasındaki bağına dikkat çekerek, revî harfi olmadan şiir olmayacağını ve şiirde bulunan revînin her beyitte tekrar edilmesiyle ancak şiir olabileceğini savunmaktadır.

Yukarıda verilen kafiye tanımlarında, kafiyede olması gerekenler farklı açılardan değerlendiriliyor gibi gözüke de hepsi, “*mısra sonlarındaki ses benzerliği*” noktasında birleşmektedir. Mısra sonunda tekrar edilmesi konusunda birleşen tanımların her biri, kafiyede olması gerekenleri önemle izah etmektedir. Bunlardan Muallim Naci, kafiye'yi açıklarken tekrar eden harf ve harekelerin mana ve söz açısından farklı olması gerekliliğini vurgulayarak, “Hem lafız hem mana yahut yalnız mana hasebiyle muhtelif oldukları halde mısraların yahut beyitlerin sonlarında veya bunların sonları kabul edilen yerlerde-telaffuzda istiklâli şart

⁴⁸ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî** (Millet Kütüphanesi- Edebiyat Kısmı No: 307): s. 106.

⁴⁹ Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30a.

olmamak ve aşağıda sayılacak harf ve hareketlerden ibaret olmak üzere- tekrarlanan şeyin toplamıdır.”⁵⁰ diyerek görüşlerini dört grupta incelemiştir. Bunlar:

1. Hem söz hem mana açısından farklılık:

Reftârına dikkat et ne mevzûn
Şâir buna olmasın mı meftûn

beytinde kafiyeli olan “mevzûn” ve “meftûn” kelimeleri hem söz hem de mana açısından farklılık göstermektedir.

2. Yalnız söz açısından farklılık:

Sözünle dâimâ ratbu’l lisânım
Sözünden kalmasın hâlî zebânım

beytinde “lisân” ve zebân” kelimeleri biri Arapça diğeri Farsça olup dil manasına gelmektedir, aralarındaki farklılık söz açınsındandır.

3. Yalnız mana açısından farklılık:

Var mı bir câriyede böyle behâ
Mümkün olmaz buna takdîr-i bahâ

beytinde “bahâ”ların ilki Arapça güzellik, ikincisi Farsça kıymet anlamına gelmektedir.⁵¹

Revi'nin esas alındığı kafiye, revî dışında harfler bulunmaktadır. Kafiye harfleri Tebrîzî'nin, “kâfiye aslında bir harftir lâkin ona tebaiyyet ile sekiz harf getirilir ki bunlardan dördü asıl kâfiye olan revî'den önce dördü revî'den sonradır”⁵² sözlerinden de anlaşıldığı gibi revî dahil toplam dokuz harften oluşur. *Revi, te'sis, dahîl, ridf, kayd, vasl, hurûc, mezîd, nâire* adı verilen kafiye harflerinden *te'sis, dahîl, ridf* ve *kayd* revî'den önce; *vasl, hurûc, mezîd* ve *nâire* ise revî'den sonra

⁵⁰ Muallim Naci, **Istîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 72.

⁵¹ Muallim Naci, **a.g.e.**, s.73.

⁵² Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30a.

gelir. Kafiye harflerine gelen harekelere ise *ress*, *işbâ'*, *hazv*, *tevcîh*, *mecrâ* ve *nefâz* denir⁵³.

Revi: Yukarıda da belirtildiği gibi, kafiye'nin son harfidir.

Kafiye tanımı ve tasnifinde esas alınan *revi*, kendinden önce ve sonra gelen kafiye harfleri dikkate alınarak, “revî-yi mukayyed” ve “revî-yi mutlak” olmak üzere ikiye ayrılır⁵⁴.

Revî-yi mukayyed: Revi'den evvel gelen, ridf dışındaki sakin harfe denir. Örnek: *sabr*, *baht*, *ferd*, *mest*, *peşt* kelimelerinde son harften önce bulunan harflerdir⁵⁵.

Mukayyed revî'yi Muallim Naci, “Bitiştığı bir vasl olmadığı için sakin olan revî'dir.”⁵⁶ şeklinde açıklamış ve örnek olarak:

Rûh-bahş oldu Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı 'ademden ezhâr

beytini vermiştir.

Revi-yi mutlak: Reviden sonra sakin bir harf geldiği için revinin onunla harekeli olmasına denir. Örnek olarak; “dilberi” kelimesindeki râ-yı revî harekelenmiştir.⁵⁷

Naci ise, “...bir vasl'a bitiştığı için harekeli olan revî'dir.”⁵⁸ şeklinde açıklamıştır.

Asıl kafiye harfi kabul edilen revî'nin harekesi, **mecrâ**'dır ve kafiyelerde *mecrâ*'nın tekrarı vacibdir.

Bakdıkça o sun'ı ber-kemâle
Şâhin-i kazâ gelir hayâle

⁵³ Tahir'ül- Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 78-80.

⁵⁴ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî**, , Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı, No: 307, s. 106.

⁵⁵ Ali Cemâleddin, **a.g.e.**, s. 106.

⁵⁶ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 78.

⁵⁷ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî**, , Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı No: 307, s. 106.

⁵⁸ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul. 1996, s. 76.

beytinde “lam”ların fethası *mecrâ*’dır.⁵⁹

Revi harfinin kullanımıyla ilgili Tebrîzî, *revi* harfinin nefis-i kelimededen olması gerektiğini; “Kâfiye iki nev’i dir, biri aslî ve biri ma’ mûlîdir.”⁶⁰ sözleri ile belirtmiş ve *revî*’yi kelimenin aslından olup olmamasına göre iki kısımda incelemiştir. Açıklamadaki kafiye-i aslî’ye; “râst” ve “mâst” kelimeleri, ma’ mûlî kâfiye’ye de “hevâst” ve “kücâst” kelimeleri örnektir. Bunlardan; “hevâst” ve “kücâst” kelimelerinin aslı “hevâ” ve “kücâ” olduğundan ma’ mûlî’dir⁶¹.

Muallim Naci ise *revi*’yi, Tebrîzî’nin değerlendirmesine yakın fakat farklı ifadelerle; “kafiyenin son asıl harfi olan veya son asıl harfi olmamakla birlikte öyle kabul edilen harf” şeklinde belirtmiş ve “son asıl harf olmamakla birlikte öyle kabul edilmesini tekellüfsüz olarak son asıl harf kabul edilir, yahut tekellüfle o harfin yerine geçer. Tekellüfle son harf kabul edilen harf ise kelimenin ya ortasına veya sonuna gelir.”⁶² ifadeleriyle dört ihtimal üzerinde değerlendirmiştir.

1- *Revinin* son asıl harf olmasına misal:

Gördün mi bu dâm-gehde âzâd
Bir dâmın esîri sayd ü seyyâd

beyitte son asıl harf “dal” harfidir.

2- *Revinin* tekellüfsüz olarak son asıl harf –olmasa da öyle- kabul edilmesine misal:

Müjgânı ki nîm-cünbiş eyler
Bin cünd-i belâ nümâyîş eyler

beytinde “cünbiş” ile “nümâyîş” deki “şın”lar asıl harf olmadıkları halde tekellüfsüz olarak son asıl harf yerini tutmuşlardır. Gerçekte “cünbiş” te son asıl harf “be” , “nümâyîş”te de “ye” dir.

⁵⁹ Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul. 1996, s. 88.

⁶⁰ Vahîdü’ t-Tebrîzî, *Terceme-i Arûz*, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30a.

⁶¹ Vahîdü’ t-Tebrîzî, *a.g.e.*, v.30a.

⁶² Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 76.

3- Revinin tekellüfle kelime ortasında son aslî harf yerine geçmesine misal:

Dediler mevsim-i sermâda çekar mı evden
Heves-i sayd ile hiç olmayan âdem kevden

beytinin birinci mısırâsındaki revî “ev”in son aslî harfî olan “vav”ı itibar olduğu surette ikinci mısırâsında bön demek olan “kevden” in “vav” harfî son aslî harf menzilesinde bulundurulmuş olur.

4- Revinin tekellüfle kelime sonunda aslî harf yerine geçmesine misal:

İftihâr eyleriz bununla ki biz
Müstefiz-i mesâir-i Arabız

beytin birinci mısırâsında son aslî harf “biz” kelimesinde “ze” olduğu halde ikinci mısırâda “Arabız” tabirindeki “ze” son aslî harf menzilesinde bulundurulmuştur⁶³.

Te’sîs: Revi ile aralarında harekeli bir harf bulunan *elif* tir. Meselâ:

Efkârım egerçi nazma mâil
Hâlim degil intizâmı kâbil

beytinde “mâil” ve “kâbil” kelimelerindeki elif, yani –â’lar te’sîs harfidir.

Dahîl: Te’sîs ile revî arasındaki harekeli harftir.

Oldukça zamân zamân müsâdif
Hayrânım olur nigâh-ı ârif

beytindeki “müsâdif” ve “ârif” kelimelerindeki *dal* ve *râ* harfleri dahîl’dir. Örnekte görüldüğü gibi dahîl harfinin aynı olma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Ridf: Revi’den önceki elif, vav veya sakin yâ’dır. İki türlü olur.

1- Revi ile aralarında harekeli veya sakin ayrıca bir harf bulunmaz. Meselâ: “mu’tâd” ve “âbâd” kelimelerindeki *elif*’ler; “bî-çün” ve “memnûn” kelimelerindeki *vav*’lar; “zarîf” ve “latîf” kelimelerindeki sakin *yâ*’lar ridf’dir.

⁶³ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 76-77.

2- Revi ile ridf arasında sakın bir harf bulunur. Meselâ: “bâfte” ve “tâfte”; “sûhte” ve “dûhte”; “rîhte” ve “bîhte” kelimelerindeki elif, vâv ve yâ’lar ridf’dir.

Kayd: Ridf’den farklı olarak, revi ile aralarında fasıla olmamak kaydıyla üst tarafındaki sakın harftir. Meselâ: “pest” ve “perest”, “bezm” ve “rezm”, “derd” ve “merd” kelimelerindeki kafiyeler bu türdendir.

Vasl: Reviden sonra gelen harftir.

Hurûc: Vasldan sonra gelen harftir.

Mezîd: Hurûcdan sonra gelen harftir.⁶⁴

Klâsik Dönem’de, kafiye çeşitleri olarak belirlenen bütün gruplamalar, kafiye tanımında esas alınan *revi* harfine ve bu harfin öncesinde ve sonrasında gelen diğer harflerin kafiyeli kelimeye bulunup bulunmamasına göre sınıflandırılmıştır. Kafiyeli kelimeye bulunan kafiye harflerine göre yapılan bu gruplandırmada kafiye, yapı bakımından *mücerred*, *müesses*, *müreddef* ve *mukayyed*⁶⁵ olmak üzere dört grupta incelenmiştir:

a) Mücerred Kafiye: Kafiyenin yalnız *revi* harfi ile yapıldığına denir. Her nev’i kafiyede en önce dikkate alınacak olan, *revi* harfindeki birliktir⁶⁶.

Mücerred kafiye, “Bir harf ve bir harekeden oluşmaktadır. Mücerred denmesinin nedeni bir harf ve bir harekeden ibaret olup diğer kafiye harflerinden mücerred olmasındandır.”⁶⁷

Çün bûy-ı tu dâred nesîm-i seher
Fedayeş koned dil-i revân-ı cân u ser

beytini vermiştir. Beyitte “râ” **revî** ve revî’den evvel olan hareke **tevcih**’dir⁶⁸.

⁶⁴ Kafiye harfleri hakkında verilen bilgiler: Muallim Naci’nin, **Istılâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 80-84. ve Tahir’ül- Mevlevî’nin, **Edebiyat Lügati**, Enderun Kitabevi, İst. 1994, s. 78-80. eserlerinden alınmıştır.

⁶⁵ Vahîdü’t-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt. Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30b-31a.

⁶⁶ Mehmed Rif’at, **Mecâmü’l- Edeb**, Der-saadet Matbaası, Bâb-ı Âli, İst. 1358, s. 52.

⁶⁷ Vahîdü’t-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 31a.

Te'sis harfî bulunmayan kafiyelerde –bir kayda bağılı olmaksızın- revî'den önceki harfîn harekesi olan **tevcîh**; fetha, kesre ve zamme ile yapılır ve revî sakîn bulunduğu vakit tevcîh'in tekrarı vacibdir. Meselâ; “elken” ile “mümkin” kafiye olamaz. Revî harekeli olduğu zaman tevcîh'in farklı harekelerde olması caiz görülmüştür. Meselâ; “müşterî, Unsûrî” kelimelerini kafiye yaparlar⁶⁹.

b) Müreddef Kafiye: Revî'den önce gelen ve ridf adı verilen, “elif”, “vav” ve “ye” harflerinden birinin kafiyele kelimedede bulunması ile yapılan bu kafiye *müreddef kafiye* denir. Bu harflerden “elif” harfî ile yapılan; “kân” ve “cân”; “vâv” harfî ile yapılan; “hûr” ve “nûr”; “yâ” harfî ile yapılan; “dîn” ve “çîn” kelimeleri *müreddef kafiye* 'ye örnek gösterilen kelimelerdir⁷⁰.

Revî harfinin önünde bulunan ve *ridf* olarak adlandırılan, “elif, vav, ye” harflerinden her biri “ridf-i elif”, “ridf-i vâv” ve “ridf-i yâvî” olarak adlandırılır⁷¹.

Aks-i ruhsârın düşünce ey mah mihr-i cihân
Virdi destinde çâh piyâle bahşeden nişân

beytinde, “nun” harfleri **revî**, “elif”ler ise, **ridf** dir ve ridfden evvel olan hareke **hazv** 'dır⁷².

Müreddef kafiye 'de, ridf'den önceki harfîn harekesi olan **hazv** 'ın tekrarı lâzımdır. Meselâ; “seyr” ile “sîr” kelimelerinin kafiye yapılması kulağa hoş gelmemektedir⁷³.

Müreddef kafiye'de biri aslî diğeri zâid olmak üzere iki ridf harfî bulunur. Bunlardan ridf-i aslî, “elif, vav, yâ” harfleridir. Ridf-i zâid ise, “hâ, râ, sin, şın, fâ, nun” harfleridir. Ridf-i aslî ile ridf-i zâidin birer harfî, aynı kelimedede bir araya gelerek yapılan bu kafiye'ye; “müreddef-i mürekkebe” denir. Misal; “fürûht”

⁶⁸ Vahîdü't-Tebrîzî, **a.g.e.**, v. 32a.

⁶⁹ Muallim Naci, **İstlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 87-88.

⁷⁰ Vahîdü't-Tebrîzî, **Terçeme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 31a.

⁷¹ Mehmed Rif'at, **Mecâmü'l-Edeb**, Der-saadet Matbaası, Bâb-ı Âli, İstanbul 1358, s. 52.

⁷² Mehmed Rif'at, **a.g.e.**, s. 52.

⁷³ Tahirü'l- Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İst. 1994, s. 80.

kelimesinde “tâ” revî, “hâ” ridf-i zâid, “vav” ridf-i aslî ve “râ”nın harekesi de *hazv*’dır⁷⁴.

Müreddef kafiye’de bazen, *ridf* harfiyle revî harfi arasına sakin bir harf girmekte ve bu durum, yapılan kafiye’nin *müreddef kafiye* olmasına engel teşkil etmemektedir. Yine, *müreddef kafiye*’de ridf harfinin tekrarını zorunlu tutulmuştur⁷⁵.

c) Mukayyed Kafiye: Revî harfinden önce gelen, “elif”, “vav” ve “ye” harfinin dışında bir harfin tekrarı ile olan kafiye’dir ki tekrar edilen bu harfe, **kayd** denir⁷⁶.

Kayd harfi, sakin bir harf olup kelime’de ridf harfinin bulunduğu yerde olur. Mesela; “derd” ve “merd” in *râ*’sı, “kand” ve “çend” in *nun*’u **kayd** harfidir. Hangi harf olursa olsun sakin olan ve ridf’in yerinde olan bu harf **kayd**’dır. Ridf ve *kayd* harfinden önce bulunan harekeye **hazv** denir. *Kayd* harfi, müreddef kafiye’de de bulunur⁷⁷.

Âlem-i vahdetde ey sâki bizi bezm-i elest
İtdi ikrar safâ meyhanesinde şöyle mest

Beyitte; “t” ler **revî**, “sin” ler ise, **kayd**’dır, kaydın üst tarafındaki harfin harekesi olan “e” sesi ise, **hazv**’dır⁷⁸.

“Bezm” ve “rezm”, “nağz” ve “mağz”, “derd” ve “merd”, “meyl” ve “neyl” kelimeleri *kayd* harfinin bulunduğu kelimelerdir. Fasîhlerin çoğu kafiye’lerde *kayd*’ın tekrarının vacib sayarlar. Misal:

Kapısından çıkıp hemân şehrin
Oldu ‘aâzim boyunca bir nehrin

beytinde olduğu gibi “he” ler **kayd** harfidir. “Nerm” ve “bezm” kelimelerinin kafiye yapılması uygun olmayıp tab’a hoş gelmemektedir⁷⁹.

⁷⁴ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî**, (Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı, No: 307): s. 107-109.

⁷⁵ Muallim Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 81.

⁷⁶ Mehmed Rif’at, **Mecâmü’l-Edeb**, Der-saadet Matbaası, Bâb-ı Âli, İst. 1358, s. 54.

⁷⁷ Vahîdü’t-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 31a.

⁷⁸ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî**, (Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı, No: 307): s. 106.

Muallim Naci'nin *Istılahat-ı Edebiyye* adlı eserinde, “Yerinde görüleceği üzere cumhura (bu sahanın alimlerine) göre; elif veya önceki harfî zammeli olan sakin ‘vav’, yahut önceki harfî kesreli olan sakin ‘yâ’dan diğer bir ifade ile med harflerinde ibaret ise de bazıları bunu ‘Revi’nin fasılasız olarak üst tarafında bulunan sakin harftir.’ diye tarif etmişlerdir. Bu görüşe göre kayd, ridf’in şümulüne girerek kayd tabirinin kullanılmasına ihtiyaç kalmamış olur.”⁸⁰ sözleri ile haklı bir açıklama yapmıştır.

Muallim Naci'nin, aktarılan görüşü doğrultusunda, *mukayyed kafiye*, *müreddef kafiye* kısmına dahil edilir, böylece; *kayd*, *revi-yi mukayyede* ve *mukayyed kafiye* ifadelerinin kullanımı ortadan kalkar.

d) Müesses Kafiye: Reviden önce “elif” ve elif ile revî arasına harekeli bir harf getirilmesiyle yapılan kafiyedir. Bu “elif”e **te’sîs**, te’sîs ile revî arasındaki harekeli harfe ise **dahîl** denir. Te’sîs ve dahîl harfinin bulunduğu kafiye *müesses kafiye* olarak adlandırılır⁸¹. Misâl; “âkıl” ve “câhil” kelimelerinde “lam”lar *revî*, “â” lar *te’sîs*, “ha” ve “kaf” harfleri ise *dahîl*’dir. Te’sîs’den önce gelen harfin harekesi **ress**, dahîl harfinin harekesi ise **işbâ’** dir⁸².

Araplar göre te’sîs harfinin kullanıldığı kafiyede te’sîs’in bulunduğu kelime eğer şiirin matla beytinde ise sonuna kadar te’sîs harfî getirilmeli idi, getirilmemesi durumunda ayıp sayılırdı. Örneğin; “câhil” ve “âkıl” kelimeleri matla’da olduğu vakit şiirin devamında “mukbil” ve “müşkil” kelimeleri ile kafiye yapılamaz, te’sîs’in bulunduğu kelime matla’da olmadığı takdirde; “mukbil”, “müşkil”, “câhil” ve “âkıl” kelimeleri kafiye oluşturulabilir⁸³.

Muallim Naci, “Selim tabiatlerin şehâdetiyle sabit olduğu üzre te’sîs, tezyînât-ı şî’riyye’den (şiire güzellik ve değer kazandıran hususlardan) sayılmakla

⁷⁹ Muallim Naci, *Istılahât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 82.

⁸⁰ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 83.

⁸¹ Ali Cemâleddin, *Arûz-ı Türkî*, (Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı, No: 307): s. 109-110.

⁸² Vahîdü’t-Tebrîzî, *Terceme-i Arûz*, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30b.

⁸³ Vahîdü’t-Tebrîzî, *Terceme-i Arûz*, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 30b-31a.

beraber bulunması ve yapılması gerekli değildir. Bulunmamasından dolayı kafiye kusurlu olmaz.”⁸⁴ diyerek *te’sîs* harfinin kullanım şekline açıklık getirmiştir.

Müesses kafiye’ye örnek olarak:

Bir söz dedi cânân ki kerâmet var içinde
Dün giceye dair bir işâret var içinde

(G/ 145)⁸⁵

beyitte geçen “kerâmet” ve “işâret” kelimelerindeki “elif” yani “â” lar, **te’sîs**; “mim” ve “râ” harfleri ise **dahîl**’dir.

Buraya kadar verilen kafiye gruplamalarıyla ilgili bilgilerde dikkate alınan kafiye harfleri, “revi, ridf, kayd, te’sîs, dahîl”dir.

Revi’den sonra gelen ilk harf **vasl**, harekesi ise **nefâz**’dır. Vasl harfinin olduğu kafiyede, revî’nin harekesine **mecrâ** denir. Vasl’dan sonra gelen harf **hurûc**, hurûc’dan sonra gelen harf **mezîd**, mezîdden sonra gelen harf ise, **nâire**’dir. Vasldan sonra gelen bütün harflerin harekelerine de vasl’da olduğu gibi **nefâz** denir. Örnek;

Der-i derûn tohm-ı aşk mi kârem
Hûn-ı dil zi ân zi dîde mi bârem

beytinde görülen –ârem kafiyesinde, “râ”lar **revî**, “elif” yani –â’lar **ridf**, “mim”ler **vasl**’dır. Revî’den evvel olan hareke *tevcih*, revî’nin harekesi ise *mecrâ*’dır. Bu beyitte kafiye üç harf ve iki harekeden oluşur.⁸⁶

Vahîdü’t Tebrîzî, “Redîf, revî’den sonra bir kelime yahud dahî ziyâdeden ibâretdir ki bir noktada bir ma’nâda şî’rin ahirine degin getirilir.”⁸⁷ açıklaması ile, revî’den sonra gelen harf ve kelimeleri “redif” olarak tanımlamıştır. Revi’den sonra gelen harf ve harekelerin “redif” e dahil edilmesi konusunda, Tebrîzî ile aynı fikri savunan Muallim Naci, *Istılâhat-ı Edebiyye* adlı eserinde, “...revî’den sonra her ne

⁸⁴ Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 79.

⁸⁵ *Nedîm Divanı*, (Haz. Muhsin Macit), Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 349.

⁸⁶ Vahîdü’t-Tebrîzî, *Terceme-i Arûz*, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 33a.

⁸⁷ Vahîdü’t-Tebrîzî, *a.g.e.*, v. 34b.

gelirse redif sayılması yerinde olur.”⁸⁸ demektedir. Tahirü'l-Mevlevî’de aynı şekilde redif’i, “En doğrusu, revî’den sonra gelen ve aynen tekerrür eden kelimedir.”⁸⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Revi harfinden sonra gelen ve aynen tekrar eden ne kadar harf, kelime ve cümle varsa bunların hepsinin *redif*’e dahil edilmesi, revî’den sonra gelen kafiye harfleri ve bu harflerin harekelerinin adlarının kafiye oluşturduğu külfeti ortadan kaldırmıştır.

Kafiye ile ilgili bilgi veren eserlerde, *mücerred*, *müreddef*, *mukayyed* ve *müesses* kafiyelerin dışında, **kafiye-i şâygan** adı verilen bir kafiye şeklinden daha bahsedilmiştir.

Tebrîzî, şâygan kafiye, “Bir nev’i kafiye dahi vardır ki, ona da *kafiye-i şaygan* dirlir, ol ise birkaç nev’idir amma meşhur olanı elif ve nûn iledir ki, ma’nâyı cem’î ifade ide.”⁹⁰ şeklinde açıklamıştır. Kelimenin sonuna ilâve edilen iki sakin harf-i zâidden ibaret olan *şaygân kafiye*’nin en bilinen şekli “elif” ve “nun” ile yapılandır⁹¹. Örnek;

Dirîgâ rûz-ı ıyş u vasl-ı yârân
Dirîgâ sohbet-i zibâ nigârân

beyitte **râ**, revî ve revî’den önce olan **elif**, ridf’dir. Revî’den sonra olan **elif** ve **nûn** ma’nâyı cem’î ifade ettiği için *şaygân*’dır. Ridfden önce gelen harfin harekesi *havz*’dır ve revî’nin harekesi *mecrâ*’dır. Bu beyitte kafiye, dört harf ve iki harekeden oluşmaktadır⁹².

Şâygan, manayı cem için revî’den sonra getirilen iki sakin harftir ve revî harekeli olduğu zaman *şaygan*’ı revî kabul etmek uygun değildir. “Elif” ve “nun” harfi ile yapılan *şaygân* kafiye’ye örnek; “**cân**” ve “**cenân**” kelimelerindeki **nûn**’lar revî, **elif**’ler ise, ridf’dir. “Cân” ve “cenân” kelimelerine, “**âşikân**” ve “**talibân**”

⁸⁸ Muallim Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 84.

⁸⁹ Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 80.

⁹⁰ Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 34b.

⁹¹ Ali Cemâleddin **Arûz-ı Türkî**, (Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı No. 307): s. 108-113.

⁹² Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v.34b.

kelimeleri getirilerek, **elif**'ler ridf kabul edilir. Diğer harflerle olan şâygân'a örnek ise; “**cünd**” ve “**fend**” kelimelerindeki **nûn** harfi ile mukayyed olan kafiye şâygân olarak “**dehend**” ve “**berend**” getirilebilir. Kafiye oluştururken birden fazla şâygân getirme ayıp kabul edilmiştir⁹³.

Mehmed Rif'at ise *şâygân kafiye*'yi, “Bazı kere harf-i revî'den sonra zamir yahud edat ve yahud bir kelime aynen tekrar ider ki ol tekrar iden şey zamir veya edat olursa ana ‘vasl u şâygân’ ve eger kelime olursa redif denir.”⁹⁴ şeklindeki ifadesiyle revî'den sonra gelen edat veya zamirin *şâygân* olduğunu belirtmiş, örnek olarak;

Zevk-i teşrifin ile kadd-i surâhî **hamdır**
Bûse-i la'lin için çeşm-i kadeh pür-**nemdir**

beytini vermiştir. Beyitte “mim” ler *revi*, “dır”lar haber edatı olduğundan *şâygan*'dır.

Mehmed Rif'at'ın yukarıda verilen şâygan ile ilgili açıklaması, redif'e dair bir açıklamadır. Çünkü revî'den sonra gelen harf veya kelimenin redif kabul edildiği, konuyla ilgili kısımda belirtilmiştir. Ayrıca, şâygan ile ilgili diğer açıklamalarda görüldüğü gibi şâygan, kafiye yapılan kelimelere gelen ekteki harflerin *revi* ve *ridf* kabul edilmesine denmektedir.

Şâygan kafiye, *mücerred*, *müesses*, *mukayyed* ve *müredderf* kafiye gruplarında olduğu gibi bir kafiye çeşidi olarak görülmemelidir. Çünkü şâygan, şairlerin kafiye oluşturmalarını kolaylaştıran, şiirin devamında getirilecek kelimelerin kafiye uydurulması sağlayan bir kullanım şeklidir. Yukarıda *şâygan kafiye* ile ilgili verilen örneklerin açıklamalarında da belirtildiği gibi şâygan'ın en bilinen şekli olan “elif” ve “nun” ile yapılandır ve şekilde yapılan kafiyeler de, “elif” ler *ridf* olduğu için yapısı bakımından *müredderf kafiye*'dir.

⁹³ Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), v. 34a.

⁹⁴ Mehmed Rif'at, **Mecâmü'l- Edeb**, Der-saadet Matbaası, Bâb-ı Âli, İstanbul 1358, s. 52-55.

Mücerred, *müesses*, *mukayyed* ve *müreddef* diye adlandırılan kafiye gruplamaları, kafiyeli kelimedeki bulunan harf ve hareketler dikkate alınarak yapılmış ve kullanılan kafiye harflerine göre isimlendirilmiştir.

Muallim Naci ve Tâhirü'l- Mevlevî'nin eserlerinde kafiye, bir de **taktî'** **itibariyle** yani, imlâ harfleri dikkate alınarak *müterâdif*, *mütevâtir*, *mütedârik*, *müterâkib* ve *mütekâvis* olmak üzere beş kısımda incelenmiştir⁹⁵. Buna göre:

1) *Müterâdif Kafiye*: Taktî' bakımından sonunda fasılasız yani yan yana iki sakin harf bulunan kafiyedir. "Uhûd" ve "şühûd" kelimelerinin sonundaki "û" ve "d" harfleri gibi.

2) *Mütevâtir Kafiye*: Sonunda bir sakin, ondan evvel bir harekeli, daha evvel bir sakin harf bulunan kelimelerdir. "Yârım" ve "bârım" kelimelerindeki sâkin "â" ve "m" harfleriyle harekeli "r" harfleri gibi.

3) *Mütedârik Kafiye*: Sonunda bir sakin ondan evvel iki harekeli, daha evvel bir sakin harf bulunan kelimelerdir. "Giryânımı", "cânânımı" kelimelerindeki sâkin "â" ve "ı" harfleriyle harekeli "n" ve "m" harfleri gibi.

4) *Müterâkib Kafiye*: Sonunda bir sakin, ondan evvel üç harekeli, daha evvel bir sâkin harf bulunan kelimedir. "sehbâ-yı adem", "mînâ-yı adem" terkîblerindeki "a" ve "m" harfleriyle harekeli "yı = ی", "a = ع" ve "d = د" harfleri gibi.

5) *Mütekâvis Kafiye*: Sonunda bir sakin, ondan evvel dört harekeli, daha evvel bir sakin harf bulunan kelimelerdir.

Muallim Naci ve Tahirü'l- Mevlevî'nin, yan yana gelen harflerin harekeli ve sakin olmasına göre *müterâdif*, *mütevâtir*, *mütedârik*, *müterâkib* ve *mütekâvis* olarak adlandırdıkları kafiye grupları, kafiyeli kelimedeki kullanılan kafiye harflerine göre *mücerred*, *müreddef*, *müesses* ve *mukayyed* olarak adlandırılan kafiye gruplarından

⁹⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lüğati**, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 81.; Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 89.

teknik olarak farklı olmadığı gibi, yeni bir bilgi içermeyip kafiyeli kelimeye sadece farklı bir açıdan bakılması ile yapılan bir sınıflandırmadır.

Klâsik Dönem içinde yapılan *kafiye* tasnifleri, kafiyeli kelimedeki kullanılan kafiye harflerine ve bu harflerin harekelerine göre çeşitli başlıklar altında izah edilmiştir. Fakat kafiye ile ilgili açıklamalar, her ne kadar kafiye harf ve harekeleri dikkate alınarak yapılsa da kafiye, *harf* ve *hareke* yani, *ses* noktasında birleştirilmiştir.

Klâsik Dönem şairleri tarafından önemle üzerinde durulan ve şiirin olmazsa olmazlarından olan kafiye kullanımında acemilik yapmak ayıp olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶ Öyle ki kafiye ayıplarından bazılarının isim bile vermişlerdir.

Kafiye kusurları, *uyub-ı mülakkabe-i kafiye* (adlandırılmış kafiye kusurları) ve *uyûb-ı gayr-ı mülakkabe-i kafiye* (adlandırılmamış kafiye kusurları) olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.⁹⁷

a) *Uyub-ı mülakkabe-i kafiye* (adlandırılmış kafiye kusurları): *Sinâd*, *ikvâ*, *ikfâ* ve *îtâ* olmak üzere dört tanedir.

Sinâd: Kafiyeli kelimelerde ridf harfinin farklı olmasına denir. Örnek; “zâr” ile “zîr” ve “zôr”, “mâr” ile “mîr” ve “mûr” gibi.

İkvâ: Ridf ve kayd’dan önceki harfin harekesi olan *hazv* ve *revi*’den önceki harfin harekesi olan *tevcîh*’in kafiyelerde farklı olmasına denir. “Devr” ile “dûr”, “derd” ile “dürd”, “gül” ile “gil” gibi.

Havz’ın farklı olması caiz görülmemiş fakat, “olur” ve “bilir” kelimelerinde olduğu gibi kusur belli olmayacak derecede birbirine farklılık göstermemesi bazen

⁹⁶ Fatin’in, Hâtimetü’l- Eş’âr adlı tezkiresinde şairlerin biyografik künyelerinin dışında kafiye anlayışları üzerinde de durması ve bazı şairlerin yaptıkları kafiye yanlışlarını tespit etmesi, klâsik şiirde kafiye kullanımına verilen önemi gösterir. Bu konuda bk.; Nilgün Açık “Fatin’da Kafiye Dikkati”, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, S. 467, Yıl XL, Mart 2002, s. 164-169.

⁹⁷ Kafiye kusurlarının açıklamalarında, Muallim Naci’nin **İstılâhât-ı Edebiyye** ve Tahirü’l- Mevlevî’nin **Edebiyat Lügati** adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

istihmâl edilmiş olmasına rağmen, usta şairler tarafından bunlar dahi kabul edilmeyerek *ikvâ* veya *ihrâk* adı verilmiştir⁹⁸.

İkfâ: Revi'nin aralarında mahreç yakınlığı olan diğer bir harfe dönüşmesidir. “sabâh” ile “sipâh”, “ihtiyât” ile “i'timâd” gibi.

Arapça harfler ile Farsça harfleri kafiye de bir araya getirmek de ikfâ olarak kabul edilir. “tarab” ile çep” gibi.⁹⁹

Îtâ: Kafiye'nin aynı anlamda tekrarıdır. Îtâ, *îtâ-yı celî* ve *îtâ-yı hafî* olmak üzere ikiye ayrılır.

1-Îtâ-yı celî: Tekrarı açık olan îtâ'dır. “Füsûn-ger” ile “sitem-ger”, “nîgû-ter” ile “zîbâ-ter” gibi. Kafiye de bir manada tekrar eden kelimeler, kelimenin sonuna bir sıradan eklenen harfler hep îtâ-yı celî sayılır. Bu şekilde bir kafiye kesinlikle yapılmamalıdır.

Îtâ-yı celî'ye örnek olarak; **atmak, almak; atan, alan; gitmek, gelmek; giden, gelen; çimenler, çiçekler; sîmîn, zerrîn; handân, giryân** kelimeleri gösterilebilir.

Tahirü'l- Mevlevî, îtâ-yı celî'yi; “bazı edatlar yardımıyla yapılan kafiyelerdir.... ‘yarân’ ve ‘rindân’ kelimelerinde olduğu gibi. Bunlardan cem’ edâtı olan ‘an’ kaldırılacak olursa ‘yâr’ ve ‘rind’ kelimeleri kalır ki onların yek diğerine kafiye olamayacağı mâlumdur.”¹⁰⁰ şeklinde açıklamaktadır.

Tahirü'l- Mevlevî'nin açıklaması ve diğer örneklerde görüldüğü gibi *îtâ-yı celî*, **şaygan kafiye** ile aynıdır. Muallim Naci, bu benzerliğe “Şairler arasında meşhur olduğu üzere gerek çokluk edatı, gerek sıfat-ı müşebbehe alâmeti olan ‘elif, nun’un bulunduğu kafiye'lere *şayegân* adı verilirse de hakikatte bu ad o iki surete

⁹⁸ Ali Cemâleddin, **Arûz-ı Türkî**, Millet Kütüphanesi, Edebiyat Kısmı, No. 307, s. 57.

⁹⁹ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 90.

¹⁰⁰ Tahirü'l- Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, (Haz. Kemal Edip Kürkcüoğlu), Enderun Kitabevi, İst. 1994, s. 81.

mahsus değildir. Mutlak olarak ‘î tâ-yı celî’ bulunduran kafiyele ‘şayegân’ tabir olunur.”¹⁰¹ cümleleriyle açıklık getirmiştir.

2- İtâ-yı hafî: Tekrarı pek açık olmayan kelimelerden oluşur. Örnek;

Tâb-ı meh ile Marmara bir havza-i sîmîn
Sathında perî kızları her mevce-i nermîn

beytindeki “sîmîn” ve “nermîn” kafiyeleleri gibi. Bunlar “sîm” ve “nerm” kelimelerinin “în” edatı ile isim-i mensub yapılmış oldukları halde ilk bakışta farkına varılmayacağı için buradaki î tâ, hafî sayılmıştır.

b) *Uyûb-ı gayr-ı mülakkabe-i kafiye* (Adlandırılmamış kafiye kusurları): Klâsik Dönemde isim verilmeyen kafiye kusurları da mevcuttur. Revi’nin bir mısra da harekeli diğerinde sakin olması adı belli olmayan kafiye kusurlarından biridir. Örnek;

Geldi hurûş u cûşâ yine dilde âb-ı ‘aşk
Etdi esâs-ı sabr u şikîbi harâb-ı ‘aşk

matla’ında, “âb” ile “harâb” izafet kesresiyle harekelidir. Şiirin makta’ı olan;

Feyz-i müessîrât-ı havâs âzmûdadır
Vâsıf ederse n’ola eger şeyhi şâb ‘aşk

beytinde, “şâb” kelimesi sakindir.

Kafiye yapılan kelimenin yazımını değiştirmek de adlandırılmamış kafiye kusurlarındandır. İzâfet kâf’ını nun’a ve özellikle nun’ı hitab veya izafet kâf’ına dönüştürmek de bu çeşit kusurlardandır.¹⁰²

Klâsik şiirde mısra sonundaki kelimedeki yapılan kafiye, bazen iki veya daha fazla kelimedeki de olabilir. Bir mısra da iki kafiye yapılmasına, *zû’l-kafiyeteyn* veya

¹⁰¹ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 95.

¹⁰² Kafiye kusurlarının açıklamalarında, Muallim Naci’nin **İstîlâhât-ı Edebiyye** ve Tahirü’l-Mevlevî’nin **Edebiyat Lügati** adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

zü'l-kavâfi adı verilir ve bu, *mütekarrin* ve *mahcûb* olmak üzere iki şekilde yapılır¹⁰³. Bunlar:

1- Mütekarrin: Kafiyeleleri ard arda olan yani birbirini izleyen zü'l kafiyeleyn'dir.

Olalı ey mâh gamzen tîrine Behrâm râm
Râst-ı uşşâka kemân-ebân eder in'âm-ı âm

(Gülşeni)¹⁰⁴

2- Mahcûb: Kafiyeleleri fasılalı olan zü'l-kafiyeleyn'dir.

Âlem-i esîr-i dest-i meşîyyet değil midir
Adem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

(Nâbi)

beytinde, “âlem” ve “âdem” kelimelerindeki –em’ler; “meşîyyet” ve “kudret” kelimelerindeki –et’ler, zü'l kafiyeleyn'dir.

Câh-ı pîrâ-yı kerâmet ki sunulmuş eline
Kâr- fermâ-yı emânet ki sunulmuş eline
Zib-bahşâ-yı meşîhat ki sunulmuş eline
Mesned-ârâ-yı fazîlet ki sunulmuş eline
Kilk-i fetvâ-yı şerî'at bi-tarîki't-te'yîdi

(Keçecizâde İzzet Molla)¹⁰⁵

Keçecizâde İzzet Molla'ya ait olan yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi kafiye, mısra içinde iki kelimedede birden yapılmıştır.

İkiden fazla olan *zü'l kavâfi*'ye örnek;

Erbâb-ı kalem ma'rifet-âmûz-ı ümemdir
Âdâb-ı ümem mâ-hâsal-i feyz-i kalemdir

Avni Bey

¹⁰³ Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 101.

¹⁰⁴ *Latîfî Tezkiresi*, (Haz.: Mustafa İsen), Kültür Bakanlığı Yay. 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara 1990. s.192.

¹⁰⁵ Keçecizâde İzzet Molla, *Bahar- Efkâr*, Bulak 1255, s. 10.

beytinde görüldüğü gibi, mısra içinde ikiden fazla kelimedede kafiye yapılmıştır.

Zü'l-kafiyeteyn ve zü'l- kavâfi'de son kafiye *kafiye-i aslıyye* (asıl kafiye), diğer kafiye de *kafiye-i mülhaka* (ekleme kafiye) adıyla anılır¹⁰⁶.

Yukarıda verilen kafiye ile bilgiler, şiirde geçen kelimelerde görülen ses tekrarı ve bunların çeşitleri ile ilgilidir. Şiirin dışında, nesirde görülen ve “seci” olarak adlandırılan ses tekrarları da vardır. Buna göre:

Seci: Belâgat-i Osmaniye’de, “Fasılaların bir harf üzerine mütevâfik olmalarıdır.”¹⁰⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Nesirde fıkranın, nazımda ise mısra’ın son kelimesi olan fasılaların tek harfte birleşmesi olan *seci*, nazımdaki kafiye gibidir¹⁰⁸. Kafiyede olduğu gibi seci’de de aynen tekrarlanan unsurlar seci oluşturmaz¹⁰⁹

Seci, “...kelimelerdeki ses tekrarının yanı sıra kelimelerin vezinlerinin de dikkate alınması ile...” üç kısımda incelenir.¹¹⁰

1. Mutarraf seci: Farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerinin aynı olmasıdır. İki cümle sonunda bulunan “elmâs” ve “iltimâs” kelimelerinin sonunda bulunan “s” harfi *mutarraf seci*’ye örnektir.

2. Mütevâzî seci: Fasılaların revî harfinin yanında vezin itibariyle de aynı olmasıdır. “hamd-i nâ-ma’dûd ve senâ-yı nâ-mahdûd ol Hazrete sezâdır ki...” cümlesinde geçen “ma’dûd” ve “mahdûd” kelimelerinin son harflerinin yanında vezinleri de aynıdır.

3. Murassa seci: Fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de mukabilleri olan kelimeler ile secili ve aynı vezinde olmasına denir. “Ahmad zübde-i emâsil ü akrândır ve birâder-i ser-bülendi umde-i efâdil ü a’yândır.” Cümlesinde, fasıla olan “akrândır” ile “a’yândır” kelimelerinin asıl harfi olan “n” harfinin tekrarı seci’i doğurur. Bunun yanında fasıla olan kelimelerden önceki “emâsil” ve “efâdil”

¹⁰⁶ Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 102.

¹⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul 1987, s. 173.

¹⁰⁸ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 334.

¹⁰⁹ Muallim Naci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 139.

¹¹⁰ Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi Yay., İstanbul 2000, s. 231.

kelimeleri arasında da seci vardır. Bu iki seci’i oluşturan kelimelerin vezinleri de aynıdır. Murassa seci’e *tarsî* adı da verilir¹¹¹.

Yukarıda verilen kafiye ile ilgili bütün bilgiler, Türk edebiyatında “Klâsik” diye adlandırılan dönemde yazılan ve söz konusu dönemin şiirine ait olan kafiye bilgileridir. Klâsik Dönemde kullanılan Arap alfabesi ve bu alfabenin kullanım kaideleri gereği yazıda sadece ünsüz harfler ile Arapça ve Farsça kelimelere mahsus uzun ünlüler belirtilmiş fakat, Türkçe kelimelerde bulunan kısa ünlülere karşılık gelen *ses*’ler, yazıda bir harf ile gösterilmeyip yazılmayan hareke ile gösterilmiştir. Klâsik Dönemde kafiye oluşturulurken, alfabe gereği *ses*’in değil de *harf*’in dikkate alınması “göz için” ifadesinin kullanıldığı kafiye anlayışını oluşturmuştur. Kafiye’nin, şiirde alt alta gelen harflerle adeta resim gibi tamamen göze hitap etmek amacıyla yapılması, Klâsik Dönem kafiye kullanımında, kafiye harflerinin hareketlerine verilen isimler ve kafiye kusurları gibi pek çok kafiye ayrıntısını beraberinde getirmiştir.

Tanzimat’tan sonra gelişmeye başlayan modern Türk edebiyatında, Lâtin alfabesinin kullanılmasıyla her *ses*’e karşılık gelen harf yazıda kullanılmış ve Arap alfabesinde kullanılan ve bir kaç çeşidi olan ünsüzler, Lâtin alfabesinde tek bir harfle karşılanmıştır. Bunun sonucunda ise, Tanzimat Döneminde oluşturulan kafiyelerde *harf* değil de *ses* dikkate alınmış ve böylece okunuşun esas alındığı “kulak için” kafiye ön plana çıkmıştır¹¹². Bu durum kafiye kusurlarını ve kafiye harflerinin hareketlerinin isimlerini önemsiz hale getirerek günümüz kafiye anlayışını değiştirmiştir.

Lâtin alfabesinin kabul edilmesi ile, Klâsik Dönemde yazılan eserler yeni harflere aktarılmıştır. Yeni harflere aktarılmış olan bu eserler, Yeni Dönem Türk edebiyatı kafiye anlayışı ile değerlendirilmektedir.

¹¹¹ Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi Yay., İstanbul 2000, s. 231.

¹¹² Necat Birinci, **Edebiyat Üzerine İncelemeler**, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 125. Eserde yer alan **Muktebes-Abes Tartışmasından Önce “Kulak İçin Kafiye”** adlı makalede Tanzimat döneminde edebiyata giren yeni kafiye şekli ve bu şeklin kullanıldığı ilk örnekler incelenmiştir.

2- Yeni Türk Şiirinde Kafiye

Yeni Türk şiirinde kafiye çeşitleri belirlenirken, klâsik ve halk şiirinde kullanılan kafiyelerin ortak özelliklerinin birleştirilmesi ile yeni adlarla sınıflandırılmıştır. Klâsik ve halk şiiri kafiyelerinin ortak özelliklerini içine alan yeni sınıflandırmaya göre dört çeşit kafiye vardır¹¹³.

a) Yarım Kafiye: Dize sonlarında redif harici yalnızca bir tek ünsüz harfin benzerliğine dayanan kafiyedir.

Ben çektiğim kimler çeker
Gözlerim kanlı yaş döker
Bulanık bulanık akar
Dağların seliyim şimdi

Şiirde geçen “çeker, döker, akar” kelimelerindeki “-k” sesleri yarım kafiyedir.

Yarım kafiyede, bazen ses çıkışları birbirine yakın olan kelimelerle kafiye yapılır. Bu durumda yarım kafiye zayıf kalır. Bazen de bir yerine iki ünsüzle kafiye yapılır ki bu durumda ses benzeşmesi biraz daha artmış olur.

b) Tam Kafiye: Dize sonlarında redif haricindeki bir sesli, bir sessiz harfin benzeşmesiyle oluşur.

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker
Gökten ecdâd inerek öpse o pak alını değer
M. Akif

Şiirde geçen “asker” ve “değer” kelimelerindeki “er” sesleri tam kafiyedir.

Ünsüz benzerliği olmayan, Arapça ve Farsça kelimelerinde bulunan uzun â, uzun î ve uzun û ile yapılan kafiyeler de tam kafiye sayılmaktadır.

Mey-hâne böyledir bir içen dâimâ içer
Mahfice başlayan giderek bî-riyâ içer

beyitteki “â” sesleri tam kafiyedir.

¹¹³ Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997. s. 85.

Yarım kafiye tek ünsüz benzeşmesine dayandığından, Türkçe kelimelerde bir tek kısa ünlü benzerliğine dayanan kafiyeler de tam kafiye kabul edilir.

c) Zengin Kafiye: Dize sonlarında redif dışındaki ikiden fazla sesin benzeşmesiyle oluşan kafiye dir.

Ertesi gün başladı gün doğmadan yolculuk
Soğuk bir mart sabahı... buz tutuyor her soluk

Faruk Nafiz

Kafiyeli kelimelerden biri, diğer kelimenin içinde yer alıyorsa, böyle kafiye ye “tunç kafiye” de denir.

Bir gün dedim ki: “istemem artık ne yer ne yâr!”
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar

Yahya Kemal

Arapça ve Farsça kelimelerdeki bir ünsüz ve bir uzun ünlü ile yapılan kafiyeler de zengin kafiye sayılır.

d) Cinaslı kafiye: Ses bakımından aynı, anlam bakımından farklı olan kelimelerin ya da kelime gruplarının bir arada kullanılmaları sonucu ortaya çıkan kafiye dir.¹¹⁴

Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakit çok geç:
Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç!

Yahya Kemal

Klâsik edebiyat döneminde, belâgatın bedî’î sanatlarından sayılan *cinas*¹¹⁵; “Manaları ayrı iki veya daha ziyade lafız arasındaki telaffuz ve yazılış benzerliği”¹¹⁶ olarak tanımlanmıştır.

Edebi sanatlardan olan *cinas*’ın, Yeni Türk Şiirindeki kafiye gruplarından olan “cinaslı kafiye”ye dahil edilmesi ile ilgili Yekta Saraç, “Cinası oluşturan kelimelerin kafiye olması durumunda -kafiye ile ilgili eserlerde böyle bir durumla

¹¹⁴ Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997. s. 85-90.

¹¹⁵ Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi Yay., İstanbul 2000, s. 223.

¹¹⁶ Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 309.

kafiye çeşidine rastlanmamasına rağmen- cinaslı kafiye tabir edilen bir durumla karşılaşırız.”¹¹⁷ diyerek böyle bir kafiyenin olmadığını, “cinas’ta kelimelerin yazılış şeklinin önemli olduğunu ve cinasın ses benzeşmesi çeşidi olarak ele alınmasının mümkün olabileceğini, fakat bu durumda da belâgat mihverinden ayrılacağını”¹¹⁸ dikkatlere sunmuştur. Cinasin kafiye çeşidi sayılıp sayılmaması konusunda yararlandığımız eserlerde bir açıklama bulunmamakla birlikte, klâsik şiirde cinaslı kelimelerle kafiye yapılmış bir çok gazel örneğine rastlanmaktadır.¹¹⁹

Kafiye’nin, *yarım*, *tam*, *zengin* ve *cinaslı* kafiye olmak üzere yapı bakımından dört grupta incelendiği yukarıda belirtilmiştir. Kafiye bir de şekil bakımından gruplara ayrılmaktadır. Bunlar; kafiyenin alt alta sıralandığı dizelerle yapılan *düz kafiye*; kafiyenin birer aralıklarla sıralandığı dizelerde görülen, *çapraz kafiye*; kafiyelerin birbirlerini içine aldıkları dizelerde görülen *sarma kafiye*’dir.¹²⁰

¹¹⁷ Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, Bilimevi Yay., İstanbul 2000, s. 224.

¹¹⁸ Yekta Saraç, **a.g.e.**, s. 224.

¹¹⁹ Bu konuda bk.: Osman Horata, “Ses, Anlam Bütünlüğü ve Gazel-i Tecnisler” Doğu Akdeniz Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi S.1, 1998.

¹²⁰ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 304.

GAZELLERDE KAFIYE

A- 15. YÜZYIL

1- AHMED-İ DÂİ

XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başlarında yaşamış olan şair, Germiyanlı olup orada kadılık yapmıştır. Ahmed-i Dâî'nin ne zaman öldüğü belli değildir. Şiirlerinde Türkçe'yi rahatlıkla kullanan şair, Türk edebiyatının XV. yüzyıldaki önemli isimlerindedir.¹²¹

a) Ahmed-i Dâî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Kafiyeli kelimenin sadece kafiye harfleri dikkate alınarak Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre oluşturulan Tablo-1, Ahmed-i Dâî'nin gazellerinde kafiye çeşitleri ve bu çeşitlerin dağılımını göstermektedir.

Ahmed-i Dâî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
Kafiye Sesleri	Sayısı	%	Kafiye Sesleri	Sayısı	%	Kafiye Sesleri	Sayısı	%	Kafiye Sesleri	Sayısı	%
â	31	29,8	âb	5	2,9	and/end	1	16,7	âdet	1	9,1
ab/eb	3	2,9	âc	2	1,1	aste/este	3	50,0	âfet	1	9,1
af/ef	1	1,0	âd	3	1,7	eng	2	33,3	âfiye	2	18,2
ag	6	5,8	âde/âda	5	2,9				âlet	1	9,1
ah	1	1,0	âf	1	0,6				âmet	4	27,3
ak	4	3,8	âh	1	0,6				âret	1	9,1
am/em	6	5,8	âh	1	0,6				at	1	9,1
an/en	2	1,9	âk	2	1,1						
ar/er	11	10,6	âki/âkı	2	1,1						
as/es	2	1,9	âl	4	2,3						
at/et	2	1,9	âle	1	0,6						
ay/ey	1	1,0	âm	12	6,9						
e	3	2,9	ân	52	29,7						
ek	3	2,9	âne	11	6,3						
el	1	1,0	âra/âre	6	3,4						
en/in	1	1,0	âra/âre	23	13,1						
en/in	3	2,9	âs	1	0,6						
er	6	5,8	âş/aş	5	2,9						
erî	2	1,9	ât	4	2,3						
es	1	1,0	âz	3	1,7						
ev	1	1,0	îd	1	0,6						
ındı/indi	1	1,0	îde	1	0,6						
ış/iş	4	3,8	îk	1	0,6						
ire/ere	1	1,0	îl	1	0,6						
ıyyet	1	1,0	îm	1	0,6						
mek	1	1,0	în	6	3,4						

¹²¹ Faruk K. Timurtaş, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 217-218.

ul/ül	4	3,8	îne	1	0,6						
ün/in	1	1,0	îr	2	1,1						
			ûb	1	0,6						
			ûfa/ûfe	1	0,6						
			ûh	3	1,7						
			ûm	1	0,6						
			ûn	3	1,7						
			ûr	4	2,3						
			ûş	4	2,3						
Toplam	104		Toplam	175		Toplam	6		Toplam	11	
Toplam Yüzde	35,1		Toplam Yüzde	59,1		Toplam Yüzde	2,0		Toplam Yüzde	3,7	

Tablo-1

Tablo-1'in toplam ve yüzdelerinde görüldüğü gibi en çok tercih edilen kafiye şekli 175 toplam sayısı ve %59,1 ile *ridf* harfinin bulunduğu *müreddef kafiye*'dir. Meselâ:

Her kim mülâki oldu ezelde celîl ile
Her dem mukayyed olsa gerek bir cemîl ile

(G./177)¹²²

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**celîl**, **cemîl**, **cezîl**, **Halîl**, **delîl**, **selsebîl**, **sakîl**, **kîl**” kelimelerinde görülen **-îl** kafiyesinde, son asli harf olan **-l** harfleri *revi*; *revi*'den önce gelen “ya” (ﻻ) yani **-î**’ler ise *ridf* dir. Yine;

Çü şeker lebün hayâli düşe la’l-i nâb içinde
Sanasın nebât-ı mısırî ezilür gül-âb içinde

(G./216)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**nâb**, **gül-âb**, **nikâb**, **âb**, **kitâb**, **bâb**, **şarâb**, **türâb**” kelimelerinde **-b** harfleri *revi*, *revi*'den önce gelen elif harfi yani **-â**’lar ise, *ridf* dir.

¹²² **Ahmed-i Dâî Divanı**, (Haz.: Mehmet Özmen), TDK Yay., Ankara 2001. Şairlerin gazellerinde, kafiye yapısı incelenirken verilen örnek beyitler, o şairin divanındaki gazellerden alınarak beytin altına gazel numarası verilmiştir.

Şairin gazellerinde, sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred* kafiye 104 toplam ve % 35,1 ile ikinci sırada gelir.

Sûfi ‘ârif mi olur câm-ı mürevvak mı içer
Sagrak almaz eline ya’ni ki sagrak mı içer

(G./201)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mürevvak, sagrak, erzak, ahmak, yalınca, aylak, nâ-hak, ancak” kelimelerinde son aslî harf olan **-k** harfi, *revi*’dir. Sadece *revi* harfi’nin kullanılması ile oluşturulan bu kafiye *mücerred kafiye*’dir.

Tablo-1 incelendiğinde, *te’sîs* harfinin bulunduğu *müesses* kafiye kullanım oranı bakımından 11 toplam ve % 3,7 ile, üçüncü sırada gelir.

‘Işkın yolında cân heves eyler ticârete
Hûnî gözün gözetmiş anı geldi gârete

(G./ 64)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “ticârete, gârete, hasârete, ziyârete, ‘imârete, işârete” kelimelerinde **-t** sesi *revi*, **-â** sesi *te’sîs*, *te’sîs* ve *revi* arasındaki **-r** sesi ise, *dahîl* harfidir. *Müesses kafiye*’de, *te’sîs* harfindeki birlik önemli olup *dahîl* harfinin aynı olma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Her kim görürse sendeki bu kadd ü kâmeti
Ol sâ’at içre kopdı sanur ol kıyâmeti

(G./ 57)

matla beyitli gazelde kafiyeli olan “kâmet, kıyâmet, selâmet, garâbet, ‘alâmet, sakâmet, makâmet” kelimelerinde, **-â** sesi *te’sîs*, **-t** sesleri ise *revi*, *revi* ile *te’sîs* arasındaki harfler ise *dahîl*’dir. Örnekte, **-m** ve **-b** seslerinden oluşan *dahîl* harfleri farklı olmakla birlikte aynı olma zorunluluğu da bulunmamaktadır.

Tablo-1’de de görüldüğü gibi, Ahmed- Dâî’nin gazellerinde en az kullanım oranına sahip olan kafiye şekli, 6 toplam ve %2 ile *kayd* harfinin bulunduğu *mukayyed kafiye*’dir.

Hûni gözler kim ider gamzesi dâyim cengi
Kim durur ancılayın leşker içinde cengî

(G./101)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**cengi**, **cengî**, **çengi**, **çengî**, **harçengi**, **çengi**” kelimelerinde, **-g** harfleri *revi*, *revi*’den önce gelen ve sakin olan **-n** harfleri ise, *kayd*’dır.

Yeni Türk edebiyatı kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde, Tablo-1’de *müreddef*, *müesses* ve *mukayyed kafiye* sütununda yer alan; **-âb**, **âc**, **-âd**, **-âfiye**, **-eng** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapılan veya ikiden fazla harf benzerliğinden oluşan *zengin kafiye*, Ahmed-i Dâî’nin en fazla kullandığı kafiye şeklidir.

Cânâ seni bu lutf ile ben cânâ benzedem
Hüsnün bağını ravza-ı rızvâna benzedem

(G./295)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**câna**, **rızvâna**, **insâna**, **hırâmâna**, **süleymâna**, **tâbâna**, **reyhâna**, **mercâna**, **hayvâna**” kelimelerinde bir uzun ünlü ve bir ünsüz harften oluşa, **-ân** kafiyesi *zengin kafiye*’dir. Yine;

Hoşdur güzelde meyl ü vefâ olsa ‘âdeti
Devletlü cân anun ki bula ol sa’âdeti

(G./48)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “‘**âdeti**, **sa’âdeti**, **ziyâdeti**, **şahâdeti**, **irâdeti**, **‘ıyâdeti**, **‘ibâdeti**, **siyâdeti**” kelimelerinde, birden fazla harf benzerliği ile oluşturulan **-âdet** kafiyesi *zengin kafiye*’dir.

Şairin, şiirlerinde en fazla görülen *zengin kafiye* şeklini kullanım oranı bakımında, Tablo-1’de *mücerred kafiye* sütununda yer alan; **-â**, **-ak**, **-ah** vs. gibi bir uzun ünlü ile veya bir sesli-bir sessiz harf ile yapılan *tam kafiye* takip etmektedir.

Ne denlü kim dürişürven şu bî-vefâ hakına
Bayagıdan beter eyler özin cefâ hakına

(G./98)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “vefâ, cefâ, nevâ, mübtelâ, hudâ, hatâ, gedâ, du’â” kelimelerindeki –â kafiyesi, bir uzun ünlü ile yapılan *tam kafiye*’ye örnektir.

Yüzün letâfeti şems ü kamerde buluna mı
Lebün halâveti şehd ü şekerde buluna mı

(G./279)

verilen matla beyitteki “kamer, şeker” kelimeleri ile kafiye oluşturan “beşer, güher, semer, seher” kelimelerindeki –er kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliği ile yapıldığından *tam kafiye*’dir.

Tabloda bulunan kafiye sesleri incelendiğinde, *mücerred kafiye* sütununda yer alan –ab/-eb, -af/-ef, -am/-em vs. gibi bir tek ünsüz harf benzerliği ile oluşan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir.

‘İşkun yolında lâf urana gey hüner gerek
‘İşk ile pençe dartmaga merdâne er gerek

(G./140)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “hüner, er, ser, nazar, mu’teber, ciger, ter” kelimelerindeki –r kafiyesi, bir tek ünsüz benzerliği ile yapıldığından *yarım kafiye*’ye örnektir.

Bir tek ünsüz benzerliği ile oluşturulan *yarım kafiye*’ye, bir tek ünlü benzerliği de dahil edilmektedir.¹²³ Yukarıda verilen Tablo-1’de bu kullanıma örnek olan üç gazel bulunmaktadır.

Zülfi çün kaydum görüp bir müşkilüm hall eylemez
Kankı veche yüz dutam kim ola düşvârum genez

(G. /43)

matla beyitte yer alan “eylemez, genez” kelimeleri ile kafiye oluşturan “dimez, söylemez, derlemez, istemez, yimez, kez” kelimelerdeki –e kafiyesi, bir tek ünlü benzerliği ile oluşturulduğundan *yarım kafiye*’dir.

¹²³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 88.

Klâsik şiirde cinas yoluyla yapılan kafiyeler, kafiyeli kelimenin şiirin tamamında cinaslı kullanılması veya bir kelimenin şiirde birden fazla cinaslı olarak tekrar etmesi olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.

Ahmed-î Dâî'nin Divan'ında, şiirin tamamında cinaslı kelimelerle kafiye oluşturduğu gazel örneklerine rastlanmaktadır.

Her kim senünle and içer ol yaru **andadur**
‘Ahdî gözet vefâyı sakın bozma **anda dur**

Ol kim karar u kavlı idicek kaçır içmez and
Kavlüm karârüm anun ile benüm **andadur**

Yârun dir ise yolda bana güy gelem diyü
Başun giderse ol yola sen gitme **anda dur**

Agzun dişün hayaliyile dür döker gözüm
Deryâda çünkim ola sadef vardur **anda dür**

Da’î diler ki terkin ura yârun iş degül
Ger yâr urursa terkünü Dâ’û iş **andadur**

(G./ 56)

Yukarıda verilen gazel, kafiyeli kelimeleri ses bakımından aynı, anlam bakımından farklı olduğundan cinaslı kafiye örneğidir ve şiirin tamamında cinaslı kelimelerle kafiye yapılmıştır. Yine:

Zülfün ucı sâye salar **sünbüle**
Anı görüp reşk iledür **sünbüle**

Zülfün ile yüzünü gören sanur
Burc-ı şerefdür kamere **sünbüle**

Oldun ise devlet atına süvâr
Fark-ı semâyı döger ol **sünb ile**

Gamzen içer bu çigerüm kanını
Câzu gzün dir ki bana **sun bile**

‘İşk odunun dâgını dâ’î bilür
Müdde’î ger bilmeye gelsün **bile**

(G./ 133)

verilen gazelde de şiirin tamamında cinaslı kelimelerle kafiye yapılmıştır.

Kafiyeli kelimelerdeki anlam farklılığın görülmesi açısından şiirin tamamının verildiği yukarıdaki örneklerin dışında, Ahmed-i Dâî'nin 101.- 157.-197. gazelleri, şiirin tamamında cinaslı kelimelerle kafiye yapılan gazelleridir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Ahmed-i Dâî'nin şiirlerinde kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların kullanım oranları aşağıda Tablo-2'de gösterilmektedir.

Ahmed-i Dâî								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
İsim	6	31	8	20	39	9	14	127
Sıfat								
Zarf								
Zamir								
Fiil	1							1
Edat								
isim- sıfat	1	12	17	22	86	5	1	144
isim- zarf					3		1	4
isim- zamir	1			1			1	3
isim- fiil				1		3		4
isim- edat								
isim- edat								
isim-bağlaç				1		2		3
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat			1		1			2
isim- edat- fiil							1	1
isim-sıfat- fiil	1			1			1	3
isim- sıfat- zarf								
isim- sıfat- zamir				2				2
isim- zarf- zamir				1				1
isim- fiil- zarf	1							1
Toplam	11	43	26	49	129	19	19	296
Yüzde	3,7	14,5	8,8	16,6	43,6	6,4	6,4	100,0

Tablo-2

Yukarıda verilen Tablo-2’de görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 129 toplam ve %43,6 oranı ile ilk sırada gelir. **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısı 49 toplam ve %16,6 ile ikinci sırada gelirken, sadece **Arapça** kelimeler ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 43 toplam ve % 14,5 kullanım oranı ile üçüncü sırada gelmektedir. **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 11 toplam ve 3,7 yüzde oranı ile köken bakımından en az kullanım oranına sahiptir.

Gazellerdeki kafiyeli kelimeler tür bakımından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 144 toplamı ile ilk sırada, **isim**’le kafiye oluşturulan gazeller 128 toplamı ile ikinci sırada gelmektedir. **İsim** ve **sıfat** dışındaki diğer kelime türlerinin kafiye oluşturmak için çok az kullanıldığı Tablo-2’de görülmektedir. Meselâ;

Cân tuhfesini turfedür ol câna iletmek
Benzer şuna kim zîreyi kirmâna iletmek

(G./ 176)

matla beytindeki “câna” (**Far.-is.**) ve “kirmâna” (**Far.-is.**) kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan “bustâna (**Far.-is.**), hırâmâna (**Far.-sf.**), sultâna (**Ar.- sf.**), cânâna (**Far.-sf.**), süleymâna, kâna (**Far.-is.**)” kelimelerinde görüldüğü gibi, kafiye oluşturulurken köken olarak **Arapça-Farsça** kelimeler, tür olarak da **isim-sıfat** birlikte kullanılmıştır. Yine;

İy gözi nerges yüzi gül saçları reyhân-ı ter
Rûm içinde var mı sen teg bir beni müşkin tatâr

(G./ 38)

matlı gazelde kafiye oluşturan “ter (**Far.-sf.**), tatâr (**T.-is.**), düter (**T.-f.**), öter (**T.-f.**), dutar (**T.-f.**), yiter (**T.-f.**), yiter (**T.-f.**), -ter (**Far.- e.**)” kelimeleri, **Farsça-Türkçe** kelimelerden ve tür olarak da **sıfat-fiil-edat**’tan oluşmuştur.

Ali pâşâ cihânun cânı pâşâ
Kamu pâşâların sultânı pâşâ

(G./ 287)

matlı gazelde kafiye oluşturan “cânı (Far.- is.), sultânı (Ar.-sf.), kânı (Far.-is.), divânı (Ar.-is.), erkân (Ar.-is), kanı (T.- zf.), erzâni (Far.-sf.), anı (T.-zm.)” kelimelerde kafiye, köken olarak **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin ve tür olarak **isim-sıfat-zarf-zamir**’in birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur.

iii- Kafiye'nin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Kafiye'li kelimelerdeki kafiye seslerinin incelenmesi ile oluşturulan aşağıdaki Tablo-3, Ahmed-i Dâî'nin kafiye oluştururken tercih ettiği ses'leri ve bu seslerin kullanım oranlarını, alfabetik sıra ile göstermektedir.

Ahmed-i Dâî		
Kafiye sesleri	Kafiye seslerinin dağılımı	%
â	31	10,5
âb	5	1,7
âb/eb	3	1,0
âc	2	0,7
âd	3	1,0
âda/âde	3	1,0
âde	2	0,7
âdet	1	0,3
âf	1	0,3
âfet	1	0,3
âf/ef	1	0,3
âfiye	1	0,3
âg/ag	4	1,4
âh	3	1,0
âk	6	2,0
âkî/âkî	2	0,7
âl	4	1,4
âle	1	0,3
âlet	1	0,3
âm	11	3,7
âm/em	7	2,4
âmet	3	1,0
ân	54	18,2
and/end	1	0,3
âne	4	1,4
âne/âna	7	2,4
âr	23	7,8
âr/er	11	3,7
âra/are	6	2,0
âret	1	0,3
âs	1	0,3
âs/es	2	0,7
âş	5	1,7
ât	5	1,7
at/et	2	0,7
ay/ey	1	0,3
âyife	1	0,3
âz	3	1,0

cinaslı kafiye	7	2,4
e	3	1,0
ek	3	1,0
el	1	0,3
en	4	1,4
eng	1	0,3
er	5	1,7
ere/ire/öre	1	0,3
erî	2	0,7
es	1	0,3
este/asta	3	1,0
ev	1	0,3
ın/în	2	0,7
ındı/indi	1	0,3
iş/iş	4	1,4
îd	1	0,3
îk	1	0,3
îl	1	0,3
îm	1	0,3
în	4	1,4
îne	1	0,3
îr	2	0,7
ıyyet	1	0,3
mek	1	0,3
ûb	1	0,3
ûfa/ûfe	1	0,3
ûh	3	1,0
ûl/ul/ül	3	1,0
ûm	1	0,3
ûn	3	1,0
ûr	4	1,4
ûş	4	1,4
ün	1	0,3
Toplam	296	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de görüldüğü gibi Ahmedî Dâî’nin şiirlerinde en çok kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (54 toplam ve %18,2), **-â** (31 toplam ve %10,5), **-âr** (23 toplam ve %7,8) sesleridir. En fazla kullanılan **-ân**, **-â** ve **-âr** selerinin dışında, **-âm** (11), **-âr/-er** (11), **-am/-em**(7), **-âna/ -âne** (7) seslerinin de kullanım bakımından, Tablo-3’deki diğer kafiye seslerine göre fazla olduğu görülür. En fazla kullanılan kafiye seslerine örnek olan kullanımlar aşağıda verilmiştir.

Cânâ hayât-ı cân virür ol cânâ leblerün
Yâkûta rengi der dahı mercâna leblerün

(G./268)

Grafik incelendiğinde, **-âr**, **-ân** ve **-â** seslerinin kullanım yüzdelerinin diğer kafiye seslerine oranı daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

b) Ahmed-i Dâî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Ahmed-i Dâî'nin gazellerinde görülen kafiye kusurları şunlardır;

Tur iy kılavuz çek bizi âb u hevâsı hoş yire
Sâkî toyur gökçek bizi fırsat bugündür iysere

(G./32)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**yire**, **iysere**, **bere**, **meşvere**, **töre**, **beglere**, **demlere**, **illere**” kelimelerinde *tevcîh* fetha iken, “**yir**, **töre**” kelimelerinde *tevcîh*'in zamme ve kesre olması **ikvâ**'dır. Yine, kafiye kelimelerden “**begler**, **demler**, **iller**” de *revî* olan **-r** sesinin **-ler** çoğul ekinde aynı manada tekrar etmesiyle, tekrarı çok açık olan *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Ayru düşeli senden efendi
Cânum cüdadur tenden efendi

(G./ 188)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**sen**, **ten**, **ben**, **çîn**, **dîn**, **kîn**, **sın**, **sen**” kelimelerinde, *revi* kabul edilen **-n** harfinden önce gelen **-i/-e** seslerinde, *tevcîh*'in kesre ve fetha olmasından kaynaklanan farklılık **ikvâ**'dır. Yine, yapılan kafiye, “**sen**” zamirinin aynı manada iki kez tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Levh-i ezelde yazmış idi başuma kalem
Kim ben hemîşe vâlih ü hayrân-ı 'ışk olam

(G./251)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**kalem**, **olam**, **kalam**, **kalem**, **kılam**(saç kılı), **kulam**(kul olmak), **kılam**(deva kılmak), **kıl em**” kelimelerinde *revi* olan **-m** sesinin, “**kıl**, **kul**” kelimelerinde iyelik eki; “**ol-**, **kıl-**” fiillerinde ise şahıs eki olarak aynı manada tekrar etmesiyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Zülfi çün kaydum görüp bir müşkilüm hall eylemez
Kankı veche yüz duram kim ola düşvârum genez

(G./43)

matla beyitli gazelin kafîye oluşturan, “eylemez, genez, dimez, söylemez, derlemez, istemez, yimez, kez” kelimelerinde *revi* olan –z sesi, “eyle-, de-, söyle-, derle-, iste-, ye-” fiillerine getirilen –maz/-mez olumsuzluk ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Dünyâ için mükedder olup rızka gam yimek
Bîhûde renc olur dahı bî-fâyide emek

(G./ 272)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “yimek, emek, dimek, eylemek, semek, -nemek, eylemek, gizlemek” kelimelerinde –k sesleri *revi*’dir. Kafîye oluşturan, “ye-, de-, eyle-” kelimelerinde *revi* olan –k sesinin, bu fiillerin sonuna getirilen –mek mastar aynı manada tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Perîsin yâ beşersin yâ ferîşte
Ki cismün nûr ile olmuş sirişte

(G./ 85)

matla beyitli gazelin “ferište, sirişte, perverište, sorışta, kirişte, rişte, işte, görışte” kelimeleri ile;

Ol kim vücûdı şîr ü şekerden siriştedür
Rûhü’l-kudüs midür ‘acab ol yâ ferîşte

(G./ 67)

matla beyitli gazelin “siriştedür, feriştedür, perveriştedür, behiştedür, işdedür, kirişdedür, birişdedür, görışdedür” kafiyeli kelimelerinde *revi* harfi kabul edilen –ş sesleri, **sor-** ve **gör-** fiiline getirilen –iş ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Gül mevsümünde hâşa ki ben bâde içmeyem
Yâ bâdeyi bu meclis-i zîbâda içmeyem

(G./199)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “bâde, zîbâda, sahrâda, perî-zâde, me’vâda, âzâde, şeyyâda, sâde” kelimelerinde, revî olan **-d** sesi “zîbâ, sahrâ” kelimelerine getirilen ve aynı manada tekrar eden **-da** lokatif (bulunma) ekinde tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Ayrıca kafiye harfi olan *revi*, “bâde, sâde” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır.

Ol sanem bizi soragelmedi birkaç gicedür
Bilmezem ‘ahd ü vefâsı bizim ile niçesür

(G./ 187)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “gicedür, niçedür, geçedür, içedür, ucadur, yücedür” kelimelerinde *revi* olan **-c** sesinin “niçe, geç- iç-”de **-ç** olması **ikfâ**’dır. Ayrıca “gice” ve “geç-“ kelimelerinde *tevcîh*’in *kesre* ve *fetha* olması *revi* harfi harekeli olduğundan **ikvâ** sayılmasa da yapılmasına hoş bakılmayan bir kullanım şeklidir.

Yâd it bilişi hulk idüben yâd ile biliş
Yâd itmedükçe umdılır yad olur biliş

(G./ 273)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “biliş, iş, gış, kış, gümüş, diş, münakkaş” kelimelerinde *tevcîh*’in *kesre* olmasına karşın, “münakkaş” kelimesinde *fetha* olması **ikvâ**’dır. Ayrıca, “bil-” fiilinde *revi* olan **-ş** sesi, **-iş** ekinde bulunmaktadır.

Hem manzarı hoş zîbâ hem manzarası nâzük
İy hûni gözi şehlâ kaşı karası nâzük

(G./ 99)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “manzara, kara, yöre, pare, yara, ara, töre, bere, sora” kelimelerinde, **-r** harfi *revi*’dir. Kafiyeli kelimelerden “yöre” ve “töre” kelimelerinde görülen *tevcîh* farklılığı, *revi* harfi harekeli olduğu için **ikvâ**

sayılmamakta fakat, kafiyeli kelimelerde görülen bu kullanıma, “...cevaz verilmemesi daha yerinde olur.”¹²⁴ açıklamasından, hoş bakılmadığı anlaşılır.

Kafiyeli kelimenin sonunda bulunması gereken *revi* harfi, son ses olarak kelime ortasında veya kelime sonunda kullanılabilir. *Revi*'nin, kafiyeli kelimededört ihtimalli kullanılması durumu¹²⁵, Yeni Dönem edebiyat anlayışıyla, kafiyenin ekte veya kelime ortasındaki harfte yapılması şeklinde tanımlanabilir. *Revi*'nin kelime sonunda veya kelime ortasında, asıl kafiye harfi olarak kullanılmasına gazellerde sıklıkla rastlanmıştır. Bunlardan Ahmed-î Daî'nin gazellerinde görülene örnek olan kullanımlar aşağıda belirtilmiştir.

Re'eytü ka'bete'l-kalbi yunâcî 'indehû nâcî
Visâlün 'idine cânlar gerek kurbân ide hâcî

(G./ 143)

matla beyitli gazelin “nâcî, hâcî, hüccâcî, tâcî, acı, leccâcî, mi'râcî, muhtâcî” kafiyeli kelimelerinde *revi* harfi kabul edilen –c sesi, “acı, nâcî, hâcî”de kelimenin sonunda değil ortasındadır.

Ol şeker-leb ki halâvet bile yokdur tayı
'Acab ol resme şekerden düze mi helvâyı

(G./207)

¹²⁴ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye**, (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 1996, s. 88.

¹²⁵ Tahir'ül-Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, Enderun Kitabevi, İst. 1994, s.78. Esere göre; “Revî'de ‘1- Harfi -aslî ahîr olmak, 2— Harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulunmuş olmak, 3- Tekellüfle kelimenin ortasında harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş harf olmak, 4- Tekellüfle kelimenin sonunda harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş harf olmak’ itibariyle dört ihtimal buluyorlar.” denmektedir. Kafiye harfinin kelimedeki konumundan anlaşıldığı üzere, *revi* harfi kafiyeli kelimenin ortasında veya ekte bulunabilmekte ve bu durum kusur sayılmamaktadır. Eserde 3. ve 4. ihtimaller yani, kafiyenin kelimenin ortasında veya ekte bulunduğu duruma örnek olarak;

Dediler mevsim-i sermâda çıkar mı evden
Heves-i sayd ile hiç olmayan âdem kevden

beyti verilmiş ve “Bu beytin birinci mısrasında *revî* ‘ev’in harf-i aslî-i ahîri olan ‘v’ si itibâr bulunduğu sûretde ikinci mısrasında ‘bön’ demek olan ‘kevden’in vavı harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş olur.” açıklaması yapılmıştır.

İftihâr eyleriz bununla da biz
Müstefiz-i meâsir-i arabiz

Bu beytin birinci mısrasında harf-i aslî ahîr “z” olduğu halde ikinci mısrasında “Arabiz” tâbirindeki (z)harf-i aslî ahîr menzilesinde bulundurulmuştur.” şeklinde beyit verilmiş ve açıklaması yapılmıştır.

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**tayı**, **helvâyı**, **ayı**, **her-câyî**, **anber-sâyı**, **sevdâyî**, **şeydâyî**, **zîbâyı**” kelimelerinde de aynı durum görülmektedir.

Güzer kıla çü hırâmân özün musallâya
Hezâr zâhid ü ‘âbid gelür temennâya

(G./ 128)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**musallâya**, **temennâya**, **gavgâya**, **sevdâya**, **aya**” kelimelerinden “**ay**”da, *revi* olan **-a** sesi, kelimenin başında bulunmaktadır. Yine, **G./ 137**’nin “**vefâyıla**, **ay** ile, **hevâyıla**, **mübtelâyıla**, **mustafâyıla**, **safâyıla**, **belâyıla**, **ayıla** (ayıl-)” kafiyeli kelimelerindeki “**ay**” kelimesinde de, *revi* olan **-a** sesi kelime başında aslî harf konumundadır.

Tal’atun ayını çün âyineye benzedürem
Ben beni tanlaram ol ayı neye benzedürem

(G./221)

matla beyitli gazelde kafiyeli olan “**âyineye**, **ayı**, **âya**, **yagmâyı**, **semen-sâyı**, **ra’nâyı**, **bayı**, **şeker-hâyı**” kelimelerinden “**âyine**, **ay**, **âya**”da *revi* olan **-a** sesi, kelime başında bulunmaktadır.

Kimdür kim ayag almaya çün el vire sâkî
Hâssa ayagı altun ola sîm ola sâkî

(G./49)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “**sâkî**, **sâkî**, **yasagı**, **nifâkî**, **mülâkî**, **tâkî**, **firâkî**, **bâkî**” kelimeleri ile;

Getür ol âb-ı hayâtı içelüm iy sâkî
Ola kim hızr gibi biz de kılavuz bâkî

(G./ 121)

matla beyitli gazelin “**sâkî**, **bâkî**, **tiryâkî**, **sagrakî**, ‘**uşşâkî**, **ahlâkî**” kafiyeli kelimelerinde *revî* olan **-k** sesi, “**sâkî**, **mülâkî**, **bâkî**” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır.

Şehâ ırgür beni vaslun demine
Niçe bir sabr idem hicrün gamına

(G./ 202)

matla beyitli gazelin “demine, gamına, nemine, merhemine, verhemine, semîne, kemîne, kemine” kafiyeli kelimelerinde revî olan –m sesi, “kemîne, semîne”de kelime ortasında aslî harf konumundadır.

‘İşkun yolunda hâşa ki ben cânâ kalmışam
Bin cân virüp muhabbet-i cânâna kalmışam

(G./ 66)

matla beyitli gazelin “cânâ, cânâna, Süleymâna, sana, bühtâna, oglana, bî-gâne, hayrâna” kafiyeli kelimelerinde revî kabul edilen –n sesi, “bî-gâne” kelimesinde ortada bulunmaktadır. Yine, G./ 248’in “çâresi, bî-çâresi, karası, arası, pâresi, yarası, kurtarası, yalvarası” kelimelerinden “çâre, pâre” kelimelerinde de revî olan –r sesi kelime ortasında bulunmaktadır.

Gamzen okı-la hep yüregüm şerha yaradur
Bagrum dahı bu zahm ile uş pâre pâredür

(G./ 62)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pâre, hâre, sitâre, intizâra, karâradur, çâre, âşikâre” kafiyeli kelimeleri ile;

Benem bin cân ile yâra müştâk
Belî ‘âşık olur dil-dâra müştak

(G./ 136)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “yâra, dil-dâra, bâra, gülzâra, dîzâra, ara, dâra, bî-çâre” kelimelerden, “pâre, hâre, sitâre, çâre, bî-çâre”de revî olan –r sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Çü zülfün gün yüzüne indi düşdü
Sanasın rûm iline hindi düşdü

(G./ 165)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**indi**, **hindi**, **sındı**, **sıgındı**, **bindi**, **kendü**, **ııındı**” kelimelerinde reviolan –**n** sesi, “**kendü**” ve “**hindi**” kelimelerinde ortada aslı harf konumundadır.

Klâsik şairler, *revi*’nin ihtimallerinin dışında bir de, iki kelimeyi bir kelime olarak birleştirerek kafiye oluşturmaktadır. *Kafiye-i ma’mûl*¹²⁶ adı verilen bu kullanım şekline şairin aşağıdaki gazelinde rastlanmaktadır.

Sakiya toldur kadeh kim rûz-i ber kandan gelür
Müjdesi bin cân gerek bu hoş haber kandan gelir

(G./276)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**ber**, **haber**, **berk**, **mu’teber**” kelimelerinde *revi* olan –**r** sesi, “**berk**” kelimesinde kelime ortasında bulunmakta ve sonda bulunan –**k** harfi “**berk andan gelür**” kelime grubunda görüldüğü gibi, “**kandan gelür**” redifine dâhil edelerek *kafiye-i ma’ûl* yapılmıştır.

Yârun bizümle kibri nedür kînesi neden
Yâ rab n’olaydı gitsedi ol kîne sîneden

(G./55)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**kînesi neden**, **sîne**, **kîne**, ‘**anberîne**, **sefîne**, **âb-gîne**, **kemîne**” kelimeleri ile yapılan –**îne** kafiyesinde, –**n** harfi *revi*’dir. *Revi* harfinin “**kînesi neden**” kelime gurubunda, ilk kelimenin sonu ve ikinci kelimenin başındaki harf ile birleştirilerek oluşturulmasıyla *kafiye-i ma’mûl* yapılmıştır.

¹²⁶ Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 99-100’da konuyla ilgili, “...bazı tasarruflar ile kafiye olmaya uygunluk kazanan kafiyedir. Bu tasarruflar, iki lafzı bir lafız halinde birleştirme (terkib) veya bir lafzı kısımlara ayırmaktan (teczie) ibaret olmak üzere iki surette olur” demiş ve örnek olarak;

Fikr-i pür-mazmûn mudur âyîn-i tab’ımda ya
“Aks-i nakş-ı kâr-gâh-ı âlem-i bâlâ mıdır

Söz tükendi nice bir da’vâ-yı şî’r ü şâ’irî
Lâf u da’vâ ber-teraf şimdi du’â hengâmıdır

beyitlerini vererek “beyitlerinde “m” *revi*, “ıdır” redif itibar olunduğu surette “bâlâ” “m” ile terkib edilmiş olacağı gibi “bâlâ” daki lam’dansonraki “elif” *revi*, “mıdır” redif itibar olunduğu surette de “hengâm” kelimesi (hengâ-m) şeklinde bölünmüş olur. Birinci surete göre “bâlâ” “mıdır” ın mim’ini alarak “bâlâm” şekline girmekle “hengâm’a; ikinci surete göre “hengâm” mim’ini “ıdır”a vererek “hengâ” şeklinde kalmakla “bâlâ” ya kafiye olabilir.” açıklamasını yapmıştır.

2- ŞEYHİ

Asıl adı Yusuf olan şair, Germiyanlı'dır. 1371 (H. 76?) yılında Kütahya'da doğmuştur. Şeyhî, memleketinde başladığı tahsilini ilerletmek için İran'a gider ve burada edebiyat eğitiminin yanında tıp ve tasavvuf dersleri de alır. Hacı Bayram-ı Velî'ye intisabından sonra Şeyhî mahlasını alan şair, devrin ileri gelen mutasavvıfları ile temaslarda bulunmuştur. Şairin, Osmanlı ile ilk teması Emir Süleyman'a intisabı ile başlar. Son yılları hakkında kesin bilgiler bulunmayan şairin, 1431 yılı civarında öldüğü bilinmektedir. Şairin şiirleri; tasavvuf, cezbe ve aşkın coşkunluğunun hissedildiği lirik tarzda şiirleridir. Şiirlerinde İran şairlerinin tesirinin görülmesinin yanında, diğer bir şiir özelliği de arkaik Türkçe kelimeleri çok kullanmasıdır. Klâsik şiirin kurucularından sayılan Şeyhî tesirinin kendinden sonraki asırlarda devam etmesi, bu konuda üstat sayıldığının göstergesidir.¹²⁷

a) Şeyhî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Kafiyeli kelimedede bulunan kafiye harflerine göre adlandırılan klâsik şiir kafiye şekilleri ve bu kafiye şekillerinin Şeyhî'nin gazellerindeki kullanım oranları aşağıda, Tablo-1'de verilmiştir.

Şeyhî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
Sesler	Sayı	%	Sesler	Sayı	%	Sesler	Sayı	%	Sesler	Sayı	%
â	15	20,8	âb	7	5,9	and/end	1	33,3	âyet	2	25,0
ab/eb	1	1,4	âd	1	0,8	eng	1	33,3	âyil	1	12,5
ak	1	1,4	âg	1	0,8	este	1	33,3	et/at	3	37,5
am/em	4	5,6	âh	4	3,4				ık	1	12,5
an/en	4	5,6	âk	1	0,8				îne	1	12,5
ar/er	21	29,2	âl	4	3,4						
as/es	4	5,6	âle	1	0,8						
eh/ehî	1	1,4	âm	5	4,2						
el	2	2,8	ân	46	38,7						
em	2	2,8	âne	8	6,7						
en	1	1,4	âr	17	14,3						
er	2	2,8	ât	4	3,4						
et	4	5,6	ây	2	1,7						

¹²⁷ Mustafa İsen- Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ yay., Ankara 1990, s. 11-17.

ı/î/ü	3	4,2	âz	1	0,8						
î	3	4,2	îb	2	1,7						
id	1	1,4	îl	1	0,8						
û/ü	2	2,8	în	6	5,0						
û/o/u	1	1,4	îr	1	0,8						
			ûd	1	0,8						
			ûh	2	1,7						
			ûm	1	0,8						
			ûr	2	1,7						
			ûy	1	0,8						
Toplam	72		Toplam	119		Toplam	3		Toplam	8	
Toplam Yüzde		35,6	Toplam Yüzde		58,9	Toplam Yüzde		1,5	Toplam Yüzde		4,0

Tablo-1

Tablo-1 incelendiğinde, *müreddef kafiye*'nin 119 toplam ve %58,9 ile en çok tercih edilen kafiye şekli olduğu görülür. Müreddef kafiye'yi, 72 toplam ve %35,6 ile *mücerred kafiye* takip ederken, *müesses kafiye* 8 toplam ve % 4 ile üçüncü sırada gelir. *Mukayyed kafiye*, 3 toplam sayısı ve % 1,5 ile en düşük kullanım oranına sahiptir.

Ey beni lütf u vefâdan her nefes yâd eyleyen
Kurtarıp fûrkat odundan gussadan şâd eyleyen

(G./144)

matla beyti verilen şiirde kafiye oluşturan “yâd, şâd, Ferhâd, münkâd, pûlâd, bünyâd, dâd, şâd” kelimelerinde, son aslî harfi olan –d’ler *revi*, *revi*’den önce gelen *elif*’ler yani, –â’lar ise *ridf* olduğundan, yapılan kafiye şairin gazellerinde en fazla kullandığı *müreddef kafiye*’ye örnektir..

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde, müreddef, müesses ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan; –âb, –âd, –âg, –âh, –este, –âyet vs. gibi bir uzun ünlü-bir ünsüz ile yapılan veya ikiden fazla sesin benzeşmesi ile oluşan *zengin kafiye*, şairin en çok kullandığı kafiye türüdür. Bunu, mücerred kafiye sütunundaki; –â, –ab, –ak, –el, –em vs. gibi uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harften oluşan *tam kafiye* takip etmektedir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan; –ab/–eb, –am/–em,

-il/-il/-ül vs. gibi bir tek ünsüz harfin benzeşmesi ile yapılan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımında üçüncü sırada gelir.

Şi’rinde lutf ola mı gönül kim hazîn ola
Yaz deftere bu şi’ri kim hikmet hemîn ola

(G./157)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “*hazîn, hemîn, bîn, emîn, dîn, nişîn, hanîn, yakîn*” kelimelerinde –n’ler *revi*, *revi*’den önce gelen *yâ* (ع) yani, –î’ler *ridf*’dir. Yeni Dönem anlayışı ile değerlendirildiğinde verilen müreddef kafiye türü, bir uzun ünlü-bir ünsüz benzeşmesi ile yapılan *zengin kafiye*’ye örnek bir kullanımdır.

Te’sîs harfi ile yapılan *müesses kafiye* ve *kayd* harfi ile yapılan *mukayyed kafiye* şekilleri de Yeni Dönem kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde, ikiden fazla ses benzerliği ile yapıldığından, *zengin kafiye*’ye karşılık gelmektedir. Meselâ;

Egerçi cevri dilber bize begâyet eder
Begâyet ebleh ola her kim ol şikâyet eder

(G./ 42)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “*begâyet, şikâyet, inâyet, himâyet, hidâyet, nihâyet, âyet, rivâyet*” kelimelerindeki –âyet kafiyesinde, –t harfleri *revi*, *revi* ile aralarında harekeli bir harf bulunan *elif* yani, –â’lar da *te’sîs*’dir. *Müesses kafiye* türüne örnek olan bu kullanım, aynı zamanda *zengin kafiye* türüne de örnektir. Çünkü, kafiye ikiden fazla harf benzerliğinden oluşan –âyet sesleri ile yapılmıştır.

Ey sâkî husrev-sıfat sun bâde-i gül-rengi sen
V’ey mutrib-i şîrîn-nefes tek durma debret çengi sen

(G./ 138)

matla beytinde bulunan “*reng, çeng*” kelimelerine şiirde kafiye oluşturmak için getirilen “*âheng, beng, ceng, teng, seng, neng, beng, reng*” kelimelerindeki –eng kafiyesinde –g’ler *revi*, *revi*’den önce gelen ve sakin olan –n harfleri ise *kayd*’dır. *Mukayyed kafiye* türüne örnek olan bu kullanım, *zengin kafiye* türüne de örnektir.

Sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred kafiye*'ye örnek olarak;

Ölme gönül firâk ile Îsî-nefes gelir
Yanma ciger figân ile feryâd-res gelir

(G./75)

matla beyti verilebilir. Matla beyitte yer alan “nefes, res” kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan “nefes, kafes, heves, ases, ceres, mekes” kelimelerinde, –s harfleri *revi*'dir. *Revi* harfinden önce bulunan –e sesi, reviden önceki harfin harekesidir. Arap alfabesinin kullanıldığı Klâsik Dönem'de, –e sesi harekeyle gösterildiğinden kafiye, *revi* olan –s harfi dikkate alınarak yapılmıştır. Oysa, bu kafiye şekli Yeni Dönem anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bir sesli-bir sessiz harf benzerliği ile yapılan *tam kafiye* türüne örnek bir kullanımdır.

Tablo-1'de, sadece *revi* harfi dikkate alınarak oluşturulan *mücerred kafiye* sütununda, bir tek ünsüz benzerliği ile oluşturulan kafiyeler, Yeni Dönem anlayışına göre *yarım kafiye*'dir. Meselâ;

Firkat u derd ü belâdır bana nas
Nice kim ağyara vuslattır hısas

(G./86)

matla beyitte bulunan “nas, hısas” kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan, “kafes, gusas, kısas, furas, manas, nas” kelimelerinde –s'ler *revi*'dir. *Revi* harfi ile oluşturulan *mücerred kafiye*'de görülen bu kullanım, bir tek ünsüz benzeşmesi ile oluşan *yarım kafiye* türüne örnektir. Son ses olan –n'den önce gelen ünlü harfler –a/ –e şeklinde değişiklik gösterdiği için yapılan kafiye, *yarım kafiye*'dir. Klâsik Dönemde *revi*'den önce gelen –a/-e sesleri aynı hareke (fetha) ile gösterildiği için, *mücerred kafiye*'ler yeni harflere aktarılan metinlerde *tam* ve *yarım kafiye* olarak değişmektedir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Şeyhî'nin gazellerinde kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların kullanım oranları aşağıda Tablo-2'de verilmiştir.

Şeyhî								Türlerin Genel Toplamı
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	
isim		29	8	13	43	1	5	99
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil								
edat								
isim- sıfat		9	13	12	41	6	5	86
isim- zarf			1		2			3
isim- zamir				2			2	4
isim- fiil				3				3
isim- edat					1		1	2
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil				1				1
isim-sıfat-fiil				1		1	1	3
isim- sıfat-zarf					1			1
isim- sıfat-zamir								
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	0	38	22	32	88	8	14	202
Genel Toplam	202							
Yüzde	0,0	19,3	10,9	15,8	43,1	4,0	6,9	100,0

Tablo-2

Yukarıdaki Tablo-2 incelendiğinde, **Arapça- Farsça** kelimelerin birlikte kullanılması ile kafiye yapılan gazel sayısı 87 toplam ve % 43,1 ile ilk sırada gelmektedir. **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 32 toplam ve %19,3 ile ikinci sırada, **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazel sayısı, 32 toplam ve %15,8 ile üçüncü sırada gelir.

Tablo-2 tür bakımından incelendiğinde, 99 toplam sayısı ile en fazla isim'le kafiye oluşturulduğu görülmektedir. **İsim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye

oluşturulan gazel sayısı 86 toplamı ile ikinci sırada gelir. Tablo-2’de, **isim** ve **sıfat** dışındaki diğer kelime türlerinin kullanım oranlarının düşük olduğu görülür.

Bu gün ki mevsim-i güldür gerek ki câm içeler
Neşât-ı ıyş ile her lahza şâd-kâm içeler

(G./ 61)

matla beyitteki “câm(**Far.-is.**), şâd-kâm (**Far.-sf.**)” kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan, “devâm (**Ar.-is.**), tamâm (**Ar.-is.**), müdâm (**Ar.-sf.**), hâm (**Far.-sf.**), hâs u âm (**Ar.-is.**)” kelimeleri, köken olarak **Arapça-Farsça**’dan, tür bakımından ise, **isim-sıfat**’dan oluşmaktadır.

Ne cân kim dilberi valsın müyesser kıldı devr anun
Hoş olsun vakti âlemde ki zevkin sürdü devrânın

(G./ 102)

matla beyitteki “devr anun (**T.-zm.**), devrân (**Ar.-is**)” kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan, “sultân (**Ar.-is**), gülistan (**Far.-is**), reyhân (**Ar.-is**), hayvân (**Ar.-is.**), Süleymân (**Ar.-is**), dîvân (**Ar.-is**)” kelimeleri, köken olarak **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerden, tür olarak ise **isim-sıfat-zamir**’den oluşmaktadır.

Letâfet bûstânında boyun bir serv-kâmetdir
Kim anun kâmetin görse sanır ol gün kıyâmetdir

(G./ 23)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “kâmet, kıyâmet, kâmet, sa’adet, nihâyet, sâ’at hâcet, ‘inâyet” kelimerin tamamı **Arapça** kelimelerden ve **isim**’den oluşmaktadır.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Şeyhî’nin gazellerindeki kafiye sesleri ve bu seslerin sayı ve yüzde oranları alfabetik sıra ile aşağıda, Tablo-3’de gösterilmektedir.

Şeyhî		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	15	7,4
âb	7	3,5
ab/eb	1	0,5
âd	1	0,5
âg	1	0,5
âh	4	2,0
âk/ak	2	1,0
âl	4	2,0
âle	1	0,5
âm	5	2,5
am/em	4	2,0
ân	46	22,8
an/en	4	2,0
âne	7	3,5
âr	17	8,4
ar/er	22	10,9
as/es	2	1,0
aste/esta	1	0,5
ât	4	2,0
at/et	2	1,0
ây	2	1,0
âyet	2	1,0
âyil	1	0,5
âz	1	0,5
ehî	1	0,5
el	2	1,0
em	2	1,0
en	1	0,5
end/and	1	0,5
eng	1	0,5
er	2	1,0
es	2	1,0
et	5	2,5
ı/i/u/o	1	0,5
ık	1	0,5
ıl/il	1	0,5
î	3	1,5
îb	2	1,0
id	1	0,5
îl	1	0,5
în	6	3,0
îne/ina	1	0,5
îr	1	0,5
û/ü	2	1,0
ûd	1	0,5
ûh	2	1,0
ûm	1	0,5
ûr	2	1,0
ûy	1	0,5
ûl/ul	2	1,0
Toplam	202	100,0

Tablo-3

Tablo-3 incelendiğinde, en fazla kullanılan kafiye seslerinin sırası ile; **-ân** (46), **-ar/-er** (22), **-âr** (17), **-â** (15) olduğu görülür. Meselâ;

Düşeli gönlüme sen cân u cihânın hevesi
Kalmadı tende kârar etmeğe cânın hevesi

(G./ 185)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**cihân, cân, revân, zamân, uyan, hubân**” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye sesi, **-ân**'dır. Yine;

Âb-ı revân cemâline âyînedârdır
Ebr-i bahâr ayagına gevher-nisârdır

(G./ 24)

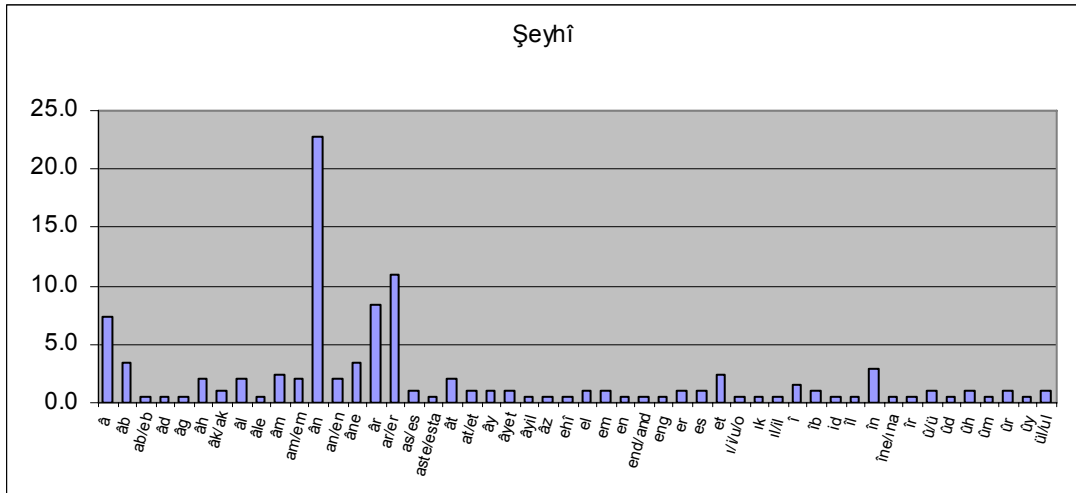
matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**nigâr, şermsâr, gûşvâr, güzâr, nâr, şikâr, bahâr, hâr**” kelimelerde kafiye, **-âr** seslerinden oluşmuştur.

Zâhide firdevs-i a'lâ hoş gelir
Bize dîdâr-ı hüveydâ hoş gelir

(G./ 76)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**a'lâ, hüveydâ, bâlâ, sahrâ, şeydâ, temâşâ, nâ-
hoş, sevdâ**” kelimelerde görüldüğü gibi kafiye, **-â** sesinden oluşmaktadır.

Şairin kullandığı kafiye sesleri ve bunların kullanım oranlarının yüzdeleri, aşağıda grafik şeklinde gösterilmiştir.

Tablo-4

Grafikte de görüldüğü gibi, **-ân** sesi %45'in üzerindeki oranı ile en fazla kullanılan kafiye sesidir. İkinci sırayı %10,4 ile **-ar/-er** sesi, üçüncü sırayı ise, %7,5 ile, **-â** sesi almaktadır. Kafiye seslerinin kullanım oranları arasındaki fark grafikte açık bir şekilde görülmektedir.

b) Şeyhî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Yaralı bağrımı ger derd ile yaram kime ne
Yâre yâr olmak için câna kıyaram kime ne

(G./ 164)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**yaram** (yar-), **kıyaram**, **varam**, **kârem**, **nizârem**, **yanaram**, **humâram**, **yârem**” kelimelerde *revi* kabul edilen **-r** sesi, “kıy-” ve “yan-” fiillerine getirilen **-ar** geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Göz açam olmağîçün dilbere hemdem neyisem
Kulak uram nefes-i hemdeme her dem neyisem

(G./ 124)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “**hemdem**, **her dem**, **sâzım**, **bem**, **dem**, **yelem**, **mahrem**, **perçem**” kelimelerinde, *revi* harfi olan **-m** sesi, “sâz” ve “yel” kelimelerine getirilen **-ım/-im** iyelik ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Ey sefer azmin kılan cân eyle menzil gitme gel
Çün dil ü cânın koma bî-cân u bî-dil gitme gel

(G./108)

matla beyitli gazelin kafiye ouşturan “menzil, bî-dil, hâsıl, kıl, gül, gâfil, yıl, mahmil” kelimelerinde *revi* harfî, **-l**’dir. Revi harfinden önce gelen hareketin yani *tevcîh*’in, kafiyeli olan “menzil, -dil, hâsıl, kıl, gâfil, yıl, mahmil” kelimelerinde kesre iken “gül” kelimesinde zamme olması **ikvâ** denen kafiye kusuruna girer.

Sen cânâ gözüm kıllı bir kez nazar ey dost
Etti bu gönül iki cihânda güzer ey dost

(G./ 10)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “nazar, güzer, ciğer, eser(es-), gelir, seher, haber, yeter, ser” kelimelerinde, *revi* olan **-r** sesi “es-” ve “yet-” fiillerinde geniş zaman eki olan **-er**’de aynı manada tekrarlanarak *itâ-yı celî* yapılmıştır. Yine, *tevcîh*’in kafiyeli kelimelerde fetha iken “gelir”de kesre olması **ikvâ**’dır.

Aç gözün ey Rüşen-nazar ol mehlikâ-manzûru gör
Kim ay u günü mahv eder bu tal’at-ı pür-nûru gör

(G./ 74)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “manzûru, nûru, urugör, Mansûru, Fağfûr’u, mestûru, mahmûru, öldürü” kelimelerinde, *revi* harfî olan **-r** sesi “urugör” kelimesi hariç diğer kafiyeli kelimelerde harekelidir. *Revi*’nin bir yerde harekeli bir yerde sakin olması adı belli olmayan kafiye kusurlarındandır.¹²⁸

Yolunda böyle kim gözüm âbı revânedir
Gelmez kenâra serv-i revânın revâ nedir

(G./ 40)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “revânedir, revâ nedir, aşiyânedir, hevâ nedir, dâne dür, âkılâne, tâbhânedir, bahânedir” kelimelerinde, **-n** sesi *revi*, *revi*’den önce gelen **-â**’lar ise, *ridf* harfidir. Kafiyeli olan “revâ nedir” ve “hevâ nedir” kelime gruplarında, iki kelimenin bir kelime olarak birleştirilmesiyle *kafiye-i ma’mûl*

¹²⁸ Muallim Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye** (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 96.

yapılmıştır. Kafiye-i ma'mûl, Klasik Dönemde kafiye kusuru olarak görülmemekle birlikte kafiye oluşturma şekli olarak kullanılmaktadır.¹²⁹

Şairin gazellerinde, kafiye kullanımlarından *revi*'nin kelime ortasında veya kelimeye gelen ekte bulunmasına örnek olan kullanımlar bulunmaktadır. Meselâ;

Ehl-i cihân eğerçi vefâyile hoş geçer
Bî-çâre benden ol ki cefâyile hoş geçer

(G./ 19)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “vefâyile, cefâyile, belâyile, ayile, hevâyile, mâyile, rızâyile, safâyile” kelimelerinde *revi* harfî olan –â sesi, “ay”da kelime başındadır.

Ger bir nefes geleydi o dilber kenâreye
Cânım fedâ kılaydım ana bir nezâreye

(G./168)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “kenâreye, nezâreye, araya, araya (ara-), araya, sitâreye” kelimelerinde *revi* harfî olan –r sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır. Yine;

Bu cân u dil nice gelsin karâra sen gideli
Ki hasret oduna yandı karara sen gideli

(G./ 189)

matla beyitli gazelin “karâra, karara (karar-), nigârâ, bahâra, pâre, çâre” kelimelerinden “karâr” ve “karar-” kelimeleri dışındaki diğer kelimelerde *revi* olan –r sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Hoş hırâmân salınır nâz ile ol serv-i sehî
Güzer etse nola bostânımıza gâh gehî

(G./ 197)

¹²⁹ Muallim Naci, **İstîlâhât-ı Edebiyye** (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 99-100.

matla beyitli gazelin “*sehî, gehî, külehi, tehî, günehi, gehi, zihî, pâdişehi*” kafiyeli kelimelerinde, *revi* kabul edilen **-h** sesi, “*sehî, gehî zihî*” kelimelerinde, ortada aslî harf menzilesindedir.

Ne cân kim dilberi valsın müyesser kıldı devr anun
Hoş olsun âlemde ki zevkin sürdü devrânın

(G./ 102)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “*anun, devrânın, sultânın, gülistânın, reyhânın, hayvânın, Süleymânın, dîvânın*” kelimelerinde, *revi* kabul edilen **-n** sesi, “*anun*” kelimesinde “o” zamirine gelen kaynaştırma sesinde yani, ekte kullanılarak sonda aslî harf konumundadır.

Kimin ki cemâlin kamerine nazarı var
Hergiz basarı yok güneşe derse ferî var

(G./ 16)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “*nazarı, ferî, perî, şekeri, ciğeri, haberi, şeri, neleri*” kelimelerinden “*neleri*”de, *revi* harfi kabul edilen **-r** sesinin **-ler** çoğul ekinde bulunması, *revi*’nin ekte aslî harf konumunda bulunması olan dördüncü ihtimale girer. Kafiye oluşturan “*perî*” kelimesinde ise *revi* harfi olan **-r** sesi, kelime ortasında aslî harf durumundadır.

3- AHMET PAŞA

Klâsik Türk şiirinin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Paşa, XV. yüzyılda yaşamış ve klâsik Türk şiirinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Tezkirelerde yer alan bilgilere göre Edirne’de doğduğu söylenen şair, yine, devrin kültür, sanat ve bilim merkezi ve başkenti olan Edirne’de eğitim görmüştür. Arapça ve Farsça’nın yanında dönemin geçerli bilimlerini öğrenmiş ve daha sonra müderris olarak Bursa’ya gitmiştir. Fatih Sultan Mehmet tahta geçtiğinde, Ahmet Paşa’nın şiirlerini beğenmiş ve ona, ilgi göstermiştir. Kısa sürede vezirlik makamına kadar yükselen Ahmet Paşa devrin önde gelen yetkililerinden olmuştur. Ahmet Paşa kendi

döneminde edebiyatın gelişmesi ve şairlerin korunmasında önemli katkılar sağlamıştır.¹³⁰

a) Ahmet Paşa'nın Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Ahmet Paşa											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	42	38,9	â'	1	0,4	and/end	1	11,1	ât	4	50,0
ab/eb	2	1,9	âb	9	4,0	asta/este	2	22,2	âyet	2	25,0
ad/ed	1	0,9	âc	1	0,4	eng	3	33,3	ır/ir	1	12,5
am/em	7	6,5	âd	9	4,0	erd	1	11,1	il	1	12,5
an/en	3	2,8	âg	2	0,9	hâ	1	11,1			
ar/er	11	10,2	âh	15	6,6	r	1	11,1			
as/es	3	2,8	âk	4	1,8						
âş/aş	3	2,8	âl	9	4,0						
at	1	0,9	âm	6	2,7						
at/et	4	3,7	ân	88	38,9						
eh	2	1,9	âne	3	1,3						
en	6	5,6	âr	41	18,1						
er	6	5,6	âre	4	1,8						
erî	1	0,9	âs	2	0,9						
et	1	0,9	âya	1	0,4						
ev	1	0,9	âz	10	4,4						
ey	1	0,9	îl	1	0,4						
il	1	0,9	îm	3	1,3						
û	5	4,6	în	4	1,8						
ul/ül/ol/il	7	6,5	îr		0,0						
			îz	1	0,4						
			ûb	1	0,4						
			ûd	1	0,4						
			ûn	5	2,2						
			ûr	1	0,4						
			ûş	2	0,9						
			ûz	2	0,9						
Toplam	108		Toplam	226		Toplam	9		Toplam	8	
Toplam Yüzde	30,8		Toplam Yüzde	64,4		Toplam Yüzde	2,6		Toplam Yüzde	2,3	

Tablo-1

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre düzenlenen yukarıdaki Tablo-1'de görüldüğü gibi Ahmet Paşa'nın gazellerinde, *ridf* harfi ile yapılan *müreddef kafiye* 226 toplam ve %64,4 ile en fazla kullanılan kafiye şeklidir. Müreddef kafiye'yi, 108 toplam ve %30,8 ile, sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred kafiye* takip eder.

¹³⁰ Turgut Karabey, *Ahmed Paşa, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 2-11.

Kullanım oranı bakımından, *mukayyed kafiye* 9 toplam ve % 2,6 ile üçüncü sırada gelirken, *müesses kafiye* 8 toplam ve %2,3 ile son sırada gelir.

Tablo-1 Yeni Türk edebiyatı kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde, *müreddef*, *mukayyed* ve *müesses* kafiye sütunlarında yer alan, **-âb**, **-âd**, **-âc**, **eng**, **-âyet** vs. gibi seslerin oluşturduğu, bir uzun ünlü-bir ünsüzden veya ikiden fazla ses benzerliğine dayanan *zengin kafiye*, Ahmet Paşa'nın şiirlerinde en fazla kullanılan kafiye şeklidir. İkinci sırada, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â**, **-eh**, **-at** vs. gibi uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harfin benzeşmesiyle oluşan *tam kafiye* gelir. Yine mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb**, **-ad/-ed**, **-am/-em** vs. gibi tek ses benzerliğinden oluşan *yarım kafiye* ise kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir.

Her dem gözümden işigüne seyl-i hûn gider
Sabr-u-karâr dilden-ü-cândan sükûn gider

(G./ 75)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**hûn**, **sükûn**, **zebûn**, **derûn**, **lâle-gûn**, **ser-nigûn**” kelimelerinde **-n** harfi *revi*, *revi*'den önce gelen **-û (ؤ)**, *ridf* harfidir. *Ridf* harfinin bulunduğu bu kafiye, *müreddef kafiye*'dir. Aynı zamanda bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapıldığı için *zengin kafiye*'ye örnektir.

Murg-ı câna tîr-i gamzenden per-ü-bâl eyledün
Halka-i zülfün hayalin ana halhâl eyledün

(G./ 149)

matla beyitteki “**bâl**, **halhâl**” kelimeleri ile şiirde kafiye oluşturan, “**çengâl**, **hâl**, **pâ-mâl**, **ikbâl**, **bâl**, **ihmâl**” kelimelerinde **-l** harfleri *revi*, *revi*'den önce gelen **-â** (elif)'lar ise *ridf* dir. *Ridf* harfi ile yapılan *müreddef kafiye*, Yeni Dönem anlayışına göre, bir uzun ünlü ve bir ünsüz harfle oluşturulduğu için *zengin kafiye*'dir.

Tam ve *yarım kafiye*'nin karşılık geldiği *mücerred kafiye* kullanımına örnek olarak aşağıdaki beyitler verilebilir.

Küyinür mihr-ü-mehün hırmeni söyletme beni
Tutişur subh-gehün revzeni söyletme beni

(G./ 307)

matla beyti verilen gazelde kafiyeli olan, “hırmen, revzen, sen, ben, dâmen, âhen” kelimelerinde, **-n** harfi *revi*'dir. Sadece *revi* harfi ile bulunduğu için yapılan kafiye, *mücerred* kafiye'ye örnektir. Yine, *revi*'den önceki harfin harekesi bütün kelimelerde **-e** sesine karşılık geldiğinden yapılan **-en** kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz benzerliği ile oluştuğu için *tam kafiye*'ye de örnektir.

Ey hüsn harîminde yüzi Ka'be-vü-ma'bed
Vey halka-i Beyt-ül-Harem ol zülf-i müca'ad

(G.30)

matla beyitteki “ma'bed, müca'ad” kelimeleri ile gazelde kafiye oluşturulan “Muhammed, med, kad, esved, mümted” kelimelerinde, **-d** harfi *revi*'dir. Kafiye harflerinden sadece *revi*'nin bulunduğu bu *mücerred* kafiye örneği aynı zamanda bir tek ünsün benzerliği ile yapıldığı için *yarım kafiye*'ye de örnektir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Ahmet Paşa'nın şiirlerinde, kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların gazellere göre dağılımı, aşağıda Tablo-2'de gösterilmiştir.

Ahmet Paşa								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	32	23	20	47	4	11	138
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil								
edat								
isim- sıfat		11	34	19	118	3	14	199
isim- zarf								
isim- zamir				1				1
isim- fiil	1			4		4	2	11
isim- edat								
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil				1			1	2
isim- sıfat-zarf								
isim- sıfat-zamir								
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	2	43	57	45	165	11	28	351
Genel Toplam	351							
Yüzde	0,6	12,3	16,2	12,8	47,0	3,1	8,0	100,0

Tablo-2

Tablo-2’de görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 165 toplam ve %47 ile ilk sırada gelmektedir. Kullanım oranı bakımından, **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 57 toplam ve %16,2 ile, ikinci sırada gelir. Kafiye oluşturmak için **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısı, 45 toplam ve %12,8 oranı ile üçüncü sırada gelir. Kafiye oluşturan kelimelerin tamamı Türkçe olan gazel sayısı toplam 2 tanedir.

Tablo-2 kafiye kelimelerin türü açısından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 199 toplamı ile ilk sırada, **isim**’le kafiye

oluşturulan gazel sayısı 137 toplamı ile ikinci sırada gelmektedir. Tablo-3’de, kafiye oluşturmak için **isim** ve **sıfat** dışında kalan diğer kelime türlerinin çok az sayıda kullanıldığı görülür.

Eyyâm-ı mâh-ı ‘îddür ebrû-nümâ ol ey sanem
Hengâm-ı bûy-ı ‘ûddur gîsû-güşâ ol ey sanem

(G./ 207)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “-nümâ (**Far.-sf.**), -güşâ (**Far.-sf.**), cüdâ (**Far.-sf.**), -likâ (**Ar.-is.**), kabâ (**Ar.-is.**), -nümâ (**Far.-sf.**)” kelimeleri, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**’tan oluşmaktadır.

Sanemâ sanma ki senden usanam gelmez isen
Şem’-veş bezm-i hayâlünde yanam gelmez isen

(G./ 165)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “usanam, yanam, idinem, sürünem, yakam, yunam” kelimeleri, **Türkçe** kelimelerden ve **fiil**’den oluşmaktadır.

Kılur zülfi mu’attar dest-mâli
Tolar misk ile ‘anber dest-mâli

(G./353)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mu’attar (**Ar.-sf.**), ‘anber (**Ar.-is.**), eyler (**T-f.**), Kevser, şekker (**Far.-is.**), tutar (**T.-f.**), gevher (**Far.-is.**), ciger (**Far.-is.**)” kelimeleri, köken olarak **Arapça-Farsça- Türkçe**’den, tür olarak da **isim-sıfat-fiil**’den oluşmaktadır.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Ahmet Paşa’nın gazellerindeki kafiye sesleri ve bu seslerin sayı ve yüzde oranları aşağıda, Tablo-3’de gösterilmiştir.

Ahmet Paşa		
Kafiye sesleri	Kafiye eslerinin dağılımı	%
â	42	12,0
âb	9	2,6
ab/eb	2	0,6
âc	1	0,3
âd	10	2,8
âg	2	0,6
âh	15	4,3
âk	4	1,1
âl	9	2,6
âm	6	1,7
am/em	6	1,7
ân	88	25,1
an/en	3	0,9
ând/end	1	0,3
âne	3	0,9
âr/ar	41	11,7
ar/er	11	3,1
âre	4	1,1
âs	2	0,6
as/es	3	0,9
asta/este	2	0,6
âş/aş	3	0,9
ât	1	0,3
at/et	7	2,0
âyet	2	0,6
ayın harfi	1	0,3
âz	10	2,8
eh	2	0,6
em	1	0,3
en	6	1,7
eng	3	0,9
er	6	1,7
erd	1	0,3
eri	1	0,3
et	1	0,3
ev	1	0,3
ey	1	0,3
hâ	1	0,3
îl	3	0,9
îm	3	0,9
în	4	1,1
îr	4	1,1
îz	1	0,3
öl/ol/ül/il	3	0,9
r	1	0,3
û	5	1,4
ûb	1	0,3
ûd	1	0,3
ul/ül	2	0,6
ûn	5	1,4

ûr	1	0,3
ûş	2	0,6
ûz	2	0,6
ül	1	0,3
Toplam	351	100,0

Tablo-3

Yukarıda Tablo-3’de görüldüğü gibi **-ân** sesi, 88 toplam sayısı ile Ahmet Paşa’nın en fazla kullandığı kafiye sesidir. İkinci olarak 42 toplam gazel sayısı ile, **-â** sesi gelir. Kullanım oranı bakımından **-âr** sesi, 41 toplamı ile üçüncü sırada gelir. Örneğin;

Bî-dilem dil-sitândan ayrıldum
Ah ki ârâm-ı cândan ayrıldım

(G./198)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “dil-sitân, cân, âsumân, mihr-bân, cihân, bân, zebân, kârbân, hân-u-mân” kelimelerinde kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır. Yine;

Yine bu cevri-ü-cefâlar bize cânâ neyiki
Bu kadar hışm-u-belâlar dil-ü-câna neyiki

(G./ 309)

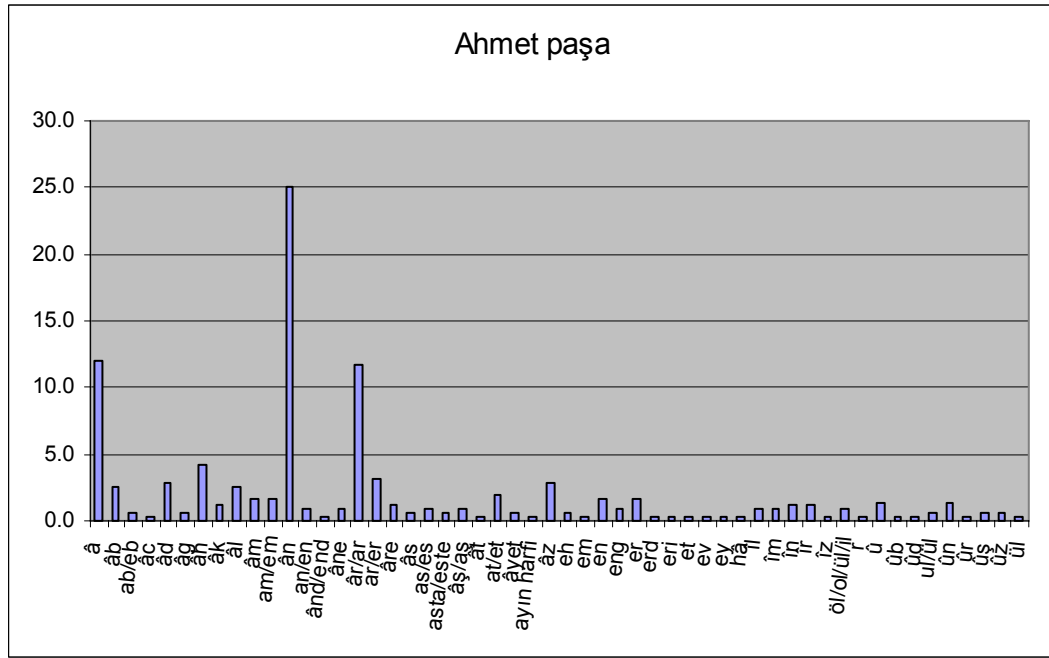
matla beyitli gazelin kafiyeli olan “cânâ, cânâ, sevdâ, gavgâ, rü’yâ, şeydâ” kelimelerinde kafiye, **-â** sesinden oluşmaktadır.

Efkâr-ı ‘ışkun ile dil-ifgârunam senün
Dermândeyin ki derde giriftârunâm senün

(G./ 154)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ifgâr, giriftâr, gâr, refât, bîmâr, harîdâr, dîvâr, zâr, -zâr” kelimelerinde kafiye, **-âr** seslerinden oluşmaktadır.

Şairin kullandığı kafiye sesleri ve bu seslerin kullanım yüzdeleri aşağıda grafik şeklinde gösterilmiştir.

Tablo-4

Kafiye sesleri ve bu seslerin kullanım yüzdelerini gösteren yukarıdaki grafik incelendiğinde, **-ân**, **-âr** ve **-â** seslerinin, diğer seslere oranla kullanım farkı açık bir şekilde görülür. Grafikte, **-âh**, **-âd**, **-âz**, **-âb** seslerinin kullanım oranı bakımında birbirine yakın oldukları görülür.

b) Ahmet Paşa'nın Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Gönli nâzûgdür mebâdâ incide derdüm benüm
Yohsa hâlinden nicedür hâlümü dirdüm benüm

(G./ 210)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “*dërdüm, dirdüm, nâz-perverdüm, nâz-perverdüm, zërdüm, gerdüm, dërdüm*” kelimelerinde, **-d** harfi *revi*, *reviden* önce gelen ve sakin bulunan **-r** sesi ise, *kayd'* dir. Kayd'dan önceki harfin harekesi olan *havz* 'ın kafiyeyle kelimelerde fetha iken, “*dirdim*” kelimesinde kesre olması **ikvâ'** dir.

Leb-i lâ'linün açub hokka-i yâkût-ı teri
Şıdı bir hande-i şîrîn ile dürc-i güheri

(G./ 299)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “teri, güheri, seferi, suveri, yiri, şekeri” kelimelerinde reviden önceki harfin harekesi olan *tevcîh*’in, kafiyeli kelimelerde fetha iken, “yir” kelimesinde kesre olması **ikvâ** denen kafiye kusuruna girer.

Yâ rab ne sihri var gözünün kim diyince hâ
Zülfün ‘asâsın eyledi bin başlu ejdehâ

(G./ 8)

matla beyitli gazelin “hî, ejdehâ, bahî, tûtiyâ, ha, intihâ, rehâ” kafiyeli kelimelerinde, *revi* –î ve –â olarak değişmektedir. Klâsik edebiyatta *revi*’nin mahreç yakınlığı olan harflerle yapılması **ikfâ** olarak adlandırılır. Fakat örnekte, –î ve –â seslerini veren “ى” ve “elif” harfleri arasında mahreç yakınlığı bulunmamasına rağmen kafiye yapılmıştır.

Ruhların ‘aksini câm içre bulam gibi gelür
Leblerün sırrını bâde ile bilem gibi gelür

(G./ 57)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “bulam, bilem, yilem, gülem, elem, ölem, kılam, gülem, kalem” kelimelerinde, *revi* olan –l sesinden önceki harfin harekelerinin “bul-, bil-, kalem” kelimelerinde, fetha, kesre ve zamme olarak değişmesi **ikvâ**’dır.

Yüz ‘âşıkı bin derd ile topraga salarsın
Yazugı benüm boynuma şol ki salarsın

(G./ 225)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “sal-, sal-, sol-, çal-, çal-, karalarsın” kelimelerinde, *revi* olan –l sesinden önceki harfin harekelerinin –a (fetha) ve –o (zamme) olarak değişmesi **ikvâ**’dır. Yine, kafiye oluşturan kelimelerden “karala-” da *revi* harfi olan –l sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Berg-i semendür lâle gibi hûb olacakdur
Meh-tâb yüzün gün gibi mahbûb olacakdur

(G./ 45)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “hûb, mahbûb, top, âşûb, cârûb, mergûb, üslûb, mektûb” keimelerinde revî olan –b sesi, kafiye oluşturan “top” kelimesinde –p’dir. Arapça harflerle ve Farsça harflerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kafiye şekli, kafiye kusurlarından **ikfâ**’ya girer.

Füsûn-ger-i kalemüm kıldı şi’rden tevbe
Şan itdi sâhir-i dîrîne sihirden tevbe

(G./ 286)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “şi’rden, sihirden, Mısrıdan, Hızrdan, fikirden, lâle-çihirden, mihrden, şi’rden” kelimelerde *revî* olan –r sesinden önce gelen *kayd* harfî, “sihr, Mısr, Hızr, fikr, çihr, mihr, şi’r” kelimelerinde farklıdır. Kaynaklarda, kafiye kusurları ile ilgili, *kayd* harfinin farklılığına dair bir açıklama bulunmamakla birlikte, “Fasihlerin çoğu kaydın tekrarını vacib sayarlar.”¹³¹.

Bâd-ı âhumdan emîn olmazdı hüsnün pertevi
Şem’-i haddüne etek olmazdı zülfün şeb-revî

(G./ 333)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pertevi, şeb-revî, ‘İsevî, evî, Mevlevî, kavî, pertevi, Husrev” kelimelerinde, *revî* harfî olan –v sesi, “İsâvî, Mevlevî, kavî” kelimelerinde, kelime orasında aslî harf konumundadır. Yine, kafiye kelimelerinde *revî* harfî harekeli iken “Husrev” kelimesinde *revî* olan –v sesi, harekesizdir. Revinin bir yerde harekeli iken diğer kelimedede harekesiz olmasına örnek olan bu kullanım, *adı belli olmayan kafiye kusurları*’ndandır.

Klâsik Dönemde kusur olarak adlandırılmasa da, *revî*’nin kelime ortasında veya kelimeye gelen ekte bulunması ihtimallerinin görüldüğü kullanımlar aşağıda verilmiştir. Bunlar:

Cihân güzelleri çün bî-vefâ imiş bildük
Gönül vefâsuza virmek hatâ imiş bildük

(G./ 161)

¹³¹ Muallim Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye** (Haz.: Yekta Saraç), Risale Yay., İst. 1996, s. 82.

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “vefâ, hatâ, vefâ, ay, ejdehâ du’â” kelimeleri ile;

Benefşe saçların salmış gül-i ter üstine sâye
Gönül hayrân zâr olmuş bu reyhân-ı semen-sâya

(G./ 291)

matla beyitli gazelin “sâye, semen-sâya, dil-ârâya, aya(ay), ola, piç-â-pîç-i, şeker-hâya” kafiyeli kelimelerinde, *revi* kabul edilen –â sesi, “ay” ve “sâye”de, kelime başında ve ortasında aslî harf konumundadır. Kafiyeli olan, “ola” kelimesinde ise, *revi* olan –â sesi, “ol-” fiiline getirilen –a istek ekinde bulunmaktadır.

Gözlerüm ‘ışkun meyîn sunmakda sâkîdür henüz
Nakd-i mihrüm möhrün ile dilde bâkîdür henüz

(G./ 121)

matla beyitli gazelde kafiyeli olan “sâkîdür, bâkîdür, sâkîdür, ihtirâkîdür, tâkîdür, iftifâkîdür, visâkîdür, ittifâkîdür, sâkîdür, işfîyâkîdür” kelimelerinde, *revî* olan –k sesi, “sâkî, bâkî”de kelime ortasındadır.

Kanlı yaşumla yazdum bir iştiyâk-nâme
Kim bir yumub gözinden bin bin dökerdi hâme

(G./ 262)

matla beyitli gazelin “iştiyâk-nâme, hâme, selâma, Şâma, Beytullah-ı Harâma, temâma, nâme” kelimelerinden “nâme” ve hâme” de, *revi* harfi olan –m sesi kelime ortasındadır.

Ey güzellikte Yûsuf-ı sâni
Sana her devlet olmuş erzânî

(G./ 296)

matla beyitli gazelin “erzânî, erkânî, sultânî, kani, oranî, peykânî, feyttânî, cânânî, ihsânî” kelimelerinde *revî* harfi olan –n sesi, “erzânî” ve “kani” kelimelerinde kelime ortasındadır.

Muvâfık oldu bu gice felek zemâne dahi
Ki aydın oldu gözüm ay yüzünle hâne dahi

(G./ 316)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “zemâne, hâne, beyâna, câna, âsumâna, dâm-
ü-dâne, tâziyâne, âsitâne” kelimelerinde *revi* harfî olan –n sesi, “hâne, dâne,
tâziyâne”de kelime ortasında bulunmaktadır.

Eyâ perî nicesin hoş mısın safâca mısın
Gel’e beri nicesin hoş mısın safâca mısın

(G./ 228)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “perî, beri, semen-beri, gül-i teri, perî,
güzelleri” kelimelerinde, *revi* kabul edilen –r sesi, “perî” kelimesinde ortada aslî
harf konumunda iken, “güzelleri” kelimesinde –ler çoğul ekinde bulunduğundan
sonda aslî harf konumundadır.

Defter-i hüsnin yazan hattın lââtîf-ü-ter yazar
Yüzine yüz vech ile mihr-ü-mehi çâker yazar

(G./ 66)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “lââtîf-ü-ter, çâker, Kevser, müneccimler, ter,
ter, ebter, sâgar, tefter” kelimelerinde, *revi* harfî olan –r sesi, “müneccimler”e
getirilen, –ler çoğul ekinde bulunduğundan kelime sonunda aslî harf konumundadır.
Yine, G./68’de yer alan “şeker, güher, lâ’l-ü-zer, şeker, kamer, haber, beter, ter,
neler” kafiye kelimesinde, *revi* olan –r sesi “neler” kelimesine gelen –ler çoğul
ekinde bulunmaktadır.

Klâsik şiirle ilgili kafiye’nin, “göz kafiyesi” anlayışıyla yapılmasına örnek
olan kullanımlara şairlerin gazellerinde rastlanmakla birlikte Ahmet Paşa’nın
gazellerinde bu anlayış çerçevesinde oluşturduğu kafiye örnek olarak;

Dil hastası hecrün eleminden öle yazdı
Kan yaşların akıtdı ki tûfân ola yazdı

(G./ 344)

beyti verilebilir. Matla beyti verilen gazelde kafiye oluşturan “öl-, ol-, gül, öl-, yol, gül” kelimelerinde, *revi* olan –l sesinden önceki harfin harekesi –o/-ö/-ü seslerini veren zamme'dir. *Tevcih* adı verilen bu sesler, farklı gibi görülse de, aynı hareke hareke ile karşılandığından kusur olarak görülmemekte ve tamamen “göz kafiyesi” anlayışına uymaktadır.

4- NECÂTİ

Asıl adı İsâ olan şairin doğum yeri Edirne'dir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Necâti'nin İstanbul'a gelip burada dîvân kâtipliği yaptığı bilinmektedir. Şair, 1509 (H. 914) yılında ölmüştür. Mezarı bugün İstanbul'da Unkapanı'nda Manifaturacılar Çarşısı avlusundadır. Necâti'nin kullandığı üslup, duygularındaki derinlik, ince ve samimi söyleyişi tezkirelerde övgüyle bahsedilen özelliklerindedir. Şiirlerinde atasözlerini sık kullanan şair, gazel ve mersiyelerde gösterdiği başarı ile kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiştir.¹³²

a) Necâti'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre kafiye

Klâsik şiir anlayışına göre *mücerred*, *müreddef*, *mukayyed* ve *müesses* olarak dörde ayrılan kafiye şekillerinin Necâti Divan'ındaki dağılımı, aşağıda Tablo-1'de gösterilmektedir.

¹³² Fahir İz- Günay Kut, “Necâti”, **Büyük Türk Klâsikleri**, Ötüken- Söğüt Yay., İstanbul 1985, 2: 221-222.

Necâti											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	Sayı	%	sesler	Sayı	%	Sesler	Sayı	%	sesler	Sayı	%
â	62	22,6	âb	18	5,3	aht	1	11,1	âmet	1	14,3
ab/eb	2	0,9	âc	2	0,6	enci/ancı	1	11,1	âmî	1	14,3
aç	3	1,4	âd	11	3,3	end	3	33,3	at/et	1	14,3
ad/ed	1	0,5	âde	1	0,3	erd	3	33,3	ik	2	28,6
af/ef	3	1,4	âh	28	8,3	est	1	11,1	ır/ir	2	28,6
ag	9	4,2	âk	1	0,3	este	1	11,1	îr	1	14,3
ak	12	5,7	âl	8	2,4						
al/el	3	1,4	âle	3	0,9						
am/em	11	5,2	âm	14	4,1						
an	2	0,9	ân	138	40,8						
an/en	13	6,1	âna/âne	18	5,3						
ar/er	26	12,3	âr	52	15,4						
as	1	0,5	âre/âra	8	2,4						
aş/eş	5	2,4	âş/aş	8	2,4						
at	1	0,5	ât	1	0,3						
at/et	8	3,8	ayın	1	0,3						
eg	1	0,5	âz	9	2,7						
eh	1	0,5	îb	4	1,2						
ehi	1	0,5	îm	3	0,9						
ek	6	2,8	în	7	2,1						
eke	1	0,5	îne	1	0,3						
el	3	1,4	îr	8	2,4						
eli	1	0,5	îşe	1	0,3						
em	7	3,3	ûb	1	0,3						
en	11	5,2	ûd	1	0,3						
er	21	9,9	ûl	1	0,3						
er/ir/ır	3	1,4	ûm/ûm	1	0,3						
eri	1	0,5	ûn	5	1,5						
es	3	1,4	ûr	1	0,3						
et	6	2,8	ûş	1	0,3						
ev	1	0,5									
ik	1	0,5									
il/il	1	0,5									
id	1	0,5									
iri	1	0,5									
iş	1	0,5									
iş/eş/üş	1	0,5									
iz	1	0,5									
ok/uk	2	0,9									
oy/uy	2	0,9									
û	14	6,6									
uc/üç	4	1,9									
ug/üg/og/ög	3	1,4									
ul/ül/ol	5	2,4									
ur/ür	5	2,4									
uz/üz/öz/oz	3	1,4									
Toplam	274		Toplam	338		Toplam	9		Toplam	7	
Toplam Yüzde		43,6	Toplam Yüzde		59,7	Toplam Yüzde		1,6	Toplam Yüzde		1,2

Tablo-1

Yukarıdaki Tablo-1 incelendiğinde, Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre, Necâti Diva'ında en çok tercih edilen kafiye şekli, 338 toplam ve %59,7 *ridf* harfiyle

yapılan *müreddef kafiye*'dir. Müreddef kafiye, 274 toplam ve %6 ile sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred kafiye* takip ederken, üçüncü sırayı 72 toplam ve %11,1 ile *mukayyed kafiye* alır. En az kullanılan kafiye şekli ise, 9 toplam sayısı ve %1,6 ile *te'sîs* harfine dayalı *müesses kafiye*'dir.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde, Tablo-1'de müreddef, müesses ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb,-âc, -âd, -âmet, -este** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapılan veya ikiden fazla sesin benzeşmesine dayanan *zengin kafiye*, en fazla kullanılan kafiye şeklidir. Zengin kafiye, mücerred kafiye sütununda yer alan, **-â, -ac, -ag** vs. gibi bir ünlü- bir ünsüz benzeşmesine dayanan *tam kafiye* takip eder. Yine Tablo-1'de, mücerred kafiye sütununda yer alan, **-ab/-eb, -ad/-ed, -af/-ef** vs. gibi tek bir ünsüz harf benzeşmesi ile yapılan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir. Örnek;

Şâd idersin bendeni bir dil-güşa mektûb ile
Bende itdün 'âlemi kendüne bu üslûb ile

(G./ 506)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mektûb, üslûb, mektûb, cârûb, âyyûb, mahbûb” kelimelerinde **-b** harfi *revi*, *revi*'den önce gelen **-û (و)** ise, *ridf* dir. *Ridf* harfi ile yapılan **-ûb** kafiyesi, bir uzun ünlü-bir ünsü harf ile yapıldığından aynı zamanda *zengin kafiye*'dir.

Dil garib olduğu için yüzine bakmaz habîb
Gerçi kim mergûb olur her nesne kim ola garîb

(G./ 23)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ habîb, garîb, nasîb, salîb, garîb, sîb, nasîb, rakîb, tûb” kelimelerinde, **-b** harfi *revi*, *revi*'den önce gelen **-î (ي)** ise *ridf* dir. Müreddef kafiye olan **-îb** kafiyesi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluşan *zengin kafiye*'ye de örnektir.

Nedîmi bezm-i dünyânun nedemdür
Gel ey ney bir dem it kim dem bu demdir

(G./192)

matla beyti verilen gazelde kafiyeli olan “nedem, dem, ‘adem, kerem, kadem, behem, kem, mütthem” kelimelerinde, kafiye –em seslerinden oluşmaktadır. Kafiye oluşturan –em sesleri, sadece *revi* harfi ile yapıldığı için *mücerred kafiye*, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliği ile yapılan için de *tam kafiye*’dir.

Sipihrin hayr yokdur gerdişinde
Sebât anlamaz anun bir işinde

(G./497)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “gerdiş, iş, beş, düş, baş, salınış, cünbiş” kelimelerinde, –ş harfi *revi*’dir ve sadece *revi* harfi ile yapılan mücerred kafiye, bir tek ünsüz harfin benzerliği ile oluştuğu için aynı zamanda da *yarım kafiye*’dir.

Şairin gazellerinde, *cinaslı kafiye*’ye örnek olan kullanımlar aşağıda verilmiştir.

Gülleri bâd-ı sabâ kande bulursa **yakalar**
Çâk olubdur sanemâ ‘ışkun elinden **yakalar**

Cûş idüb kanlu yaşı lâle gibi Ferhâdun
Kızarubdur yine taglar etegi ile **yakalar**

Ne revâdur bu ki ben hecr odına yanmış iken
Degme hayvânı iledüb vasl suyına **yıkalar**

Sevinür ellerini kana boyadukca nigâr
Şol güzeller gibi kim eline hınnâ **yakalar**

Ey Necâtî hele ben gördüğümü söyleyeyin
Nice ola neyleyeler gâyeti bu kim **yakalar**

(G./ 168)

Yukarıda verilen gazelde, kafiyeli olan “yakalar” kelimesi ses bakımından aynı, anlam bakımından farklı olduğundan *cinaslı kafiye*’ye örnektir. Yine:

Göricek yârun elde **ok-u-yasın**
Benüm çün hâce başla **oku Yâ-Sîn**

Kıya bakdı bana sol çeşm-i câdû
Bu gün bildüm kulına **o kıyasın**

Kebâb oldu ciger bu hasret ile
Ki beni bezm-i hâssa **okuyasın**

Bu gün ‘uşşâkı zâhid ko ki yarın
Bilesin sen hisâbun **okuyasın**

Eger ben Âyetü-ül Kürsî olursam
Ne mümkindür beni sen **okuyasın**

Ümîd-i vasl umarken dil-rübâdan
Rakîb ile görürsen **okuyasın**

Ne yirde var ise ‘uşşâk-ı gam-gîn
Necâtî’nün idelüm **o kıyâsın**

(G./ 419)

verilen gazel örneğinde görüldüğü gibi, ses bakımından aynı olan “okuyasın” kelimeleri, şiirin her beytinde farklı anlamlarda tekrarlanarak *cinaslı kafiye* yapılmıştır.

Şair, yukarıda verilen örneklerin dışında **G./133**’de de ses bakımından aynı olan “çalar” kelimesiyle şiirin tamamında *cinaslı kafiye* yapmıştır.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Necâti Divan’ında kullanılan kafiyeli kelimelerin, köken, tür ve bunların gazellere göre dağılımı aşağıda Tablo-2’de gösterilmektedir.

Necâti								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	5	17	1	20	27	14	12	96
sıfat		1	2					3
zarf								
zamir								
fiil	21							21
edat								
isim- sıfat		12	9	115	173	21	22	352
isim- zarf	1	1		3	1	1		7
isim- zamir				3	2		4	9
isim- fiil	3			12		6	7	28
isim- edat				1	2			3
isim-bağlaç				1				1
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat				2	18	1		21
isim- edat- fiil				5				5
isim-sıfat- fiil				25		7	9	41
isim- sıfat-zarf	1		6	11	11		1	30
isim- sıfat-zamir				20	3		5	28
isim- zarf-zamir	1						2	3
isim- fiil- zarf								
Toplam	32	31	18	218	237	50	62	648
Genel Toplam	648							
Yüzde	4,9	4,8	2,8	33,6	36,6	7,7	9,6	100,0

Tablo-2

Tablo-2’de görüldüğü gibi, Necâti Divan’ında kafiye oluşturulurken en fazla, 237 toplam ve %36,6 ile **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimeler tercih edilmiştir. **Arapça-Farsça-Türkçe** birlikte kullanılan kafiye kelimeler, 218 toplam ve %33,6 ile ikinci sırada gelirken, **Türkçe-Farsça** birlikte kullanılan kelimeler, 62 toplam ve 9,6 ile üçüncü sırada gelir. Tablo-2 incelendiğinde, gerek sadece **Türkçe** kelimelerle olsun ve gerekse içinde Türkçe kelimelerin birlikte kullanılması ile olsun, kafiye oluşturulurken Türkçe kelime kullanımının fazla olduğu görülür.

Tablo-2 tür açısından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısının 352 toplamı ile ilk sırada geldiği görülür. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 96 toplamı ile ikinci sırada gelmektedir. Necâti’nin, **fiil** ile kafiye oluşturduğu gazel sayısı 21, içinde **fiil**’inde birlikte kullanıldığı **isim-fiil** (toplam 28), **isim-sıfat-fiil** (toplam 41) kelime türleri ile yapılan kafiye gazel sayısı dikkate alındığında, **fiil**’in diğer şairlere oranla daha fazla kullandığı görülür. Yine, diğer kelime türlerinin kullanım sayıları incelendiğinde Necâti’nin hemen hemen her kelime türü ile kafiye oluşturduğu da dikkati çeker.

Meselâ;

Gonca-veş dervîş olanlar tercemân itmek gerek
Hırkada pinhân olanı der-miyân itmek gerek

(G./317)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tercemân (**Ar.-is.**), der-miyân (**Far.-sf.**), mugân (**Far.-is.**), revân (**Far.-sf.**), nihân (**Far.-sf.**), zemân (**Ar.-is.**)” kelimelerde görüldüğü gibi, **Arapça –Farsça**’dan ve **isim-sıfat**’tan oluşmaktadır.

Dâ’im aka mı göz yaşı böyle yüzüm üzre
Devlet güneşi dogmaya mı yılduzum üzre

(G./ 487)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “yüz, yılduz, göz, yüz, toz, gündüz, yüz, söz, yüz” kelimelerinin hepsi, **Türkçe** kelimelerden ve **isim**’den oluşmaktadır.

Şol dem ki zecr-i hecr ile cânândan ayrılam
Gönlüm budur ki cânı virem andan ayrılam

(G./ 361)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “cânân (**Far.-sf.**), andan (**T.-zm.**), cânân (**Far.-sf.**), perîşân (**Far.-sf.**), yârân (**Far.-is.**), sultân (**Ar.-sf.**), zındân (**Far.-is.**)” kelimeleri, görüldüğü gibi **Arapça-Türkçe-Farsça**’dan ve **isim-sıfat-zamir**’den oluşmaktadır.

Çün kara gözini gözüm saldı
Hüsn şeh-bâzınun begin aldı

(G./ 580)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “sal-, al-, gel-, tal-, çal-, kocal-“ kelimeleri, **Türkçe** kelimelerden ve **fiil**’den oluşmaktadır.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Necâti'nin gazellerinde kullanılan kafiye seslerinin sayı ve yüzdeleri aşağıda Tablo-3'de gösterilmektedir.

Necâti		
Kafiye sesleri	Kafiye sesleri dağılımı	%
â	62	9,6
âb	20	3,1
âc	1	
âcı	2	0,3
âd	12	1,9
âde	1	0,2
af/ef	3	0,5
âg/ag	9	1,4
âh	28	4,3
aht	1	0,2
âk/ak	11	1,7
âl	8	1,2
al/el	3	0,5
âle	4	0,6
âm	14	2,2
âmet	1	0,2
âm/em	11	1,7
âmî	1	0,2
ân/an	139	21,5
ân/en	13	2,0
âne	9	1,4
âne/âna	8	1,2
âr	52	8,0
ar/er	26	4,0
âre/âra	8	1,2
as	1	0,2
âş/aş	8	1,2
âş/eş	5	0,8
aş/eş/iş/üş/üş	1	0,2
ât/at	2	0,3
at/et	9	1,4
âye/âya	1	0,2
ayın harfi	3	0,5
âz	9	1,4
cinaslı kafiye	4	0,6
eg	1	0,2
eh	1	0,2
ehî	1	0,2
ek	6	0,9
eke	1	0,2
el	3	0,5
eli	1	0,2
em	7	1,1
en	11	1,7
enci/ancı	1	0,2
end	3	0,5
er	21	3,2
erd	3	0,5
eri	1	0,2
es	3	0,5

est	1	0,2
asta/este	1	0,2
et	6	0,9
ev	1	0,2
ik	3	0,5
il/il	2	0,3
îşe/işa	1	0,2
îb	4	0,6
id	1	0,2
îm	2	0,3
în	5	0,8
in/ın	2	0,3
îne	1	0,2
îr	10	1,5
îr/ır	4	0,6
iri/ıra/eri	1	0,2
iş	1	0,2
iz	1	0,2
oy/uy/üy	2	0,3
û/u	15	2,3
ûb	1	0,2
ûd/od	1	0,2
ug/üg/og	3	0,5
uk/ok	2	0,3
ûl	1	0,2
ul/ül/ol	5	0,8
ûm/üm	1	0,2
ûn	5	0,8
ûr	1	0,2
ûş	1	0,2
uç/uc	2	0,3
ûr/ur/ır/ör/or	4	0,6
üz/uz/öz/oz	3	0,5
Toplam	648	100,0

Tablo-3

Yukarıda Tablo-3’de görüldüğü gibi Necâti, kafiye oluştururken en fazla 139 toplam sayısı ile **-ân** sesi, ikinci sırada 62 toplam sayısı ile **-â** sesi, üçüncü sırada ise 52 toplamı ile **-âr** sesi gelir. En çok kullanılan ilk üç sesin dışındaki **-âb**, **-âh**, **-û/-u** ve **-âd** seslerinin kullanım oranları Tablo-3’de yer alan diğer kafiye seslerine göre fazladır.

Sihri der refâtarda serv-i hırâmânun senün
Kıl yarar güftârda lâ’l-i dür-efşânun senün

(G./ 311)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “hırâmân, efşân, bân, peykân, kan, perişân, handân, îmân” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır.

çıkışları yakın olan **-b/ -p** sesleri ile yapılan *yarım kafiye*'lerin zayıf kaldığı düşünülür.¹³³

Câm-ı şarâb-ü-yâr-ı şeker-leb didükleri
Oldur cihânda ‘ârife meşreb didükleri

(G./ 585)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “şeker-leb, meşreb, leb, şeb, kebkeb, hep, gabgab, mukarreb, mürekkeb, ‘akreb” kelimelerde, **-b/-p** harfleri ile kafiye yapılması, yukarıdaki örnekte olduğu gibi **ikfâ**'ya örnektir. Yine, **-b/-p** değişiminin görüldüğü diğer örnekler ise;

‘Aşık olduğun tuyaldan yüzüme bakmaz habîb
Yöresine ugramaz ölümlü bîmârun tabîb

(G./ 25)

matla beyitli gazeldir. Gazelin kafiye oluşturan “habîb, tabîb, ip, garîb, nasîb, içib, tabîb, rakîb” kelimelerindeki revî harfindeki farklılık **ikfâ**'dır.

Dilberâ sevmek seni ne için ola ‘uşşâka suç
Ben bu suç ile cemâlünden irag olmak ne güç

(G./ 40)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “suç, güç, üç, oruç, uc, uç, koc” kelimelerinde revî harfi olan **-c/-ç** seslerindeki farklılık da **ikfâ**'dır.

Güzeller geldi bayrama beg olmuş
Donanmış birbirinden yeg olmuş

(G./ 254)

matla beyitli gazelin “beg, yeg, yegrek, gönlekcek, gönlek, hek, gerçek” kafiye kelimelerinde revî kabul edilen **-k/-g** sesleri, Arap edebiyatında “kef” ile gösterildiğinden revî farklı harflerden oluşmuştur denemez. Fakat, Yeni Dönem edebiyat anlayışına göre, kafiye kabul edilen **-k** sesinin, “beg” ve yeg” kelimelerinde **-g** olması, kafiye oluşumu bakımında zayıf kabul edilmektedir.

¹³³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1997, s. 86.

Sipihrûn hayr yokdur gerdişinde
Sebât anlamaz anun bir işinde

(G./ 497)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “gerdiş, iş, beş, düş, baş, salınış, cünbiş” kelimelerinde *revi* harfi olan –ş sesinden önce gelen harfin harekesinde görülen, –iş/ –eş/ –üş/ –aş/ –ış seslerinin ünlü harflerinde yani, *tevcîh*’de görülen farklılık *revi* harekeli olduğunda **ikvâ** sayılmamakla birlikte burada verilmiştir. Yine, kafiye kelimelerden “salınış”da, *revi* harfi olan –ş sesinin –ış işteşlik ekinde bulunması, *revi*’nin kullanım ihtimallerinden dördüncüye yani, kelimenin sonunda aslî harf kabul edilmesine girer.

Zahm-ı firâk unulmuş-u gitmişdür ey sanem
Tirünle sîne birlige yetmişdür ey sânem

(G./ 358)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “git, yet, erit, bit, işit, yet, dağıt” kelimelerinde *revi* olan –t sesinden önce gelen *tevcîh*’in, “yet” ve “git” kelimelerinde görüldüğü gibi kesre ve fetha’dan oluşması **ikvâ**’dır.

Devr-i güldür gelünüz câm içelüm ‘ayş idelüm
Nice bir ehl-i riyânun sözünü işidelüm

(G./ 357)

matla beyitli gazelin kafiye kafiye olan “id-, işid-, nidelim, yed-, unud-, gid-, işid-” kelimelerinde, *revi* olan –d sesinden önceki harfin harekesi olan *tevcîh*’in, “işid, unud” kelimelerinde, zamme ve kesre olması **ikvâ**’dır.

Sen hilâl ebrû gamından çıkıdı nâlem göklere
Tîr-i âhumdan sakın kim atdugum düşmez yire

(G./ 499)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “gökler, yir, kâfer, mermer, ber, er” kelimelerinde, *revi* olan –r sesinden önceki harfin harekesinin, “yir, ber” kelimelerinde kesre ve fetha olması, *revi* harekeli olduğu için **ikvâ** sayılmamaktadır.

Revi olan **-r**'nin, “göklar” kelimesinde **-ler** çoğul ekinde bulunması revinin kelime sonunda aslı harf kabul edilmesi olan, dördüncü ihtimale girer.

Atılır çarh okı gibi tîr-i âhum göklere
Ey hilâl-ebrû sakın kim atdığım düşmez yire

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “göklere, yire, kara, ahmere, ayaklara, deftere, kâfere, mermere, ere(er)” kelimelerinde, *revi* harfî olan **-r** sesinin “göklar, ayaklar” kelimelerinde **-ler/ -lar** çoğul ekinde aynı manada tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celi* yapılmıştır.

G./ 365. gazelin, “aglar, ohşar, mahşer, gözler, sanevber, ister, yıllar, tuvânger” kafiye kelimesinde, *revi* olan **-r** sesinin, “agla-, ohşa-, iste-” fiillerine getirilen **-r** geniş zaman ekinde, “göz, yıl” kelimelerine getirilen **-lar/ -ler** çoğul ekinde aynı manada tekrar etmesi *îtâ-yı celi*’dir. Yine, **G./ 373.** gazelde, “akar, kar, haber, nazar, çıkar, düşer, dostlar, bahr-ü-ber, mâ-hazar” kafiye kelimesinden, “ak-, çık-, düş-” fiillerinde *revi* olan **-r** sesinin, geniş zaman ekinde aynı manada tekrar etmesi *îtâ-yı celi*’dir. Yine kafiye olan “dostlar” kelimesinde *revi* olan **-r** sesi, **-lar** çoğul ekinde bulunmaktadır.

G.114’deki “semen-bere, beglere, göklere, dilbere, yire, deftere” kelimelerinde *revi* olan **-r** sesinin, “beg” ve “gök” kelimesine getirilen **-ler** çoğul ekinde aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celi*’dir.

Çok fitne olur zülf-i siyeh-kâra uynca
İllerde meseldür bu ki ılanı tüyince

(G./ 475)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “uynca, tüyince, boyınca, toyınca, yuyınca, sürüyince, kuruyınca, soluyınca, büyüyince, duyınca” kelimelerinde, **-y** sesi *revi* kabul edilmiştir. *Revi* olan **-y** sesinin, “boy, toy, duy” kelimeleri dışındaki diğer kafiye kelimesinde kaynaştırma ünsüzü olarak aynı şekilde tekrar etmesi *îtâ-yı celi*’dir.

Yine, **G./ 562**’de kafiye oluşturulan “görürdi, yürürdi, içürdi, içürürdi, savururdi, sürürdi” kelimeleri ile; **G./ 528**’deki “savurma, urma, dürme getürme,

sorma, burma, uçurma” kelimeleri ve **G./ 57**’deki “devürdiler, sürdiler, uçurdılar, düşürdiler, gördiler, burdılar” kafiyeli kelimelerinde, *revi* olan **-r** sesinin, söz konusu gazelerde kafiye oluşturan kelimelerden en az iki tanesinde aynı manada, **-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür** geniş zaman ekinde kullanılmasıyla *îâ-yı celî* yapılmıştır.

Ele girmez mi begüm aye kadar ak kâğıd
Karalama nice ola idi iki parmak kâğıd

(G./ 45)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**ak**, **parmak**, **bayrak**, **uçursak**, **varmak**, **yazmak**, **yaprak**, **alçak**” kelimelerinde, *revi* harfi olan **-k** sesinin “uçur-, var-, yaz-” fiillerine gelen mastar ekinde aynı manada tekrar etmesi, tekrarı pek açık olan *îâ-yı celî*’dir.

G./198’de kafiye oluşturulan “itmediler, söyletmediler, iletmediler, itmediler, istetmediler, oynatmadılar, satmadılar, öğretmediler” kelimelerinden “söylet-, istet-, oynat-” fiillerinde *revi* olan **-t** sesinin, aynı manada fiilden fiil yapım eki olarak tekrar etmesi *îâ-yı celî*’dir.

Tahir’ül-Mevlevî ve Istîlâhât-ı Edebiye adlı eserlerde kafiye kusurlarına dâhil edilmeyen, *kafiye-i ma’mûl* ‘ün; iki kelimenin bir kelime halinde birleştirilmesine dendiği ilgili kısımda belirtilmiştir. Necâtî’de bu kullanıma örnek gazeller şunlardır;

Kaddüne lûtf hıl’at-i hüsn-ü bihâ biçer
Bir kez yüzünü görmege cânlar behâ biçer

(G./ 158)

matla beyitli gazelin “hüsn-i bihâ, behâ, müntehâ, riyâ, nümâ biçer, şarâb **ıçer**” kafiyeli kelimelerinde “-â” *revi*, “biçer”ler redif’dir. Bunlardan “şarâb” kelimesinde **-â** sesi *revi* kabul edilmiş ve kelime sonundaki **-b**, redif olan “biçer”e dâhil olmuştur.

Devr-i zemâne itmez imiş âdemi ferah
Devr eylesün piyâle gidersün gamı ferah

(G./ 43)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “âdem, gam, dem, Cem, kem, ide **mi**, gem – dem” kelimelerde, *revi* olan –**m** sesi “id-”de soru eki olan –**mi** ile birleşmiş ve bu ekin –**m** harfi *revi*’ye, –**i** ise “i ferah” redif’ine dâhil olmuştur.

Şevkunle yanan dillere pervâne disünler
Sen şem’ olıcak ‘âşıkuna yâ ne disünler

(G./ 136)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pervâne, yâ **ne**, dîvâne, mestâne, uslana, sultâna, Selmâna, rindâne” kelimelerde –**â** sesi *ridf*, –**n** ise *revi*’dir. *Revi* kabul edilen –**n** sesinin, “yâ **ne**” kelimelerinin birleşmesiyle kafiye yapılması *kafiye-i ma’mûl*’dur. Ayrıca, *revi* olan –**n** sesinin, “metâne, pervâne, rindâne” kelimelerinde, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Necâtî’de, *revî*’nin kelime ortasında veya kelimeye getirilen ekte aslî harf olarak kullanılmasına örnek olan gazeller şunlardır:

Tâ görelden iki şehlâ gözlerinün karasın
Kible-i mihrâb idindim kaşlarınun arasın

(G./ 391)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “kara, ara, pâre, yar-, âvâre, yalvar-” kelimelerinde *revî* harfi kabul edilen –**r** sesi, “âvâre, pâre, ara” kelimelerinde kelime ortasında aslî harf kabul edilmiştir.

İtmeyince sen boyı serv-i revânı kendümün
Ey yüzi gül bilmedüm vallâhi cânı kendümün

(G./ 287)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “revân, cân, zemân, fânî, nişân, ziyân, cihân, miyân” kelimelerinden “fânî”de, *revi* olan –**n** sesi kelime ortasında bulunmaktadır.

Var iken cânâne gönlüm cânâ olmaz âşinâ
Şem’i koyub gayr ile pervâne olmaz aşinâ

(G./ 17)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “câna, pervâne, meydâna, dermâna, ‘ummâna, divâne, tâbâna, -bîgâne” kelimelerinden, “pervâne, divâne, bîgâne”de revî olan –n sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

G./569’da, kafiyeli olan “cân, mercân, zındân, dervîşâne, meydân, peymâne, efşân” kelimelerinden, “dervîşâne, peymâne”de revî olan –n sesi, yukarıdaki diğer örneklerde olduğu gibi kelime ortasındadır.

G./386’daki “dânesin, anesin (anne),usanasın, hânesin, zemânesin, âşiyânesin, sanasın, hızânesin behânesin” kafiyeli kelimelerinde kafiye olan –n sesi, “dâne, hâne, hizâne, behâne”de kelime ortasında aslî harf konumundadır.

G./ 71’de kafiye oluşturan “dilber, ister, anar, sâgar, dür-ü-mercân, perver, peyember, dilber” kelimelerinde redif olan –r sesi, “mercân”da kelime ortasında aslî harf iken “iste-”de, fiile gelen geniş zaman ekinde bulunduğundan sonda aslî harf konumundadır. Yine, örnek gazelde geçen “dilber” kelimesinin, “sevgili” manasında iki kez tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./462’deki “müşteri, yiri, müşterî, benzeri, perî, harî, deri, ülkeri” kafiyeli kelimelerinde de revî harfî olan –r sesi, “müşterî, perî, deri” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır.

G./ 350’de kafiye oluşturan, “bülendümden, efendümden, derd-mendümden, kendümden, pendümden, dil-pesendümden” kelimeleri ile; **G./ 455** “bülendüne, kendüne, semendüne, kemendüne, efendüne, levendüne” kafiyeli kelimelerinde, “kendü” ile “efendü” de revî olan –d sesi kelime ortasında aslî harf durumundadır.

G./ 139’da yer alan “meh-pâreler, bîçâreler, yalvaralar, âvâreler, karalar, varalar” kafiyeli kelimeler ile; **G./ 47** “âvâre, çâre, yara, sahhâra, pâre, bîmâra, dîvâra, hûn-bâra” kelimelerinde, revî olan –r sesi, “-pâre, bîçâre, âvâre, kara, yara” da kelime ortasında aslî harf konumundadır. **G./ 498**’de kafiye oluşturan “yara, yâra, ara, vara, sitemgâra, pâre, huş-yâra, bîmâra, çâre” kelimelerden, “yara, ara, pâre, çâre”de de aynı durum görülmektedir.

Pâre pâre hırka geyse tan mîdur serv-i sehî
Şimdi olmadı ya ‘âlî-himmetün desti tehî

(G./573)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “sehî, tehî, hâk-i rehi, kûtehi, ferbihi, zihî, gehi, sehî” kelimelerinde, revî kabul edilen –h sesi, “sehî” ve “tehî”de kelime ortasında aslî harf durumundadır.

G./ 551’de kafiyeli olan “meleke, leke, eke(ek-), çeke, leke, şebeke, meleke, feleke, meleke” kelimelerinden, “leke, şebeke”de revî olan –k sesi, sonda aslî harf konumundadır.

Şairin gazellerinde, kafiye sesinin kelime ortasında aslî harf olarak kullanımına verilen yukarıdaki örneklerin dışında bir de, *revî*’nin kelime sonunda aslî harf kabul edilmesi yani, ekte kafiye yapılması durumuna örnek gazelleri vardır. Bunlar;

Kulundur meh kapunda ac eger tok
Ne lâzımsöylemek kul eksük artık

(G./ 279)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tok, artuk, ululuk, yok, sok, çok, donuk, konuk” kelimelerinde revî olan –k sesi, “ulu” kelimesine getirilen –luk ekinde bulunarak sonda aslî harf konumundadır.

Gül budağıdur eden bülbüllere
Ey yüzi gül serçeye çibuk bere

(G./ 526)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “bülbüllere, bere, ahmere, sükkere, sâgara, deftere” kelimelerinde revî harfi olan –r sesi, “bülbül” kelimesinde, –ler çoğul ekinde sonda aslî harf konumundadır.

5- MESÎHÎ

XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan şairin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, doğum yeri Priştine'dir. Asıl adı İsâ olan şair, Mesîhî mahlasını kullanmıştır. İlk öğrenimini Rumeli'de tamamlayarak düzenli bir medrese eğitimi için İstanbul'a geldiği bilinen şairin, eğitimini tamamlayıp tamamlamadığı bilinmemektedir. Hat sanatına merak sarıp iyi bir hattat olduğu bilinen Mesîhî, bu yeteneği ile devrin sadrazamı Hadım Ali Paşa'nın ilgisini kazanır ve onun katipliğine atanır. Ali Paşa'nın ölümünden sonra şair, hayatının sonuna kadar yokluk içinde yaşamış ve sıkıntı içinde ölmüştür. Mesîhî, zevk ve eğlenceye düşkün bir mizaça sahiptir ve şiirlerinde de aşık, rindane şiir tarzını benimsemiş ve bu tarz şiirler yazmıştır. Hayatın geçici olduğunu ve bu sebeple iyi değerlendirilmesi gerektiğine inandığından, dünyevî zevkler, içki ve aşkın verdiği sarhoşluklar onun şiirlerinin temel konularıdır. Divan'ında sade söyleyişlere, atasözü ve deyimlere yer vermiştir.¹³⁴

a) Mesîhî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Mesîhî'nin kullandığı kafiye şekilleri ve oranları, aşağıda, Tablo-1'de gösterilmektedir.

Mesîhî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	20	13,9	âb	10	7,2	ande/anda	1	25,0	ih	1	50,0
ab/eb	1	0,7	âc	2	1,4	ayb/eyb	1	25,0	is	1	50,0
ad/ed	5	3,5	âd	2	1,4	end	1	25,0			
af/ef	2	1,4	âda/âde	1	0,7	işt	1	25,0			
ag	8	5,6	âh	10	7,2						
ak	5	3,5	âk	4	2,9						
ak/ek	2	1,4	âl	4	2,9						
al	1	0,7	âm	2	1,4						
am/em	8	5,6	âme/âma	1	0,7						
an/en	3	2,1	ân	41	29,5						
ar	1	0,7	âne	5	3,6						
ar/er	15	10,4	âr	16	11,5						
ara/ere	1	0,7	âre	3	2,2						
aş/âş	3	2,1	ât	4	2,9						

¹³⁴ Mine Mengi, **Mesîhî Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, s. 1-8.

at/et	2	1,4	ây/ay	2	1,4						
ay/ey	1	0,7	ayın'	1	0,7						
ed	1	0,7	âz	4	2,9						
ek	2	1,4	îb	1	0,7						
el	4	2,8	îd	2	1,4						
en	3	2,1	îh	1	0,7						
er	10	6,9	îk	1	0,7						
es	1	0,7	îl	1	0,7						
et	8	5,6	îm	1	0,7						
ev	2	1,4	în	1	0,7						
ez	1	0,7	îne	2	1,4						
ıl/il	3	2,1	îr	4	2,9						
ın/in	1	0,7	îve	1	0,7						
ıt/it	1	0,7	ûh	1	0,7						
ız/iz/oz/öz	4	2,8	ûl	1	0,7						
ik	2	1,4	ûm	1	0,7						
ir	5	3,5	ûn	3	2,2						
û	7	4,9	ûr	4	2,9						
uf/ûf	1	0,7	ûs	1	0,7						
ul/ûl	3	2,1	ûş	1	0,7						
um/ûm	1	0,7			0,0						
ur/ür/ir	2	1,4			0,0						
uş/üş	2	1,4			0,0						
uy/oy	1	0,7			0,0						
ün	1	0,7			0,0						
Toplam	144		Toplam	139		Toplam	4		Toplam	2	
Toplam Yüzde	49,8		Toplam Yüzde	48,1		Toplam Yüzde	1,4		Toplam Yüzde	0,7	

Tablo-1

Yukarıdaki Tablo-1 incelendiğinde, sadece revî harfi ile yapılan *mücerred kafiye*, 144 toplam ve % 49,8 ile en çok tercih edilen kafiye türü olmuştur. Mücerred kafiye'yi, 139 toplam ve %48,1 ile *müreddef kafiye* takip etmektedir. *Kayd* ve *te'sîs* harfinin kullanımına bağlı olarak adlandırılan *mukayyed* (4 toplam ve %1,4) ve *müesses kafiye* (2 toplam ve % 0,7) ile düşük oranda kullanılmıştır.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde, Tablo-1'in müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb, -âd, -âd, -end, -işt** vs. gibi bir uzun ünlü-bir ünsüz harf veya ikiden fazla harf benzerliği ile yapılan *zengin kafiye*, en fazla kullanılan kafiye olmuştur. Mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -ag, -ak, -er, -es, -en** vs. gibi bir uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliği ile yapılan *tam kafiye*, kullanım oranı bakımında ikinci sırada gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/ -eb, -ad/-ed, -ın/-in, -ız/-iz/-oz/-öz, -ur/-ür/-ir** vs. gibi

bir tek ünsüz harf benzerliği ile yapılan *yarım kafiye*, yapılan sıralamada üçüncü olarak gelmektedir.

Meselâ;

Rûy-ı dil-dâra nazar eyle ki devletdür bu
Kime yüz tutar ise ulu sa'âdetdür bu

(G./198)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “devlet, sa'âdet, hikmet, kıyâmet, hüccet, cennet, mahabbet, zahmet” kelimelerinde, –t harfi revî'dir. Sadece revî harfi ile yapılan bu mücerred kafiye örneğinde kafiye sesi, –et'dir ve bir ünlü-bir ünsüz ile oluşturulan bu kafiye, Yeni Dönem kafiye anlayışına göre *tam kafiye*'dir.

Ol hilâl-ebrû nigârun k'adına dirler Sa'îd
Yaraşur rûz-ı visâline eger dirlerse 'îd

(G./39)

matla beyitli gazel, Mesîhî'nin gazellerinde kullanım oranı bakımından ikinci sırada gelen müreddef ve zengin kafiye türüne örnektir. Matla beyti verilen şiirde kafiye oluşturan “Sa'îd, 'îd, 'îd, sefid, kilid, ümîd, ba'îd, 'anîd” kelimelerinde, –d'ler *revî* ve *revî*'den önce gelen, –î (ى) 'ler *ridf*'dir. Bu müreddef kafiye örneği aynı zamanda bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için zengin kafiye'ye örnektir.

Meh ruhlarına benzeyemez kim yüzi kirdür
Şeker lebüne öykünemez başı ağırdur

(G./ 75)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “kir, ağır, böğür, bir, demir, degür” kelimelerde, –r sesi *revî*'dir. Yapılan kafiye, sadece revî harfi bulunduğu için *mücerred kafiye*, bir tek ünsüzle yapıldığı için de *yarım kafiye*'dir.

Şairin gazellerinde, tam, yarım ve zengin kafiye dışında bir de cinaslı kafiye'ye örnek olan kullanımlara rastlanmaktadır. Meselâ;

Rahm idüp silmez ise yaşımı dilber **yen ile**
Çâre midür ki gözüm yaşı dine yâ **yenile**

Köhne ‘âşıkların unuttı o dil-dâr dirîg
Eski yâr anmamagı ‘âdet idindi **yenile**

Ka’tebeyn-i meh ü mihiyle bu nerrâd-ı felek
Yener irişeni mümkün midür ol kim **yenile**

Nâhun-ı hâr uzadur usbu’-ı şâh-ı gülşen
Serv-kadlerden umar kim ye etek yâ **yen ile**

Leb-i şîrîni çü yârun seni Ferhâd itdi
Kıssa-ı Leylî vü Mecnûnı Mesîhî **yenile**

(G./ 224)

gazelinde kafiyeli olan “yenile” kelimesi, bütün beyitlerde farklı anlamlarda kullanılarak, şiirin tamamında *cinaslı kafiye* yapılmıştır. Şiirin tamamında değil birden fazla beyitte cinaslı kelimenin tekrarlanmasıyla da oluşturulan cinaslı kafiye şekli vardır. Meselâ;

Sofra-ı hecrde dâ’im gam ile gussa yirin
Toymaz oldum bularun yimelü oldukça yirin

(G. 196/1)

Ger Mesîhî ölicecek cânı çıka eflâke
‘Îsî karşı gelüben gökde ana vire yirin

(G. 196/5)

matla ve makta beyitlerinde görülür. Beyitte kafiyeli olan “yir” kelimeleri, farklı anlamlarda tekrarlanmıştır. Şiirin kafiye oluşturan diğer kelimeleri “geçürin, dirin, birin”dir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Mesîhî Divan’ındaki gazellerde kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların kullanım oranları aşağıda, Tablo-2’de gösterilmektedir.

Mesihî								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	10	21	7	22	42	19	17	138
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil	12							12
edat								
isim- sıfat	1	7	14	9	52	6	12	101
isim- zarf				1	1			2
isim- zamir	1			3		1		5
isim- fiil	2			5		8	8	23
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil				4			2	6
isim- sıfat-zarf							1	1
isim- sıfat-zamir				1				1
isim- zarf-zamir								
isim- fiil- zarf								
Toplam	26	28	21	45	95	34	40	289
Genel Toplam	289							
Yüzde	9,0	9,7	7,3	15,6	32,9	11,8	13,8	100,0

Tablo-2

Tablo-2’de görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 95 toplam ve %32,9 ile, en fazla kullanım oranına sahiptir. **Arapça-Farsça-Türkçe** birlikte kullanılarak oluşturulan kafiyeli gazel sayısı, 45 toplam ve %15,2 ile ikinci sırada gelirken, **Türkçe-Farsça** kelimelerin birlikte kafiye oluşturduğu gazel sayısı, 40 toplam ve %13,8 ile üçüncü sırada gelir. Sadece **Türkçe** kelimeler ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 26 toplam ve % 9 oranına sahiptir.

Tablo-2, kafiye oluşturmak için tercih edilen kelimelerin türü bakımından incelendiğinde, en fazla kullanılan kelime türü, 138 toplam sayısı ile **isim**’dir. İsim türünü, isminde dahil olduğu 101 toplamı ile **isim-sıfat** takip eder. Yine, ismin dahil olduğu **isim-fiil** ortak kullanımı 23 toplamı ile üçüncü sırada gelir. Sadece **fiil** ile yapılan kafiyeli kelimelerin toplamı 12’dir. Sonuç olarak, şairin en çok kullandığı türler sırası ile; *isim*, *sıfat* ve *fiil*’dir. Kafiyeli kelimeler arasında zarf ve zamir az da olsa kullanılmıştır.

Ey yüzün bâg-ı bihişt ü kevseri ol la'l-i nâb
Reng-i hatundan giyinmiş her melek ahzar siyâb

(G./11)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “-nâb (**Far.-sf.**), siyâb (**Ar.- is.**), âb (**Far.-is.**), bâb (**Ar.-is.**), ictinâb (**Ar.-is.**), mâhtâb (**Far.-is.**), kebâb (**Ar.-is.**)” kelimeleri **Arapça-Farsça** birlikte kullanılmış ve aynı zamanda **isim-sıfat**’tan oluşmuştur.

Hâk-i pâyun idinür her kim ki tâc
Çarh-ı ser-keşden alur darb-ı harâc

(G./26)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tâc, harâc, ‘ilâc, ücâc, tâc, züccâc” kelimeleri, **Arapça** kelimelerden ve **isim**’den oluşmaktadır.

Gülşen-i dehri sabâ gibi ser-â-ser gezdük
Biz vefâ büyümlü gülzâr-ı fenâda sezdük

(G./ 135)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “gez, sez, degmez, ez, ölmez, bez” kelimelerinin hepsi, **Türkçe** kelimelerden ve **fiil**’den oluşmaktadır.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Mesihî		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	20	6,9
âb	11	3,8
ab/eb	1	0,3
âc	2	0,7
âd	2	0,7
ad/ed	5	1,7
âda/âde	1	0,3
âf/ef	2	0,7
ağ/âg	8	2,8
âh	10	3,5
âk/ak	9	3,1
âk/ek	2	0,7
âl/al	5	1,7
âm	2	0,7

âm/em	9	3,1
âma/âme	1	0,3
ân	41	14,2
ân/en	3	1,0
ande/ende	1	0,3
âne	2	0,7
âne/âna	3	1,0
âr	17	5,9
ar/er	15	5,2
âre/ara	4	1,4
âş/aş	3	1,0
ât	4	1,4
ât/et	3	1,0
ây	2	0,7
ay/ey	1	0,3
ayb/eyb	1	0,3
ayın harfi	1	0,3
âz	4	1,4
cinaslı kafiye	1	0,3
ed	1	0,3
ek	2	0,7
el	3	1,0
elî	1	0,3
en	4	1,4
end	1	0,3
er	10	3,5
es	1	0,3
et	8	2,8
ev	2	0,7
ez	1	0,3
ır/ir	3	1,0
ıt/it	1	0,3
ız/iz	1	0,3
îb	1	0,3
îd	2	0,7
îh	1	0,3
îk/ik	3	1,0
il	1	0,3
îl/il	3	1,0
îm	1	0,3
în	2	0,7
îne	3	1,0
îr	6	2,1
îs	1	0,3
işt	1	0,3
îve	1	0,3
öz/üz/oz	1	0,3
û/u	7	2,4
uf/üf	1	0,3
ûh	1	0,3

ûm	1	0,3
um/ûm	1	0,3
ûn	3	1,0
ûr	4	1,4
ur/ür/ır/ir	2	0,7
ûs	1	0,3
ûş	1	0,3
uş/üş	2	0,7
uy/üy/oy	1	0,3
üz/üz	1	0,3
ün	1	0,3
Toplam	289	100,0

Tablo-3

Tablo-3 incelendiğinde, Mesîhî'nin kafiye oluştururken 41 toplam ve %14,2 ile en fazla, **-ân** sesini kullandığı görülür. Kullanım oranı bakımından **-ân** sesini, 20 toplam ve % 6,9 ile, **-â** sesi takip ederken, üçüncü sırada 17 toplam ve %5,9 ile, **-âr** sesi gelir. En fazla kullanılan **-ân ve -âr** seslerinin dışında, **-âh** ve **-âb** seslerinin kullanım yüzdeleri de, tablodaki diğer seslere oranla daha fazladır.

Meselâ;

Leblerün kim cân verüpdür çeşme-i hayvân ana
Ben dahi dilden revân itsem ‘aceb mi cân ana

(G./5)

matla beyti verilen gazelin kafiyeli olan “hayvân, cân, peykân, dîvân, giryân, dendân” kelimelerinde kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır.

Fenâya virdi ‘aşıklar cihânı
Bulmazlar dehân ile miyânı

(G./274)

matlalı gazelin “cihân, miyân, nişân, nân, fânî, cân” kafiyeli kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır.

b) Mesîhî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Nigârün alınma kıblem didüm dün
Didi yüzüme dirsın irte bir gün

(G./ 173)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dün, gün, gün, düğün, gün, gün” kelimelerinde “gün” kelimesinin aynı manada birden fazla kullanılması kafiye kusurlarından *îtâ-yı celî*’dir.

G./ 250’deki; “düşdi, üşdi, gülüşdi, buluşdi, düşdi” kafiyeli kelimeleri ile; G./ 249’un kafiyeli olan “buşdi, üzüşdi, düşdi, görüşdi, buruşdi, düşdi” kelimelerinde, revî olan –ş sesinin “gül-, bul-, üz-, gör-” kelimelerine aynı manada getirilen fiilden fiil yapım ekinde tekrarlanmasıyla, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Lâfi ko ey ‘ışk fenninün geçinen ekmeli
Kim nihâyet buldugun vaktindür anun evveli

(G./ 277)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ekmeli, evveli, eli, belî, deli, celî, deli, evveli, heykeli” kelimelerinde kafiye olan –l sesi, “ek-“ fiilinde –malı/-meli gereklilik ekinde bulunurken, “belî, celî, deli” kelimelerinde kelime ortasında bulunmaktadır. Ayrıca verilen örnek gazelde, “deli” ve “evvel” kelimelerinin iki kez aynı manada tekrar etmesiyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Gülşen-i dehri sabâ gibi ser-âser gezdük
Biz vefâ bûyını gülzâr-ı fenâda sezdük

(G./ 135)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “gezdük, sezdük, degmezdük, ezdük, ölmezdük, bezdük” kelimelerinde revî olan –z sesinin, “ölmez” ve “degmez” kelimelerinde –mez olumsuzluk ekinde aynı manada tekrar etmesi *îtâ-yı celî*’dir.

Sûz ile âh ideydüm hadden eger ziyâde
Kuşlar kebâb olurdu döne döne havâda

(G./ 235)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ziyâde, havâda, piyâde, cihân-nümâda, kepâde, arada” kelimelerinde **-d**’ler *revî*, **-â**’lar ise *ridf*’dir. Revî olan **-d** sesinin, “arada, nümâda” kelimelerinde, **-da** bulunma ekinde aynı manada tekrar etmesiyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Bend-i zülfünle şehâ biz boynı baglu çâkerüz
Kullarun içinde bu ‘unvan ile ser-defterüz

(G. / 99)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “çâkerüz, ser-defterüz, mehterüz, isterüz, düşerüz, beslerüz” kelimelerinde revî harfi olan **-r** sesinin, “iste-, düş-, besle-“ fiillerinde getirilen **-er** geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celî*’dir.

Ey dil dür ü gevher diyü bahr-ı gama talma
Dünyâyı bütün ger vireler buçuğa alma

(G./ 228)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “talma(dal-), alma, üzülme, çalma, kalma, çalma” kelimelerinde reviden önce gelen harfin harekesinin yani tevcîhin, **-a** (fetha) ve **-ü** (zamme) olması *ikvâ*’dır.

Asıl kafiye harfi olan *revî*’nin kelime ortasında ve kelime sonunda aslî harf konumunda olma durumuna, Mesîhî’nin gazellerinde de sıkça rastlanmıştır. Bunlar:

Ey yüzün âyîne -i ‘âlem-nümâ
Hatt-ı la’lün âyet-i fihi şifâ

(G./ 9)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan ‘âlem-nümâ, şifâ, n’ola, sana, safâ, tûtiyâ, Mustafâ, merhabâ” kelimelerinde ve; **G./ 88**’de “şehâ, Hudâ, meh-likâ, bana, kimyâ, safâ” kelimeleri ve yine, **G./ 253**’de “sana, bana, havâ, ana(ona), sadâ” kelimelerinde revî harfi olan **-â** sesi, “sen” ve “ben” zamirlerine getirilen yönelme ekinde bulunmaktadır.

G./178'de kafiyeli olan “ser-be-ser, her, güher, eger, şeker, ider, goncalar, birer” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “it-” fiiline getirilen **-er** geniş zaman ekinde; “gonca” kelimesinde **-lar** çoğul ekinde; “birer” kelimesinde üleştirme ekinde kafiye olarak bulunmaktadır. Yine, **G./74**'de yer alan “şiveger, sîm-ber, seher, yer, kemer, öper” kafiyeli kelimelerde kafiye harfî olan **-r** sesi, “öp-” fiiline gelen geniş zaman ekinde bulunmaktadır.

Dil gözüm yaşı ile hem-demdür
Bu ana vü o buna mahremdür

(G./ 63)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “hem-dem**dür**, mahrem**dür**, ‘âle**dür**, muharrem**dür**, müdgam**dür**, gölgem**dür**, yem**dür**, Meryem**dür**” kelimelerinde revî harfî olan **-m** sesi, “gölge” kelimesinde iyelik ekinde bulunmaktadır.

Hat-ı nigâr irişince biz anı hoş görelüm
Ecel çün irişür âhir zamânı hoş görelüm

(G./ 164)

matla beyitli gazelin, “**anı**, zamânı, ‘anber- feşânı, ânı, mû- miyânı, cihânı” kelimeleri ile;

Okun dilerdi ki irüp dile geçe cândan
Düşüp ayagina peykân didi ki geç andan

(G./ 195)

matla beyti verilen gazelin kafiyeli olan “câ**ndan**, **andan**, peykâ**ndan**, zahm-ı peykâ**ndan**, y**andan**, giryâ**ndan**, tûfâ**ndan**” kelimelerinde ve yine;

El açar şâh-ı şecer şive-i seyrânun için
Medh okur fâiteler serv-i hırâmânun için

(G./ 191)

matla beyitli gazelin “setrânun, hırâmânun, dendânun, cânun, îmânun, **anun**” kafiyeli kelimelerinde, revî harfî **-n**'dir. Revî harfî, kafiye oluşturan “**anı**, **andan**, **anun**” zamirlerinde ekte bulunmaktadır.

Derd ü gamum hikâyetin ol yâra eyledüm
Nev-rûz kıssasın gül-i Ferhâda eyledüm

(G./156)

matla beyti verilen gazelin kafiye oluşturan “yâra, Ferhâda, âvâre, kara, sî-pâre, bî-çâre” kelimeleri ile,

Sallandüğunca la'l-i şeker-bâra mirvaha
Kılur beni meges gibi âvâre mirvaha

(G./ 237)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şeker-bâra, âvâre, bî-çâre, ara, yâra, ruhsâra, yârâ, yek-pâre” kelimelerde -r harfi *revi*, *revi*'den önce gelen -â'lar *ridf* dir. Revi harfi olan -r sesi, verilen kelimelerden “âvâre, bî-çâre, kara, -pâre” kelimelerinde kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Gel rence kıl kadem bu kulunun yüzine bas
Perkâr gibi gözlerimün merkezine bas

(G./ 111)

matla beyitli gazelde “yüzine, merkezine, gözine, üzerine, hazîne, izine” kafiye kelimelerinde *revi* olan -z sesi, “üzerine, hazîne” kelimelerinde, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

G./231'de kafiye oluşturan “hurde-bîne, yine, eksüklüğüne, dîne, sîne, Rûmiline, diline” kelimelerinde *revi* harfi -n'dir. Kafiye olan -n sesi, “eksüklüğüne, Rûmiline, diline” kelimelerinde ekte bulunmakla birlikte “sîne” kelimesinde, kelime ortasında bulunmaktadır.

B- 16. YÜZYIL

1- FUZÛLÎ

Klâsik Türk şiirine ve XVI. yüzyıla damgasını vuran Fuzûlî'nin asıl adı, Mehmed'dir. Doğduğu yer ve tarih kesin olarak belli olmayan şairin kendi eserlerinde, Fuzûlî-i Bağdâdî şeklinde geçmektedir. Tahsil durumu belli olmayan şairin Türkçe Diivân'ının önsözünde yaptığı açıklamada; şiirin bilimden yoksun olmaması gerektiğini düşündüğünü ve bu sebeple bütün aklî ve naklî ilimleri öğrendiğini belirtir. Şair, kaynakların verdiği bilgiye göre 1556 (H. 963) yılında Kerbela'da ölmüştür. Arapça, Farsça ve Türk dillerini çok iyi öğrenen Fuzûlî, şiirin ilimle beslenmesi gerektiği fikrini benimseyen bir aşk ve ızdırap şairidir. Bahsedilen aşk, maddi aşktan başlayarak ilâhî aşka yükselen bir aşktır. Şair, aşkı hüznün ve acı olarak görür ve kavuşmayı istemez, dert ve üzüntüyü arar. Aşkın heyecan ve lirizmi şiirlerinde hissedilen şairin şiirlerinin en belirgin özelliği tasavvuftur.¹³⁵

a) Fuzûlî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Fuzûlî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	29	34,5	âb	14	6,9	end	2	33,3	âyet	1	10,0
af/ef	1	1,2	ab/eb	3	1,5	eng	1	16,7	âyık	1	10,0
ag	1	1,2	âc	2	1,0	erd	1	16,7	et	3	30,0
ak	1	1,2	âd	5	2,5	hâ	2	33,3	ih	1	10,0
al/el	1	1,2	âde	3	1,5				il	3	30,0
am/em	5	6,0	âf	1	0,5				is	1	10,0
an/en	5	6,0	âg	2	1,0						
ar/er	6	7,1	âh	3	1,5						
as/es	3	3,6	âhi/âhı	1	0,5						
at/et	6	7,1	âk	2	1,0						
em	1	1,2	âl	13	6,4						
en	3	3,6	âle	1	0,5						
er	9	10,7	âm	4	2,0						
ib/ib	1	1,2	âme	1	0,5						
il/il	2	2,4	ân	66	32,4						
in/in	2	2,4	âne	8	3,9						
ol/ul	1	1,2	âr	35	17,2						
û	3	3,6	âre	5	2,5						
ur/or/ır	2	2,4	âs	2	1,0						

¹³⁵ Halûk İpekten, **Fuzûlî, Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 24-33.

ut	1	1,2	âş/aş	5	2,5						
ül	1	1,2	ât	4	2,0						
			âye	1	0,5						
			âz	2	1,0						
			âze	1	0,5						
			îb	2	1,0						
			îl	1	0,5						
			în	2	1,0						
			ûh	1	0,5						
			ûn	11	5,4						
			ûr	2	1,0						
			ûz	1	0,5						
Toplam	84		Toplam	204		Toplam	6		Toplam	10	
Toplam Yüzde	27,6		Toplam Yüzde	67,1		Toplam Yüzde	2,0		Toplam Yüzde	3,3	

Tablo-1

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre oluşturulan Tablo-1’de, Fuzûlî’nin gazellerinde *ridf* harfi ile yapılan *müreddef kafiye*’nin, 204 toplam ve %67,1 ile en fazla kullanılan kafiye şekli olduğu görülür. Sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred kafiye* ise, 84 toplam ve %27,6 ile ikinci sırada gelir. Kafiye şekillerinin kullanımında üçüncü sırada, 10 toplam ve %3,3 ile *müesses kafiye* gelir. En düşük orana sahip olan kafiye şekli, *kayd* harfi ile yapılan 6 toplam ve %2 ile *mukayyed kafiye*’dir.

Tablo-1 Yeni Dönem Kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde, müreddef kafiye sütununda yer alan **-âb, -âc, -âde, ûz, îd** vs. seslerden oluşan, bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapılan veya ikiden fazla harf benzerliği ile yapılan *zengin kafiye* en fazla kullanılan kafiye türüdür. Mücerred kafiye sütununda yer alan, **-â, -em, -en, -er** vs. seslerden oluşan, bir uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harften oluşan *tam kafiye* kullanım oranı bakımından ikinci sırada gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-af/-ef, -al/-el, -ar/-er** vs. gibi, bir tek ünüz benzeşmesiyle yapılan *yarım kafiye*, kullanım bakımından üçüncü sırada gelir. Örnek;

Hayret ey büt sûretin gördükde lâl eyler beni
Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni

(G./ 294)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “lâl, hayâl, -mâl, visâl, muhâl, -hâl, hâl, kemâl” kelimelerinde **-l** harfî revî, revî’den önce gelen **-â (elif)**’ler *ridf*’dir.

Müreddef kafiye örneği olan –âl kafiyesi, aynı zamanda bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için *zengin kafiye*'dir.

Sun' mi'mârı yapan sâ'atte gerdun mahzenin
Dûd-i âhım çıkmağa açmış kevâkib revzenin

(G./ 227)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mahzen, revzen, hırmen, ma'den, ten, dâmen” kelimelerinde -n harfi, revî'dir. Mücerred kafiye örneği olan –en kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliği ile oluşturulan tam kafiye'ye de örnektir.

Gamından başa dün hasret eliyle ol kadar urdum
Ki subh olunca mürde cismimi toprağa tapşıldım

(G./ 190)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ur-, tapşır-, kur-, aşır-, sor-, otur-, dur-, inandır-” kelimelerinde kafiye, –r seslerinden oluşmaktadır. Yapılan kafiye, sadece revî harfi ile yapıldığı için, *mücerred kafiye*, bir tek ünsüz benzerliği ile yapıldığı için de *yarım kafiye*'ye örnektir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Fuzûlî'nin gazellerinde kafiye oluşturan kelimelerin hangi kökene ait olduğu, türü ve bunların dağılımı aşağıda, Tablo-2'de gösterilmektedir.

Fuzûlî								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	34	4	10	52	5	4	110
sıfat	1				1			2
zarf								
zamir								
fiil	6							6
edat								
isim- sıfat		12	7	35	109	2	9	174
isim- zarf								
isim- zamir				3				3
isim- fiil							1	1
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat-fiil				3				3
isim- sıfat-zarf				1				1
isim- sıfat-zamir				4				4
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	8	46	11	56	162	7	14	304
Genel Toplam	304							
Yüzde	2,6	15,1	3,6	18,4	53,3	2,3	4,6	100,0

Tablo-2

Tablo-2 incelendiğinde, **Arapça-Farsça** kelimelerin bir araya getirilmesiyle kafiye oluşturulan gazel sayısı 162 toplam ve %53,3 oranı ile en fazla kullanım oranına sahiptir. **Arapça-Farsça-Türkçe** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 56 toplam ve %18,2 ile ikinci sırada gelir. Sadece **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 46 toplam ve %15,1 oranı ile üçüncü sırada gelir. Sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 8'dir.

Tablo-2'deki kafiyeli kelimeler tür bakımından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısı, 174 toplam ile en fazla orana sahiptir. Sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısı 110, sadece **fiil** ile kafiye yapılan gazel sayısı ise, 6'dır. Tabloda, kafiye oluşturan kelimelerden isim ve sıfat dışındaki diğer kelime türlerinin, kullanım oranlarının çok az olduğu görülür. Meselâ;

Ey mezâk-i câna, cevrin şehd ü şeker tek lezîz
Dem-be-dem zehr-i gamın kand-i mükerrer tek lezîz

(G./ 65)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “şeker (**Far.-is.**), mükerrer (**Ar.-is.**), kevser (**Ar.-is.**), sâgar (**Far.-is.**), kişver (**Far.-is.**), zîver (**Ar.-is.**), zer (**Far.-is.**), dil-ber (**Far.-sf.**)” kelimeleri belirtildiği gibi, köken olarak **Arapça-Farsça** kelimelerden, tür olarak da **isim** ve **sıfat**’tan oluşmuştur.

Aks-i ruhsârın ile oldu müzeyyen mir’ât
Beden-i mürdeye feyz-i nazarın verdi hayât

(G./38)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mir’ât, hayât, harekât, necât, zekât, zât, evkât” kelimeleri **Arapça** kelimelerden ve **isim**’den oluşmaktadır.

Gelir ol serv-i sehi ey gül ü lâle açılın
V’ey meh ü mihr çıkın kudrete nezzâre kılın

(G./ 159)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “açıl-, kıl-, derl-, bil-, kesil-, sil-, çekil-, eğil-“ kelimeleri köken olarak **Türçe** kelimelerden, tür olarak da **fiil**’den oluşmuştur.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Fuzûlî Divan’ında kullanılan kafiye sesleri ve bu seslerin gazellere göre dağılımı aşağıda, Tablo-3’de verilmiştir.

Fuzûlî		
Kafiye sesleri	Kafiyeli sesleri dağılımı	%
â	29	9,5
âb	14	4,6
âb/eb	3	1,0
âc	2	0,7
âd	5	1,6
âde	3	1,0
âf/ef	2	0,7
âg/ag	3	1,0
âh	3	1,0
âhi/âhı	1	0,3
âk	3	1,0
âl	14	4,6
âle	1	0,3
âm	4	1,3

âm/em	5	1,6
âme	1	0,3
ân/an	66	21,7
an/en	4	1,3
âne	8	2,6
âr	35	11,5
ar/er	6	2,0
âre	5	1,6
âs	2	0,7
âs/es	3	1,0
âş	5	1,6
ât	4	1,3
ât/et	6	2,0
âye	1	0,3
âyet	1	0,3
âyık	1	0,3
âz	2	0,7
âze	1	0,3
em	1	0,3
en	3	1,0
end	2	0,7
eng	1	0,3
er	9	3,0
erd	1	0,3
et	3	1,0
hâ	2	0,7
ih/ih	1	0,3
îb	3	1,0
îl/il	6	2,0
în	4	1,3
is	1	0,3
ol/ul	2	0,7
û/u	3	1,0
ûh	1	0,3
ûn	11	3,6
ûr	2	0,7
ur/or/ır	2	0,7
ut	1	0,3
ûz	1	0,3
ül	1	0,3
Toplam	304	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de görüldüğü gibi Fuzûlî, kafiye oluştururken en fazla tercih edilen sesler sırası ile, –ân (66), –âr (35) ve –â (29) sesidir. Meselâ;

Gönülde bin gamım vardır ki pinhân eylemek olmaz
Bu hem bir gam ki il ta'nından efgân eylemek olmaz

(G./ 112)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “pinhân, efgân, dermân, hicrân, virân, kan, hırâmân, irfân” kelimelerinde kafiye, -ân seslerinden oluşmaktadır.

Can çıkar tenden gönül zıkr-i leb-i yâr eylegeç
Ten bulur can yenleden ol lâfzı tekrâr eylegeç

(G./51)

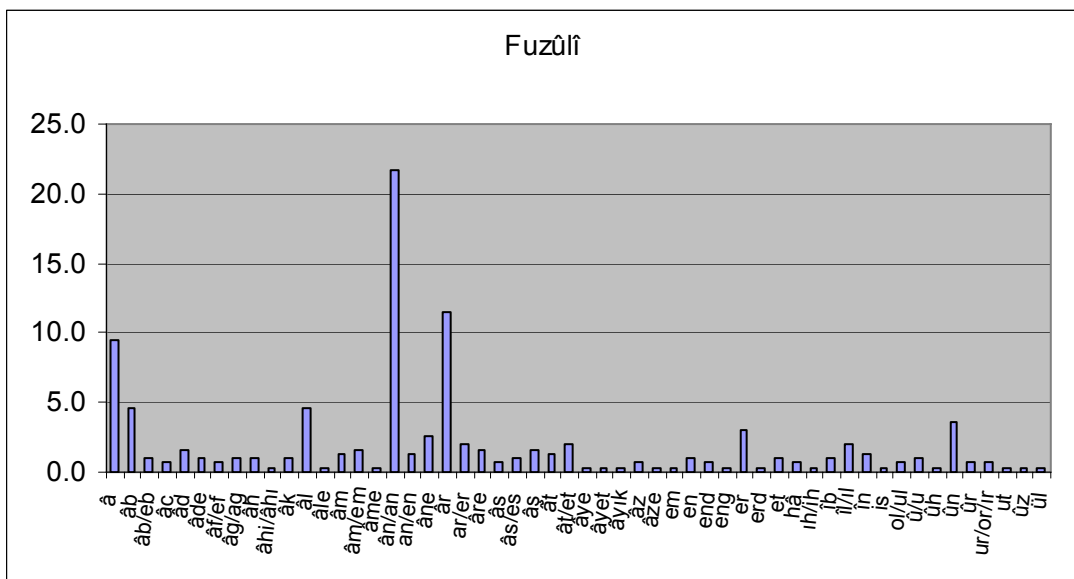
matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “yâr, tekrâr, bidâr, hâr, var, bâzâr, zâr” kelimelerinde, -âr sesleri kafiye'dir.

Gamze peykânın gözün ben mübtelâdan saklamaz
Sarf eder ehl-i nazar nakdin gedâdan saklamaz

(G./ 110)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “mübtelâ, gedâ, belâ, kazâ, hevâ, sabâ, âşnâ, riyâ” kelimelerinde, -â sesi kafiye'dir.

Kullanılan kafiye sesleri ve bu seslerin yüzdeleri aşağıda grafik şeklinde gösterilmektedir.

Tablo-4

Grafikte görüldüğü gibi, -ân, -âr ve -â seslerinin dışında; **-âb**, **-âl** ve **-ûn** sesleri de kullanım oranı bakımından, grafikte yer alan diğer seslere göre daha fazla yüzdeye sahiptir.

b) Fuzûlî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Câna bastım gonca veş peykânını ey tâze gül
Dözmek için hercine düzdüm demirden bir gönül

(G./ 178)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**gül**, **gönül**, **mül**, **cüz**’ü **kül**, **pül**, **değil**, **cül**, **yünül**, **kül**, **gül**(gül-)” kelimelerde revî olan **-l** sesinden önce gelen tevcîh, kafiye kelimelerde zamme iken, “**değil**” de kesre’dir. Tevcîh’in kafiye kelimelerde farklı olması **ikvâ**’dır.

G./ 93’ün kafiye kelimeleri olan “**kayguludur**, **doludur**, **ağuludur**, **uludur**, **yuhuludur**, **doludur**, **kapuludur**, **suludur**” kelimelerinde revî olan **-u** sesi, “**dolu**, **sulu**” kelimelerinde ekte bulunmaktadır. Yine, kafiye oluşturan kelimelerden “**dolu**” kelimesinin, iki kez “**dolu olmak**” manasında tekrarı, *îtâ-yı celî*’dir.

Giryedir her dem açan gamdan tutulmuş gönlümü
Eşktir hâli kılan kan ile dolmuş gönlümü

(G./ 288)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**tutulmuş**, **dolmuş**, **olmuş**, **bulmuş**, **onulmuş**, **yorulmuş**, **bozulmuş**, **urulmuş**” kelimelerinde revî olan **-l** sesinin, “**tut-**, **yor-**, **boz-**, **ur-**” kelimelerinde fiilden fiil yapım eki olarak aynı manada tekrar etmesi *îtâ-yı celî*’dir.

G./241’in kafiye kelimeleri olan “**urma**, **oturma**, **uçurma**, **durma**, **sorma**, **artırma**, **tapşırma**, **aşırma**” kelimelerinde revî olan **-r** sesinin, “**uç-**, **art-**, **aş-**”da, fiilden fiil yapım eki olarak aynı manada tekrarı, *îtâ-yı celî*’dir. Yine, **G./190**’ın kafiye kelimeleri olan “**urdum**, **tapşırdım**, **kurdum**, **aşırdım**, **sordum**, **oturdum**, **durdum**, **inandırdım**” kelimelerinde revî olan **-r** sesinin, “**aş-**, **inan-**” fiillerinde yapım eki olarak tekrar atmasıyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Şairin gazellerinde, kafiye harfinin kelimeye gelen ekte veya kelime ortasında bulunmasına örnek olan kullanımlar aşağıda verilmiştir.

G./278'in kafiyeli olan “âlem-ârâyı, Mesihâ'yı, deryâyı, yayı, ayı, musaffâyı, Süreyyâ'yı, dünyâyı” kelimelerinde revî olan –â sesi, “yayı”da kelime ortasında, “ay” da ise kelime başında aslî harf konumundadır.

G./297'nin kafiyeli olan “leşkeri, yeniçeri, ağaleri, defteri, kâferi, eri, kalenderi, henceri” kelimelerinde revî olan –r sesi, “ağaler” kelimesinde –ler çoğul ekinde bulunmakta ve kelime sonunda aslî harf sayılmaktadır.

2- HAYÂLÎ

Asıl adı Mehmed olan şair, Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. XVI. yüzyılda ilim ve edebiyat merkezi haline gelen Yenice'de doğan şair, ilk tahsilini burada yapmıştır. Kalenderî şeyh ve dervişleriyle seyahatlere başlayan Hayâlî, çıktığı seyahatlerde bir kaç kez İstanbul'a gider. Şeyh ve dervişlerle olan münasebeti sebebiyle tasavvufla ilgili bilgiler öğrenen şair, şiirleriyle dikkat çekerek Kânûni'nin nedimleri arasına girmiştir. Şair, 1556-57 (H.964) yılında Edirne'de vefat etmiştir.¹³⁶

Hayâlî'nin şiirlerinde, Kalenderî dervişleri arasında edindiği dînî- tasavvufî kültürün etkileri görülse de bu tasavvufî etki derin ve sistemli değildir. Günlük hayatın çeşitli safhaları; savaş, içki, müzik ve eğlence meclislerinin yer aldığı şiirlerinde, aşk; sevgili-âşık ve rakip üçgeni etrafında tezahür eden beşeri aşktır.¹³⁷

a) Hayâlî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye Kullanımı

Klâsik Dönem kafiye anlayışı dikkate alınarak hazırlanan Tablo-1, Hayâlî Divan'ındaki kafiye türlerini ve bunların kullanım oranlarını göstermektedir.

¹³⁶ Cemal Kurnaz, **Hayâlî Bey Divanı Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 16-24.

¹³⁷ Cemal Kurnaz, **a.g.e.**, s. 540-541.

Hayâlî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	64	27,9	âb	22	5,7	ahr/ehr	1	5,3	at/et	6	54,5
ab/eb	2	0,9	âbi	1	0,3	anî	1	5,3	et	1	9,1
aç/eç/iç	1	0,4	âc	2	0,5	ayr/eyr	2	10,5	ık	3	27,3
af/ef	3	1,3	âd	13	3,3	elî	1	5,3	ır/ir	1	9,1
âg/ag	30	13,1	âda/âde	5	1,3	enc	1	5,3			
ak	4	1,7	âf	3	0,8	end	3	15,8			
al	1	0,4	âh	28	7,2	eng	1	5,3			
al/el	2	0,9	âhi	1	0,3	engi	1	5,3			
am/em	6	2,6	âk	16	4,1	erd	4	21,1			
an/en	7	3,1	âke	2	0,5	est	3	15,8			
ar/er	7	3,1	âl	15	3,9	eyn	1	5,3			
as/es	1	0,4	âle	4	1,0						
aş	2	0,9	âlî	1	0,3						
âş/aş	13	5,7	âm	7	1,8						
aş/eş	3	1,3	âme	1	0,3						
at	2	0,9	ân	106	27,2						
at/et	5	2,2	âna/âne	5	1,3						
eh	1	0,4	âne	9	2,3						
ek	3	1,3	âr	56	14,4						
el	3	1,3	âra/âre	13	3,3						
em	5	2,2	âşi	1	0,3						
en	6	2,6	ây/ay	3	0,8						
er	19	8,3	âye	2	0,5						
eri	1	0,4	âz	10	2,6						
et	3	1,3	îd	2	0,5						
ev	3	1,3	îde	2	0,5						
ıl/il	6	2,6	îm	2	0,5						
ış/iş	1	0,4	în	8	2,1						
it/it	1	0,4									
if	1	0,4	îne	1	0,3						
ik	1	0,4	îr	3	0,8						
il	3	1,3	îşe	3	0,8						
û	5	2,2	îve	2	0,5						
ul/ül/il	4	1,7	îz	1	0,3						
um/üm	2	0,9	ûb	3	0,8						
ur/ür/or	3	1,3	ûd	2	0,5						
uz/üz/öz	2	0,9	ûh	1	0,3						
ül	3	1,3	ûl/ol	2	0,5						
			ûm	1	0,3						
			ûn	2	0,5						
			ûn	18	4,6						
			ûr	4	1,0						
			ûş	6	1,5						
TOPLAM	229		TOPLAM	389		TOPLAM	19		TOPLAM	11	
Toplam Yüzde	35,3		Toplam Yüzde	60,0		Toplam Yüzde	2,9		Toplam Yüzde	1,7	

Tablo-1

Tablo-1’de görüldüğü gibi, Hayâlî gazellerinde kafiye oluştururken 389 toplam ve %60 ile en fazla *müreddef kafiye*, 229 toplam ve %35,5 ile ikinci olarak *mücerred kafiye*, üçüncü olarak 19 toplam ve %2,9 ile *mukayyed kafiye* ve son olarak da 11 toplam ve %1,7 ile *müesses kafiye* gelmektedir.

Tablo-1’de verilen kafiye sesleri Yeni Dönem kafiye anlayışına göre incelendiğinde, müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb, -âbi, -âc, -âd, -ayr, -end, -engi** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile ya da ikiden fazla ses benzerliği ile oluşturulan *zengin kafiye*’nin en çok kullanılan kafiye şekli olduğu görülür. İkinci olarak, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -ag, -er, -em, -en** vs. gibi, bir uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliğine dayanan *tam kafiye* gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -am/-em, -aş/-eş** vs. gibi, bir tek ünsüz benzerliğine dayanan *yarım kafiye* ise, kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir.

Ol meh bizimle eylemedi âşinâlığı
Dikdi feleklere âlem-i bî-vefâlığı

(G./ 559)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**sîne, peşmîne, çîne, âzîne, kîne, âyine**” kelimelerinde, **-îne** selerinden oluşan kafiye de, **-n** harfi revî, revî’den önce gelen **-î** (ج) harfi ise ridf’dir. Yapılan kafiye, ridf harfi bulunduğu için *müreddef*, ikiden fazla harf benzerliğinden oluştuğu için de *zengin kafiye*’dir.

Bir şey mi var cihânda ki mahlûk-ı Hak değil
İnkârına tekellüm eden dil dudak değil

(G./ 308)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**Hak, dudak, kulak, ırak, başak, budak**” kelimelerindeki **-ak** kafiyesinde, **-k** harfi *revî*’dir. Yapılan kafiye, sadece revî karfi ile yapıldığı için *mücerred*, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliğinden oluştuğu için de *tam kafiye*’dir.

Hurşîd-i sa’âdet kime nîrun tuhaf eyler
Her kebkebini kevkeb-i baht u şeref eyler

(G./ 126)

matla beyitli gazelin “**tuhaf, şeref, kenef, sadev, alef, ber-taraf**” kafiyeli kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-f** sesinden oluşmaktadır. Tek bir ünsüz benzerliği ile

yapıldığı için *yarım kafiye* olan –f kafiyesi, sadece revî harfi ile yapıldığı için de *mücerred kafiye*'dir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Hayâlî'nin gazellerinde kafiye oluşturan kelimelerin, köken ve türlerine göre dağılımı, aşağıda Tablo-2'de gösterilmektedir.

ayâli								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	4	39	62	30	138	7	47	327
sıfat		1			1	1		3
zarf								
zamir								
fiil	10							10
edat								
isim- sıfat		15	55	21	140	8	30	269
isim- zarf			2				3	5
isim- zamir						1	1	2
isim- fiil	1			3		4	5	13
isim- edat		1		3	2		3	9
isim-bağlaç								
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat					3		2	5
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil								
isim- sıfat- zarf								
isim- sıfat-zamir				2			1	3
isim- zarf-zamir								
isim- fiil- zarf				1			1	
Toplam	15	56	119	60	284	21	93	648
Genel Toplam	648							
Yüzde	2,3	8,6	18,4	9,3	43,8	3,2	14,4	100,0

Tablo-2

Tablo-2 incelendiğinde, kafiye oluşturmak için **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısının 284 toplam ve %43,8 ile en fazla tercih edildiği görülür. **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 119 toplam ve %18,4 ile ikinci sırada gelir. **Türkçe-Farsça** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla oluşturulan kafiye gazel sayısı, 93 toplam ve %14,4 ile üçüncü sırada gelir. **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturan gazel sayısı 15'tir. **Farsça** veya Farsça ile birlikte kullanılan diğer dil sütunlarındaki rakamlar incelendiğinde, şairin kafiye oluşturmak için **Farsça** kelimeleri ağırlıklı olarak tercih ettiği görülür.

Tablo-2 kafiyeli kelimelerin türü bakımından incelendiğinde, 327 toplam gazel sayısı ile en fazla **isim** ile kafiye oluşturulduğu görülür. Kafiye oluşturmak için **isim-sıfat** birlikte kullanılan gazel sayısı, 269 toplamıyla ikinci sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, toplam 10'dur. İsim, sıfat ve fiil dışında kafiye oluşturan diğer kelime türlerinin kullanım oranının az olduğu Tablo-2'de görülmektedir. Meselâ;

Sensiz ey rûh-ı revân sûret-i bîcanem ben
Kara toprak başıma hâk yeksânem ben

(G./ 437)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “bîcan, yeksân (**Far.-sf.**), sultân (**Ar.-is.**), Süleymân (**Far.-sf.**), Şehîdânem (**Ar.-sf.**), dîvânem(**Far.-sf.**)” kelimeleri, **Arapça-Farsça**'dan ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Lezzet-i dermânı idrak eylemez bî-derd olan
Bezm-i derdin câminı nûş eylemez nâ-merd olan

(G./ 438)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “-derd (**Ar.-sf.**), nâ-merd (**Far.-sf.**), serd (**Far.-sf.**), gerd(**Ar.-sf.**), ferd(**Ar.-sf.**), zerd(**Far.-sf.**)” kelimeleri, **Farsça-Arapça** kelimelerden ve **sıfat**'tan oluşmaktadır.

Fürkatinde dağ ile nâ'l ile zeyn edip teni
Ehl-i hasret göz kulak olup seni gözler seni

(G./ 628)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ten (**Far.-is.**), sen (**T.-zm.**), pîrâhen (**Far.-is.**), revzen (**Far.-is.**), dâmen (**Far.-is.**), sen (**T.zm.**)” kelimeleri, **Türkçe-Farsça**'dan ve **isim-zamir**'den oluşmuştur.

iii- Kafiyelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Aşağıda verilen Tablo-3, Hayâlî Divan'ında kafiye oluşturmak için tercih edilen sesleri ve bu seslerin gazellere göre dağılımını göstermektedir.

Hayâlî		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	64	9,9
âb	22	3,4
ab/eb	2	0,3
âbî	1	0,2
âc	1	0,2
âc/aç	1	0,2
aç/eç/iç	1	0,2
âd	14	2,2
âda/âde	5	0,8
âf	3	0,5
af/ef	3	0,5
âg/ag	30	4,6
âh	28	4,3
âhi	1	0,2
ahr/ehr	1	0,2
âk/ak	21	3,2
âl/al	16	2,5
al/el	2	0,3
âle	4	0,6
âli	1	0,2
âm	7	1,1
am/em	6	0,9
âme	1	0,2
ân	106	16,4
an/en	7	1,1
âna/âne	5	0,8
and/end	1	0,2
âne	9	1,4
âni/eni	1	0,2
âr	56	8,6
ar/er	8	1,2
âra/âre	14	2,2
as/es	1	0,2
âş/aş	16	2,5
aş/eş	4	0,6
ât/at	3	0,5
at/et	11	1,7
ay	1	0,2
âye	2	0,3
âyı/âyi	2	0,3
ayr/eyr	2	0,3
âz	10	1,5
eh	1	0,2
ek	3	0,5
el	4	0,6
em	5	0,8
en	6	0,9
enc	1	0,2
end	2	0,3
eng	2	0,3
er	19	2,9
erd	4	0,6
est	3	0,5
et	4	0,6
ev	3	0,5
eyn	1	0,2
ik	3	0,5
il/il	6	0,9

ış/iş	1	0,2
îd	2	0,3
îde	2	0,3
if	1	0,2
ik	1	0,2
il	3	0,5
îm	2	0,3
în	8	1,2
îne	1	0,2
îr	3	0,5
ir/ır	1	0,2
îşe	3	0,5
îve	2	0,3
îz	1	0,2
or/ör/ur/ür/ir	3	0,5
öz/oz/uz/üz	2	0,3
û/u	4	0,6
ûb	3	0,5
ûd	2	0,3
ûh	1	0,2
ul/ül/ol/	4	0,6
ûm	1	0,2
um/ûm	1	0,2
ûn	21	3,2
ûr	4	0,6
ûş	6	0,9
ûl	4	0,6
Toplam	648	100,0

Tablo-3

Kafiye oluşturan sesler ve bu seslerin gazellere göre dağılımını incelendiğinde bazı seslerin kullanım oranlarının gazellerdeki diğer kafiye seslerine oranla, çok daha fazla kullanıldığı görülür. Tabloya göre; kafiye oluşturmak için en çok tercih edilen ses, 106 toplam gazel sayısı ile **-ân** sesidir. İkinci sırada, 64 toplam gazel sayısı ile – **â** sesi gelirken üçüncü sırada, 56 toplam gazel sayısı ile – **âr** sesi gelir. Örnek;

Zahm-ı peykânın degil sînemde ey kaşı kemân
Bir ecel murgu gelip cismimde kılar âŝiyan

(G./ 383)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “ kemân, âŝiyan, revân ,üstühân, âsumân, zemân” kelimelerinde kafiye, –**ân** seslerinden oluşmaktadır.

Yârî kılırsa biz ölicecek rûzigârımız
Kûy-i niğâra ergüre bir gün gubârımız

(G./ 193)

G. /61'te kafiye oluşturan, “oturdular, gördüler, uçurdular, düşürdüler, götürdüler, uçurdular” kelimeleri ile, **G. /54**'ün “gör-, sür-, uçur-, dur-, sor-, bur-” kafiyeli kelimelerinden “uç-, düş-” fiillerinde revî olan **-r** sesi, aynı manada geniş zaman ekinde tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Sûzum sirâyet etse Mecnûn-ı nâmurâda
Kuşlar kebâb olaydı başındaki yuvâda

(G./ 470)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “nâmurâda, yuvâda, piyâde, -nümâda, orada, kepâde” kelimelerinde görüldüğü gibi, kafiye **-âd** seslerinden oluşmaktadır. Kafiye olan **-âd** seslerinde **-d** harfî revî, **-â**'lar ise ridf'dir. Kafiyeli kelimelerden, “yuvâda, -nümâda, orada” kelimelerinde revî'nin aynı manada, **-da** lokatif ekinde tekrarlanması *îtâ-yı celî*'dir.

Dilesem yâr-ı semen-çehreme yazmak kağıd
Aks-i rûyumla hazân bergi olur ak kağıd

(G./ 46)

matla beyitli gazelin “yazmak, **ak**, parmak, toprak, satmak, asmak” kelimeleriyle oluşturulan **-ak** kafiyesinde, **-k** harfî revî'dir. Verilen kelimelerinden, “yazmak”, “satmak” ve “asmak”da revî olan **-k** harfî, **-mak** mastar ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Kitâb-ı şevkin okur ey puser meger kandil
Sabaha dek gece göz nurunu döker kandil

(G./ 317)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “meger, döker, salar, sürer, yakar, kelleler” kelimelerinde kafiye, “-r” sesinden oluşmaktadır. Revî harfî, “döker”, “salar”, “sürer” ve “yakar”da geniş zaman eki olan **-ar/-er**'de tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Revî olan **-r** sesi, “kelleler” kelimesinde ise **-ler** çoğul ekinde bulunmaktadır. Yine **G. 345**'de kafiye oluşturan “söylerem, kişverem, kalenderem, cevherem, harem, perverem, dil-âverem, eylerem” kelimelerinde revî olan “-r” sesi,

“söyle-, eyle-” fiillerine getirilen geniş zaman ekinde tekrirlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./ 187'de kafiye oluşturan, “neyler, har, gönder, söyler, ar'ar, ezber” kelimelerinde kafiye harfi olan “-r” sesi, “eyle-, söyle-” fiillerine getirilen geniş zaman ekinde kullanıldığından ve yine, **G.127**'de kafiye oluşturan “dilber, âyîneler, çâker, defter, Azer, daireler” kelimelerinde kafiye olan **-er** sesi, “daire” ve “âyîne” kelimelerine getirilen **-ler** çoğul ekinde aynı manada tekrar ettiğiinden *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Yâ İlâhi bâde-i aşkı için ayılmasın
Nice haşr olsun temâm ol dahi kendin bilmesin

(G./ 399)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “ayılmasın, bilmesin, yapılmasın, kılmasın, yakılmasın, asılmasın” kelimelerinde, **-I** sesleri kafiye oluşturmaktadır. Kafiye olan **-I** sesi, “yap-, yak-, as-” fiillerine getirilen **-il/-il** yapım ekinde bulunmaktadır. Kafiyenin birden fazla kelimedede aynı manada tekrar etmesiyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Yüz buldu ise gonca igende açılmasın
Öykünmüş azgına bu haberler yazılmasın

(G./ 417)

matla beyitli gazelin, “açılmasın, yazılmasın, denilmesin, dağılmasın, saçılmasın, yakılmasın” kafiye kelimelerinde, kafiye oluşturan **-I** sesinin, “aç-, yaz-, de-, saç-, yak-” fiillerine getirilen **-il/-il** yapım ekinde aynı manada tekrar etmesiyle *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Âşık olan selameti olmak neden gelir
Meyhâne oldu aşk ana şâhım için gelir

(G./ 91)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “neden, için, kefen, diken, gelen, Karen” kelimelerinde, kafiye **-en** seslerinden oluşmaktadır. Kafiye olan **-en** sesleri, “iç-,

dik-, gel-” fiillerine getirilen, **-an/-en** sıfat fiil ekinde tekrar ederek *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G.171'de yer alan, “dil-gûşâ, safâ, âşinâ, bûriyâ, baka, aka” kelimelerinde revî olan **-â /-a** sesleri “bak-, ak-” fiillerine getirilen ve aynı manada **-a** istek ekinde tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Tâ ki oldum hemdem-i rind-i kadeh peymâ-yi aşk
İnledir kâşâne-i gerdûnu hûy uhây-i aşk

(G./ 259)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “peymâ-yi, hây-i, deryâ-yi, istiğnâyî, bâlây-i, nây-i, pâ-yi, cihan-ârâ-yi” kelimelerinde, **-â** sesi ridf, **-y** ise revî kabul edildiğinde “peymâ, deryâ, cihan-ârâ” kelimelerinde, **-y** sesinin *ya-yı izâfet* olarak tekrarlanması *îtâ-yı celî*'dir. Yine, **G.627**'nin “sevdâ-yi, gavgâ-yi, deryâ-yi, rüsvâ-yi, pâ-yi, hâ-yi, zibâ-yi” kafiyeli kelimeleri ile **G.271**'in “ahû-yı, gûy-ı, pehlû-yı misk, rûy-ı, ahû-yı misk, gûy-ı misk” kafiyeli kelimelerinde görüldüğü gibi bazı kelimelerde revî, *ya-yı izâfet* olarak tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./ 61'de yer alan “oturdular, gördüler, uçurdular, düşürdüler, götürdüler, uçurdular” kafiyeli kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “uç-, düş-” fiillerine gelen geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlandığından *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G.283'de yer alan “a'lânın, Galatanın, Kulenin, paşanın, deryânın, musaffânın” kafiyeli kelimelerde revî olan **-a/-â** seslerinin, “Kule” kelimesinde **-e** olması **ikfâ**'dır.

G. 171'in kafiyeli olan “gördüler, uçurdular, uçurdular, vurdular, yitirdile, sürdüler” kelimelerinde, revî olan **-r**'den önce gelen harfin harekesi olan tevcîh'in bütün kelimelerde zamme iken “yitir” fiilinde kesre olması **ikvâ**'dır. Ayrıca kafiyeli kelimelerden “uç-”da, revî olan **-r** sesi **-ur** geniş zaman ekinde kullanılmıştır.

Cân-nisâr olduğuna cânâna acır gördüler
Ehl-i diller göz yaşın bir bir nazardan sürdüler

(G./54)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “acı^r, nazardan, uçurdular, durdular, sordular, burdular” kelimelerinde, *revi* olan –**r** sesinden önce gelen *tevcîh*’in “acı^r” da kesre, “nazar” da fetha olmasına karşın diğer kafiyeli kelimelerde zamme olması **ikvâ**’dır.

G.144’ün kafiyeli olan “gül, bülbül, gulgul, sünbül, karanfil, mül” kelimelerinde *revi* olan –**l** sesinden önce gelen harfin harekesinin kafiyeli kelimelerde zamme iken “karanfil” kelimesinde kesre olması **ikvâ**’dır.

Hattı giderdi yâr yüzünden revâcı
Gûyâ bana bağışladı Rumun harâcını

(G./ 571)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “revâc, harâc, tâc, ilâc, ac, haç” kelimelerinde, *revî* harfî olan “c” sesinin “haç” kelimesinde “ç” olarak değişmesi **ikfâ**’dır.

Sofî ister sâgarı meclisde her an öpmege
Vermez ol biçâreye hayfa ki yârîn öpmege

(G./ 537)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “an, yârîn, meydân, şebistân, Süleymân, gerdân” kelimelerinde, *revi* harfî olan –**n** sesinden önce gelen *ridf* harfinin “yârîn” kelimesinde –**î** olması, **senâd** denen kafiye kusuruna girer.

Hayâlî’nin şiirlerinde klâsik kafiye anlayışı ile adlandırılan kafiye kusurları yukarıda verilmiştir. Kafiye kusurlarının dışında, klâsik şiirde kusur olarak görülmeyip *revî*’nin ekte veya kelime ortasında kullanılması ihtimalleri vardır. Hayâlî’nin gazellerinde *revî*’nin yani kafiyenin, kelimeye gelen ekte veya kelime ortasında bulunmasına örnek olan kullanımlar aşağıda verilmiştir.

Gül ile lâle kanından gönül reng alabilmezsin
Ne gözler yaşıdır sahn-ı çemende jâle bilmezsin

(G./ 442)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “alabilmezsin, jâle, hâle, dalabilmezsin, Bengâle bilmezsin, çalabilmezsin” kelimelerinde, kafiye olan –**âl** seslerinde *revî*

harfi –l’dir. Revi harfi, “jâle” ve “hâle” kelimelerinde kelime ortasında bulunmaktadır. Yine, **G./440**’da da aynı şekilde kafiyeli olan “alabilmezsin, lâle bilmezsin, salabilmezsin, nâle, alabilmezsin, ala bilmezsin” kelimelerinde kafiye sesi olan –âl sesleri, “jâle” ve “nâle” kelimelerinde, kelime ortasında bulunmaktadır.

G. 530’da kafiye oluşturan “âzâde, üftâde, yâda, bâde, âbâda, Ferhâda” kelimelerinde, –d harfî revî, –â ise ridf’dir. Revi olan –d sesi, “bâde”, “âzâde” ve “üftâde” de, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Edince vasf-ı ruhun harfini rakam aşık
Yakasın eyledi çâk oluban rakam aşık

(G./ 248)

matla beyitli gazelin “rakam, kalem, ölem, alem, dem, hem, dedem” kelimeleriyle yapılan –am/-em kafiyesinde, –m harfî revî’dir. Revi harfi olan –m sesi, “ölem” kelimesinde şahıs ekinde, “dedem” kelimesinde ise iyelik ekinde bulunmaktadır.

G./316’da kafiyeli olan “yanar, pâreler, geceler, püser, çaker, ser, nazar, her” kelimelerinde kafiye sesi olan “r”, “yan-” fiiline getirilen geniş zaman ekinde bulunurken, “gece” kelimesinde –ler çoğul ekinde bulunmaktadır. **G./573**’de kafiyeli olan “dilberi, ahteri, eri, şehperi, defteri, deryâları” kelimelerinde kafiye olan –er sesleri, “deryâ” kelimesine getirilen çoğul ekinde bulunmaktadır. **G./496**’da kafiye oluşturan, “Âzer, birâder, neyler, ejder, Peygamber, begler” kelimelerinde kafiye olan –er sesleri, “neyler” kelimesinde geniş zaman ekinde, “begler” kelimesinde ise, –ler çoğul ekinde kullanılmıştır.

Pervâneler melâmet oduna girişmeye
Erbâb-ı aşk girmez ise ana pişmeye

(G./ 500)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “girişmeye, pişmeye, açışmaya, erişmeye, şişmeye, emişmeye” kelimelerinde kafiye olan –ış/-iş’deki –ş sesleri, “gir-, aç-, er-, şiş-” fiillerine getirilen –ış/ -iş ekinde bulunmaktadır.

Tûr-i cefâlar eyledi bağrım delik delik
Gam oklarıyla dopdoluyam nitekim yelik

(G./ 263)

matla beyitli gazelde kafiye olan, “**delik**, **yelik**, **helik**, **bûselik**, **gölgelik**, **eşik**” kelimelerinde, kafiye **-ik** seslerinden oluşmaktadır. Kafiye olan **-ik** sesleri “del-, bûse, gölge, eş-” kelimelerine getirilen **-lık/-lik** ve **-ik** yapım eklerinde bulunmaktadır.

Sanma ki dilde sûzum peykânların eritmez
Oldur akan gözümden yaş demler oldu gitmez

(G./ 203)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “**eritmez**, **gitmez**, **bitmez**, **yatmaz**, **işitmez**, **acıtmaz**” kelimelerinde revî harfi olan **-t** sesi, “eri-, acı-” fiillerine getirilen ekte bulunmaktadır.

G./266'da kafiye oluşturan “**gûnu**, **hûnu**, **derûnu**, **zebûnu**, **nîgûnu**, **yolunu**” kelimelerinde görülen **-ûn** kafiyesi, “yol” kelimesine getirilen iyelik ekinde bulunmaktadır.

Rengin lebin kim ey sanem ol hatt-ı neveddir
Bir la'ldir ki kâfir elinde girevdedir

(G./ 67)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “hatt-ı neveddir, girevdedir, alevdedir, gövdedir, evdedir, pîşrevdedir” kelimelerinde, revî harfi **-v**'dir. Kafiye olan **-v** sesi, “gövde” kelimesinde kelime ortasında bulunmaktadır. Yine aynı örnekte revî harfinden yani **-v**'den önce gelen harfin harekesi olan tevcîh'in, “alev” ve “gövde” kelimelerinde görüldü gibî fetha ve zamme'den oluşması **ikvâ** denen kafiye kusuruna girer.

Diyâr-ı bezmin ey dil şâh-ı gevher-pâşıdır sâkî
Keremle şöhre-i âfâk olanlar başıdır sâkî

(G./ 637)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “gevher-pâşıdır, başıdır, nâşîdir, yaşıdır, subaşıdır, aşıdır” kelimelerinde revî harfî olan –ş, “nâşî, subaşı” kelimelerinde, kelime ortasında bulunmaktadır.

Benem şemsîr-i hûn bârımıla devrânın ser-endâzı
Ögünmek bilmezem düşman seçilsin gâziyem gâzi

(G./ 641)

matla beyitli gazelde kafiyeli olan, “ser- endâzı, gâzi, pervâzi, kazı, risman-bazı, azı” kelimelerinden “gâzi” de revî olan –z sesi kelime ortasında aslî harf konumundadır.

G.388'in kafiyeli olan “şeydâ, bana, Mesîha, deryâ, sahbâ, Süreyyâ” kelimelerinde revî olan –a sesi, “ben” zamirine gelen datif ekinde bulunmaktadır.

G.459'un kafiyeli olan “zibâyâ, aya, nâyâ, nâbînaya, tuğraya, ağlaya” kelimelerinde, –â sesi revî'dir. Revî olan –â sesi, “ay” da kelime başında bulunmaktadır.

G.412'nin “cılve-gersin, cigersin, gülersin, habersin, uçarsın, debersin, hünersin” kafiyeli kelimelerinde revî olan –r sesi, “uç-, gül-” fiillerinde ekte bulunmaktadır. Yine **G.496**'nın “Âzer, birâder, neyle, ejder, Peygamber, begler” kafiyeli kelimelerinden “beg” kelimesinde de revî olan –r sesi, –ler çoğul ekinde bulunmaktadır.

G.503'ün kafiyeli olan, “yayına, ayına, alayına, pâyına, âyine, hayına” kelimelerinde revî olan –y sesi “âyine” kelimesinde ortada aslî harf durumundadır. Yine, **G./67**'deki, “hatt-ı nevdedir, girevdedir, alevdedir, gövdedir, evdedir, pîşrevdedir” kafiyeli kelimelerinden “gövde” kelimesinde de revî olan –v sesi, kelime ortasında aslî harf durumundadır.

G./249'da yer alan “câna, meydâna, yana, hûbâna, bigâne, Turana” kafiyeli kelimeleri ile **G./ 522**'nin “miyâna, nihâna, yabâna, yegâne, hızâne, bahâne” kafiyeli kelimelerinde revî olan –n sesi “bigâne, yegâne, bahâne” kelimelerinde, kelime ortasında bulunmaktadır. **G./ 92**'nin kafiyeli olan, “feni, seni, denî, külhanî, ganî,

Gülşenî” kelimelerinden “denî” de de revî olan –n sesi, kelime ortasında bulunmaktadır.

G./ 311’in “pâre, pâre, hisâra, sitâre, karâra, şikâra” kafiyeli kelimeleri ile; **G./ 62**’nin “meh-pâredir, pâredir, âvâredir, hâredir, yaradır, zünnâradır” kafiyeli kelimelerinden “pâre, âvâre” kelimelerinde revî olan –r sesi, kelime ortasındadır.

G.319’un “nâza, bî-endâze, nâsâza, tâze, yaza, Ayâza” kafiyeli kelimelerinde revî olan –z sesi “tâze”de kelime ortasındadır. **G.128**’de yer alan “deli, yeli, Alî, evveli, eli, velî” kafiyeli kelimelerde revî olan –l sesi, “deli, yeli, Alî, velî”de kelime ortasında bulunmaktadır. **G./ 85**’in “terdedir, nazardadır, pederdedir, cigeredir, kamerdedir, derdedir” kafiyeli kelimelerinden “derd” kelimesinde revî olan –r, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Şairin, “göz kafiyesi” anlayışı destekleyen şiir örnekleri de bulunmaktadır. Meselâ;

Gussa-i ferda için kim der sana endişe çek
Bir semen ruhsarı bul gül mevsiminde ayşâ çek

(G./ 295)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “endişe, ayşâ, şîşe, kîşe, tîşe” kelimelerinde, –ş harfi revî, reviden önce gelen –î ise ridf’dir. Ridf olan –î sesinin “ayşâ” kelimesinde –y olması, kafiye kusurlarından **senâd** gibi gözüke de yapılan kafiye, Arap harfli metinlerde –y ve –î sesinin, “ye” (ﻯ) harfi ile karşılaşmasından dolayı kusur sayılmamakta ve *göz kafiyesi* anlayışına örnek teşkil etmektedir.

G./443’ün kafiyeli olan, “ucuz, tuz, uz, köz, yüz, kuduz, söz” kelimelerinde tevcîhin “uz”, “yüz” ve “köz” kelimelerinde farklı olması, ikvâ gibi gözüke de, Arapçada **ö/-ü/-u** seslerinin karşılayan hareke zamme olduğundan, Klâsik Dönem kafiye anlayışına ve *göz kafiyesine* uygun bir kullanımdır. Aynı durum **G./340**’da yer alan, “gözüm, yıldızım, sözüm, yüzüm, gündüzüm, tozum” kafiyeli kelimelerinde görülen **o/-ö/-ü** farklılığı, bu seslerin zammeyle karşılanmasından

dolayı kusur sayılmamakla birlikte sadece, “yıldız” kelimesinde reviden önce gelen tevcîhin kesre olması **ikvâ**’dır.

G.166’nin “don, gerdûn, Efridun, hûn, mâyn, Mecnûn” kafiyeli kelimelerinden “don” ve “hûn”da görülen kullanımda –û ve –o seslerinin Arap harfli metinlerde “vav” harfi ile karşılanmasından dolayı kusur olarak görülmemekte fakat, “mâyn” kelimesinde tevcîhin kesre olması **ikvâ** sayılmaktadır. **G.489**’un “pür-hûna, gülgûna, limona, kanına, Mecnûna, meknûna” kafiyeli kelimelerinde de tevcîhin zamme ile karşılanması *göz kafiyesi*’ye uygun bir durum olup kusur olarak görülmemekte sadece, “kan” kelimesinde tevcîhin fetha olması **ikvâ**’dır.

Yine, **G.25**’in “hûb, hûb, uyûb, çûb, tob, zünûb”; **G.26**’nın “kulûb, hûb, uyûb, zünûb, tob, uyub”; **G.109**’un “gulgul, bülbül, Döldül, sünbül, yol”; **G.543**’ün “yol, nüzûl, kabûl, hulûl, melûl, ol”; **G.357**’nin “sünbülден, bülbülден, yolundan, çulundan, kâkülünden, kolundan” ve **G. 539**’un “dûn, oyun, lâle-gûn, on, dün, ser-nigûn” kafiyeli kelimelerinin ridf harflerinde görülen –o/-ö/-u/-ü/-û farklılığı yukarıda da belirtildiği gibi, bu seslerin “vav” (و) harfi ile karşılanmasından kaynaklanmakta ve yapılan kafiyeler kusurlu görülmeyerek “göz kafiyesi” anlayışına örnek teşkil etmektedir.

4- BÂKİ

XVI. yüzyılın ve klâsik Türk şiirinin en önemli isimlerinden olan Bâki 1626-27 (H. 933) yılında İstanbul’da doğmuştur. Asıl adı Mahmud Abdûlbâkî’dir. Medrese öğrenimi gören şair, Şeyhülislâm olmak için pek çok çaba harcamış fakat, Şeyhülislâm olamamıştır. Şair 7 Kasım 1600 (H. 1008) yılında ölmüştür. Rind bir şair olan Bâki, zevk ve eğlenceye düşkün, yaşama isteğiyle dolu bir şairdir. Gam, keder ve üzüntünün bir yana bırakılması gerektiğini düşünen şairin şiirlerinde tasavvuf hemen hemen hiç görülmemektedir. Bâki’nin şiirlerinde işlediği aşk beşerî aşktır. Bütün güzellere ve güzelliklere aşık olan şair şiirlerinde bu aşkı coşkunlukla işlemiştir. Bâki’nin şiirlerinde anlam yüzeyseldir, derinlik bulunmamaktadır. Nazım

tekniğini çok iyi kullanan şair, şiirlerinde pürüzsüz bir İstanbul Türkçesi kullanmıştır.¹³⁸

a) Bâki'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik Dönem kafiye anlayışı dikkate alınarak hazırlanan Bâki Divan'ındaki gazellerin kafiye türleri ve bunların dağılımı aşağıda Tablo-1'de gösterilmektedir.

Bâki											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	69	32,1	âb	22	7,0	and/end	2	14,3	at/et	2	66,7
af/ef	3	1,4	âc	2	0,6	ark/erk	1	7,1	id	1	33,3
ag	5	2,3	âd	11	3,5	asta/este	1	7,1			
ak	6	2,8	âde	6	1,9	ayn/eyn	1	7,1			
ak/ek	1	0,5	âf	2	0,6	ayr/eyr	1	7,1			
al/el/il	3	1,4	âh	4	1,3	end	2	14,3			
am/em	8	3,7	âk	6	1,9	eng	3	21,4			
an/en	6	2,8	âkî	3	0,9	erd	1	7,1			
ar./er	22	10,2	âl	17	5,4	est	2	14,3			
ar/er/ir	7	3,3	âle	6	1,9						
as/es	1	0,5	âm	8	2,5						
as/es	1	0,5	ân	72	22,8						
aş	4	1,9	âna/âne	26	8,2						
aş/eş	1	0,5	âr	51	16,1						
at	1	0,5	âra/âre	7	2,2						
at/et	11	5,1	âre	8	2,5						
ay/ey	1	0,5	ât	1	0,3						
ed	1	0,5	ây	2	0,6						
ehî	1	0,5	ayın '	1	0,3						
ek	2	0,9	âz	11	3,5						
em	6	2,8	âze	2	0,6						
en	3	1,4	îd	1	0,3						
er	9	4,2	îl	1	0,3						
eri	1	0,5	îm	3	0,9						
es	3	1,4	în	6	1,9						
et	2	0,9	îne	2	0,6						
ev	1	0,5	îr	8	2,5						
ık	1	0,5	îşe	1	0,3						
ıl/il	3	1,4	îz	1	0,3						
ıl/il	1	0,5	ûd	2	0,6						
ış/iş	1	0,5	ûl	2	0,6						
î	1	0,5	ûm	1	0,3						
il	2	0,9	ûn	8	2,5						
ol	1	0,5	ûr	7	2,2						
oz/öz/üz	3	1,4	ûs	1	0,3						
û	13	6,0	ûş	1	0,3						
ul/ül	4	1,9	ûz	2	0,6						

¹³⁸ Halûk İpekten, **Bâkî, Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 19-50.

ur/or	1	0,5	ûze	1	0,3						
ül	5	2,3									
Toplam	215		Toplam	316		Toplam	14		Toplam	3	
Toplam Yüzde	39,2		Toplam Yüzde	57,7		Toplam Yüzde	2,6		Toplam Yüzde	0,5	

Tablo-1

Tablo-1’de kafiye türlerini gösteren sütunların toplam kısmındaki rakamlar incelendiğinde, Bâki’nin gazellerinde, 316 toplam sayı ve %57,7 ile en fazla *müreddef kafiye* kullanıldığı görülmektedir. Müreddef kafiyeyi, 215 toplam ve 39,2 ile *mücerred kafiye* takip eder. *Mukayyed kafiye*, 14 toplam ve %2,6 ile üçüncü sırada gelir. Toplam üç gazelde kullanılan *müesses kafiye* ise, en az kullanılan kafiye şeklidir.

Tablo-1 Yeni Dönem kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde, müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb, -âc, -âd, -eng, -end** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz veya ikiden fazla ses benzerliğinden oluşan *zengin kafiye*’nin en fazla kullanılan kafiye şekli olduğu görülür. Şair ikinci olarak, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -ag, -at, -er, -em** vs. gibi, bir ünlü-bir ünsüzden veya bir uzun ünlü ile yapılan *tam kafiye*’yi kullanmıştır. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-af/ef, -al/-el/-il, -ak/-ek** vb. gibi bir tek ünsüz harf benzerliği ile yapılan *yarım kafiye*, sıralamada üçüncü sırada gelmektedir.

Mu’attâr kıldı âfâkı nesîm-i bâd-ı nev-rûzî
Fürûzân oldu hûrşîdün çerâg-ı ‘âlem-efrûzî

(G./ 530)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “nev-rûz, efrûz, rûz, nev-âmûz, endûz, dil-dûz, merkûz, toz, sûz, firûz, zer-dûz” kelimelerindeki **-ûz** kafiyesinde, **-z** harfi revî, revî’den önce gelen **-û** harfi ise ridf’dir. Ridf harfi ile yapıldığı için *müreddef kafiye* olan **-ûz** kafiyesi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapıldığı için *zengin kafiye*’dir. Kafiye kelimelerden olan “toz” kelimesindeki **-o** sesi, Arap alfabesinde vav (و) harfi ile gösterildiği için göz kafiyesine uygundur.

Nev-bahâr açdı cemâlün mushafında bir varak
Ol varakdan başladı gül-şende bülbüller sebak

(G./ 243)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “varak, sebak, ‘arak, şafak, varak, Hak” kelimelerinde görülen –ak kafiyesinde, -k harfi *revî*’dir. Kafiye sadece revî harfi ile yapıldığı için *mücerred kafiye*, bir ünlü-bir ünsüz harfle yapıldığı için de *tam kafiye*’dir.

İçilse bâde lebünsüz harâreti yokdur
Şeker yinilse sözünsüz halâveti yokdur

(G./ 169)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “harâret, halâvet, letâfet, nihâyet, ri’âyet, tarâvet, ferâgat” kelimelerinde, –t harfi *revî*’dir. Kafiye kelimelede revî’den önce gelen harfin önündeki –â’lar, *te’sîs* harfidir. Kafiye, *te’sîs* harfiyle yapıldığı için *müesses kafiye*, Yeni Dönem kafiye anlayışına göre sadece –t harfi benzerlik gösterdiği için de *yarım kafiye* kabul edilmektedir. Örnekteki kafiye kelimelede, *te’sîs* harfi olan –â’ların tekrarı kafiye dahil edilmeyip sadece ses tekrarları olarak, şiire musîki bakımından katkısı ile değerlendirilebilir.¹³⁹

Bu gice leşger-i hâb hayli ceng oldı
Fezâ-yı dîde sipâh-ı sirişke teng oldı

(G./ 489)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ceng, teng, küleng, se-reng, reng, çeng, neheng, zeng” kelimelerde –g harfi *revî*, *revî*’den önce gelen sakin –n harfi ise *kayd*’dır. Kayd harfi ile yapılan –eng sesleri, *mukayyed kafiye* olmakla birlikte, ikiden fazla ses benzerliğinden oluştuğu için de *zengin kafiye*’dir.

¹³⁹ Ses tekrarlarının şiirdeki etkileri ile ilgili bk.; Cem Dilçin, “Fuzuli’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, A.Ü. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi, C. IX, S. 1, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1991, s.43.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Bâki								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	3	41	18	18	52	9	7	148
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil	8							8
edat								
isim- sıfat	1	16	50	42	206	7	17	339
isim- zarf		1	1	1	2			5
isim- zamir				3		1	2	6
isim- fiil	2			7		5	4	18
isim- edat			1					1
isim- bağlaç								
sıfat-edat			1					1
isim-edat-sıfat								
isim- edat-fiil								
isim-sıfat-fiil				5			2	7
isim- sıfat-zarf				4	5		1	10
isim- sıfat-zamir				4			1	5
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	14	58	71	84	265	22	34	548
Genel Toplam	548							
Yüzde	2,6	10,6	13,0	15,3	48,4	4,0	6,2	100,0

Tablo-2

Tablo-2’de görüldüğü gibi Bâki, gazellerinde 265 toplam gazel sayısı ve % 48,4 ile en fazla **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturmuştur. **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerle birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısı, 84 toplamı ile ikinci sırada gelir. Sadece **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel

sayısı, 71 toplam ve % 13 ile üçüncü sırada gelir. Sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 14'tür ve % 2,6 oranına sahiptir.

Kafiye oluşturan kelimeler tür açısından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısı 339 toplamı ile en fazla kullanım oranına sahiptir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 148 toplam sayısı ile ikinci sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye oluşturulan toplam gazel sayısı, 8'dir.

Sonuç olarak, Bâki Divan'ında kafiye oluşturulurken daha çok **Arapça** ve **Farsça** kelimeleri kullanmıştır. Kafiyeli kelimeler tür olarak değerlendirildiğinde kafiye oluşturulurken, **isim** ve **sıfat**'ın tercih edildiği görülür.

Dilâ cihânı şirişkümle pür şarâb itdün
Behey harâb olası 'âlemi harâb itdün

(G./259)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “-şarâb (**Ar.-is.**), harâb (**Ar.-sf.**), kebâb (**Ar.-is.**), ictinâb (**Ar.-is.**), nâb (**Far.-sf.**), kitâb (**Ar.-is.**)” kelimeleri, **Arapça-Farsça**'dan ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Âlâyiş-i dünyâdan el çekmege niyet var
Yakında 'adem dirler bir şehre 'azîmet var

(G./ 171)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “niyet, 'azîmet, seyâhat, hâlet, letâfet, şikâyet, sa'âdet” kelimeleri, **Arapça** kelimelerden ve **isim**'den oluşmaktadır.

Etrâf-ı çemen-zârı yine âb tolandı
Gül-zâra girüp her yana salındı bulandı

(G./ 524)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tolan-, bulan-, sulan-, ulan-, yuvalan-, an-“ kelimeler, **Türkçe** kelimelerden ve **fiil**'den oluşmaktadır.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Bâki		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	69	12,6
âb	22	4,0
âc	2	0,4
âd	11	2,0
âde	6	1,1
âf	2	0,4
af/ef	3	0,5
âg/ag	5	0,9
âh	4	0,7
âk/ak	13	2,4
âkî/âkı	3	0,5
âl	16	2,9
al/el	3	0,5
âla/âle	6	1,1
âm	8	1,5
âm/em	8	1,5
ân/an	72	13,1
ân/en	6	1,1
âna/âne	7	1,3
ând/end	2	0,4
âne	19	3,5
âr	51	9,3
ar/er	22	4,0
ar/er/ir	7	1,3
âre	8	1,5
âre/âra	7	1,3
âs	1	0,2
as/es	1	0,2
asta/este	1	0,2
âş/aş	5	0,9
ât/at	2	0,4
ât/et	12	2,2
ây	2	0,4
ay/ey	1	0,2
ayın harfi	2	0,4
ayn/eyn	1	0,2
ayr/eyr	1	0,2
âz	11	2,0
âze	2	0,4
ed	1	0,2
ehî	1	0,2
ek	2	0,4
em	6	1,1
en	3	0,5
end	2	0,4
ende	1	0,2
eng	3	0,5
er	9	1,6
erd	1	0,2
erî	1	0,2
erk/ark	1	0,2
es	3	0,5
est	2	0,4
et	2	0,4
ev	1	0,2

ık	1	0,2
ıl/il	4	0,7
ış/iş	1	0,2
î	1	0,2
îd	2	0,4
il	3	0,5
îm	3	0,5
În	6	1,1
îne	2	0,4
îr	8	1,5
îşe	1	0,2
îz	1	0,2
ol	1	0,2
û	13	2,4
ûd	2	0,4
ûl	1	0,2
ûl/ul/ül	4	0,7
ûm	1	0,2
ûn	8	1,5
ûr	7	1,3
ur/or	1	0,2
ûs	1	0,2
ûş	2	0,4
ûz	2	0,4
uz/üz/öz	3	0,5
ûze	1	0,2
ül	5	0,9
Toplam	548	100,0

Tablo-3

Bâkî Divan'ındaki gazellerde kafiye oluşturan seslerin ve bu seslerin gazellere göre dağılımının verildiği yukarıdaki Tablo-3 incelendiğinde, en fazla kullanılan kafiye sesinin, 72 toplam sayısı ile **-ân** sesi olduğu görülür. Kafiye oluşturan seslerden **-â** sesi, 69 toplamı sayısı ile ikinci sırayı alır. Kafiye seslerin kullanım oranına göre üçüncü sırada gelen ses 51 toplam sayısı ile, **-âr** sesidir. En fazla kullanılan **-ân**, **-âr** ve **-â** seslerinin dışında, **-ar/er** (22), **-âne** (19), **-âl** (16), **-û** (13), **-ât/-et** (12) seslerinin de tablodaki diğer kafiye seslerine oranla fazla kullanıldığı görülür.

Müşkil imiş ki dil-rübâ tıfl ola dil-sitân ola
‘Aşk-ı zâr u mübtelâ pîr ola nâ-tevân ola

(G./404)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “-sitân, -tevân, zamân, -ibân, kırân, -cevân” kelimelerinde kafiye sesi, **-ân**’dır.

Bahâr eyyâmı geldi tâze ‘âşıklık zamânıdır
Sular cûş itdüğü demdür bulanıklık zamânıdır

(G./ 181)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “âşıklık, bulanıklık, ayıklık, münâfıklık, açıklık, uyanıklık” kelimelerinde –k harfi revî’dir. Revî olan –k sesi, “bulan-, aç-, uyan-” kelimelerine gelen, –ık yapım ekinde aynı manada tekrar ederek *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Cism-i za’îf ü zârı görüp yâr bilmedi
Geçdi handeg-i gamze-i dil-dûzı ilmedi

(G./ 486)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “bilmedi, ilmedi, kesilmedi, silmedi, yenilmedi, çekilmedi” kelimelerinde kafiye olan –il seslerinde –l harfi revî’dir. Revî olan –l sesinin, “kes-, yen-, çek-” fiillerine getirilen –il fiil yapım ekinde aynı manada tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Kadehden gayrı bir la’lün öper yok
Kemerden gayrı bilüni kucar yok

(G./ 246)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “öper, kucar, eser, ider, var, giceler” kelimelerinde, revî harfi –r’dir. Revî olan –r sesi, “öp-, kuc-, es-, id-” kelimelerinde getirilen geniş zaman ekinde tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Ayrıca “gice” kelimesinde revî, –ler çoğul ekinde bulunmaktadır. Yine, G./464’de kafiye oluşturan “şereri, katreleri, cigeri, nâleleri, teri, sîm-teri, sîm-beri, hâk-i deri, bâl ü peri, güheri” kelimelerinden “katreler” ve “nâle” kelimesinde revî harfi olan –r sesi, –ler çoğul ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Feryâda geldi bülbül-i destân-serâ-yı bâğ
Ya’nî zamân-ı ‘ayşdur eyler salâ-yı bâğ

(G./ 226)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “destân-serâ-yı, salâ-yı, müşg-sâ-yı, fezâ-yı, sarây-ı, muktezâ-yı” kelimelerinde revî olan –â sesi, “sarây”da kelime ortasında aslî harf durumundadır. Aynı şekilde, G./ 191’in “pür-safâya, ‘âlem-nümâya, sarâya, kabâya, belâya, cefâya, dil-güşâya, edâya” kafiyeli kelimelerinden “sarây” kelimesinde de revî olan –â, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Gitti hecr irdi dem-i vasl u telâkî berü gel
Olalum bezm-imahabbetde mülâkî berü gel

(G./ 292)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “telâkî, mülâkî, firakî, revâkî, mezâkî, ‘Irakî, sâkî, Bâkî” kelimelerinde –â harfi ridf, -k revî’dir. Kafiyeli olan “telâkî”, “mülâkî”, “sâkî” ve “Bâkî” kelimelerinde revî olan –k sesi, kelime ortasında aslî harf durumundadır. G./ 533’de de kafiye oluşturan, “revâkî, tumturâkî, sâkî, mezâkî, sâkî, bâkî” kelimelerinden “sâkî” ve “bâkî” de revî olan –k sesi kelime ortasında aslî harf konumundadır. “Sâki” ve “bâki” kelimelerinde görülen durum G./ 540’ın kafiyeli olan, “sâkî, bâkî, evrâkî, ‘uşşâkî, âfâkî, tâkî” kelimelerinde de görülmektedir.

Kaddün nihâli hem-ser-i serv-i sehî degül
Tübâyı alma sâyene ol kûtehi degül

(G./ 288)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “serv-i sehî, kûtehi, mehi, şehi, tehî, rûbehi” kelimelerinde revî olan –h sesi, “sehî, tehî” kelimelerinde, kelime ortasında aslî harf durumundadır.

Câmun etrâfın kim seyri der âvâreler
Çarh-ı mînâ-fââmı gûyâ devri der seyyâreler

(G./ 59)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “âvâreler, seyyâreler, karalar, meh-pâreler, bî-çâreler, ruhsâreler, çâreler, varalar” kelimelerinde, –âre seslerinden oluşan kafiyede –r sesi revî, –â ise, ridf’dir. Revî olan –r sesi, “âvâre, pâre, çâre” kelimelerinde

kelime ortasında bulunmaktadır. **G. 40**'da kafiye oluşturan “bîmâra, çâre, pâre, ara, esrâra, agyâre, bî-çâre” kelimelerinden “çâre” ve “pâre” kelimelerinde revî olan –r sesi, kelime ortasında aslî harf durumundadır. Aynı durum, **G./ 202**'nin “çâremüz, pâremüz, nezâremüz, nekâremüz, âşıkâremüz, karamuz” kelimelerinden “çare” ve “pâre”de görülmektedir.

Sevdüğüm kadd-i bülendin gösterür
Hûb olan elbette kendin gösterür

(G./ 174)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “bülendin, kendin, derd-mendin, levendin, semendin, kemendin” kelimelerinde –d harfi revî, revî'den önce gelen –n ise, kayd harfidir. Kafiye oluşturan kelimelerden “kendin” de kafiye harfleri olan –nd kelime ortasındadır. Yine, **G. 443**'de kafiye oluşturan “gül-şende, ser-efgende, bende, hande, jende, gûyende” kelimelerinde revî olan –n sesi, “hand” kelimesinde, kelime ortasında aslî harf durumundadır.

Kafiyenin kelime ortasında yapılmasının dışında, kafiyeli kelimeye getirilen ekte yapılması durumu da görülmektedir. Bâkî'nin gazellerinde kafiyenin kelimeye getirilen ekte yapılmasına örnek olan gazeller aşağıda verilmiştir.

Kasd eyler agzun öpmek için dâ'imâ kabak
Olur bogazı iplü degüldür şehâ kabak

(G./ 241)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dâ'imâ, şehâ, meh-likâ, bana, dil-berâ, sâkıya, Bâkıyâ” kelimelerinde revî harfi –â'dır. Revî olan –â sesi, “bana” yönelme ekinde, “sâkıya”da ise seslenme ünleminde bulunmaktadır.

Küh-sârda olsa n'ola üftâde sanavber
Üftâde geçer sen boyı şimşâde sanavber

(G./ 158)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “üftâde, şimşâde, üftâde, tenhâda, istâde, dil-i nâ-şâde” kelimelerinde –â ridf, –d harfî ise revî’dir. Revî, “tenhâ” kelimesine getirilen –da bulunma ekinde yer alır.

Devr-i la’lünde ümâdüm bu ki hakkâk-i felek
Gevherün nâmın ide safha-i ‘âlemden hak

(G./ 274)

matla beyitli gazelde yer alan “felek, hak, güler**ek**, gerek, ş**ek**, yük**sek**, ç**ek**, me**lek**” kafiye kelimesinde revî harfî, –k sesidir. Revî, kafiye olan “gül-” fiiline getirilen –**erek** gerundium (zarf fiil) ekinde bulunmaktadır.

Cûy-ı fenâyı halk birer ikişer geçer
Bahr-i belâdan ehl-i tecerrüd yüzer geçer

(G./ 134)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ikişer, yüzer, kemer, nazar, siler, rengler, iç**er**, ter” kelimelerinde revî olan –r sesi, “yüz-, sil-, iç-” fiillerinde ise geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanarak *itâ-yı celî* yapılmıştır.

G./19’da kafiye olan “dil-ber, hâver, ‘ar’ar, dil-âverler, ter, rengîn-ter” kelimelerinden “dil-âverler” de revî olan –r sesi, çoğul ekinde kullanılmıştır.

Mestâne düşmişin bu gice sâgar üstine
Sâkî-i bezm didi yüzün güller üstine

(G./ 428)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “sâgar, güller, ditrer, hançer, Enver, ş**eker**” kelimelerinde revî harfî olan –r sesi, “güller” de –**ler** çoğul ekinde; “ditre-”de –r geniş zaman ekinde bulunmaktadır. **G./ 499**’da kafiye oluşturan “verd-i ter, ahmer, ziyâ-güster, şâhinler, nîlüfer, sâgar” kelimelerinde revî harfî –r’dir. Revî harfî olan –r “şâhinler” kelimesinde –**ler** çoğul ekinde. Yine **G./ 504**’de kafiye oluşturan “enveri, felekleri, dil-beri, sâgarı, cerî, şeh-peri” kelimelerinde revî olan –r sesi, “felekler” kelimesinde –**ler** çoğul ekinde, “cerî” kelimesinde ise kelime ortasında bulunmaktadır.

Yâr olup agyâra âdemler begenmez ol perî
Kendüye hem-râz idindi ya'ni bizden yigleri

(G./ 515)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “perî, yigleri, perî, hâveri, hançeri, dil-beri” kelimelerinde –r harfi revî’dir. Revi olan –r sesi, “yig” kelimesine getirilen –ler çoğul ekinde bulunmaktadır.

Bâkî Divanı’nda kelime ortasındaki sesin aslî harf kabul edildiği kafiyele örnek olan diğer şiirler ise; **G. 216**’nın “yâre, lâle-zâre, cûy-bâre, kenâre, pâre, nigâre, dil-figâre, kâm-kâre, tâc-dâre” kafiyeli kelimelerinde; **G.303**’deki “gevher-nisâre, kenâre, kîtâre, ‘âyare, pâre, karâre” kafiyeli kelimelerde ve **G. 468**’in “yâre, çâre, sitâre, kenâre, rûzgâre, nigâre, menâre, pâre” kafiyeli kelimelerinde revî olan –r sesleri, “pâre” ve “çâre” kelimelerinde, ortada aslî harf konumunda bulunmaktadır.

Diller revâne oldular ol meh-likâyile
Etfâl-i şehri sanki segirdürler ay ile

(G./ 465)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “meh-likâyile, ay ile, sabâyile, Hudâyile, bî-vefâyile, kazâyile, yâyile, belâyile, ayile, merhabâyile” kelimelerinde revî harfi olan –â sesi, şiirde iki kez tekrarlanan “ay” kelimesinde başta, “yây” kelimesinde ise ortada bulunmaktadır. Yine **G./ 467**’de “Tûbâyâ, sahî-bâlâyâ, sahrâyâ, ‘anber-sâyâ, dâye, aya, nâ-bînâyâ, araya kelimelerinde revî harfi olan –â sesi, “dâye” kelimesinde ortada bulunmaktadır.

Şairin gazellerinde, kafiye kusurlarının dışında “göz için kafiye” anlayışına uygun kafiye kullanımları da görülmektedir. Bunlar:

G./295’in kafiyeli olan “ebrû, mû, semen-bû, o, uslu, âhû” kelimeleri; **G./ 266**’nın “yolun, İstanbulun, pûlûn, kolun, tûlun, gûlun” kafiyeli kelimeleri; **G./ 267**’nin “yolun, İstanbulun, pûlûn, ma’zûlûn, kulun, makbûlun” kafiyeli kelimelerinde görülen –û/-o veya –ûl/-ol kafiyelerindeki –û/-o seslerinin farklılığı, bu

seslerin her ikisinde Arapçada “vav” harfi ile karşılanmasında kaynaklanmaktadır. Yapılan kafiye, farklı seslerin aynı harfle karşılanmasından dolayı kusur olarak görülmemekte ve “göz için kafiye” anlayışına uygun bulunmaktadır.

G./ 521'de yer alan “oturmadı, turmadı, burmadı, oturmadı, urmadı, sormadı” kafiyeli kelimelerde yapılan –**ur/-or** kafiyesinde, –**o/-u** farklılığı **ikvâ** gibi gözükse de yapılan kafiye kusur sayılmamakta ve “göz kafiyesi” anlayışına uygun bulunmaktadır. Aynı durum, **G./ 544**'ün, “gül-gûn, afyon, kânûn, ma'cûn, Mecnûn, mahzûn” kafiyeli kelimelerinde de görülmektedir.

Yine, **G./462**'nin “gözüm, yüzüm, gündüzüm, tozum, yılduzum, sözüm”; **G./ 463**'ün “yüzine, gözine, yüzine, sözine, özine, gözine” ve **G./ 260**'ın “yüzün, sözün, yüzünüzün, gündüzün, gözün, yüzün” kelimelerinde görülen –**uz/-üz/-öz/-oz** kafiyesinde revî olan –**z**'den önce gelen sesli harflerin farklılığı, bu seslerin Arap “vav” harfi ile karşılanmasından kaynaklanmaktadır. Aynı harfle karşılanan bu seslerin farklılığı kusur olarak görülmemekte ve yapılan kafiye, “göz kafiyesi” anlayışına örnek olmaktadır.

5- NEV'Î

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Nev'î'nin asıl adı Yahyâ'dır. 1533 yılında Malkara'da doğmuştur. İlk öğrenimini burada yapan şair, daha sonra İstanbul'a giderek medrese eğitimine burada devam etmiştir. Gelibolu ve İstanbul'da müderrislik yapmasının yanında Osmanlı şehzâdelerine de müderrislik hizmetinde bulunmuştur. Şiirlerindeki üsubu sade olan şair, süslü anlatımlardan kaçınan mutasavvuf bir şairdir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Nihat Sâmî Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 578-579.

a) Nev'î'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Nev'î											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	59		âb	24		est	4		â..'	1	
ab/eb			âc	2		ahî	1		âdî	1	
ag	5		âd	11		and/end	2		âhî	1	
ak	1		âde	3		asta/este	1		âlî	1	
al/el	1		âf	1		ehî	1		at/et	5	
am/em	12		âg	3		eng	1		ık	1	
an	4		âh	14					ıl/il	4	
an/en	5		âk	8					ır/ir	3	
ar/er	14		âl	16					ib	2	
ar/er/ir	5		âla/âle	1					ik	1	
as/es	2		âle	1					îm	1	
aş	2		âm	10					îr	2	
at/et	13		âma/âme	1					is	1	
ef	1		âmi	1							
el	2		ân	97							
em	7		âna/âne	5							
en	8		âne	9							
er	9		âni	6							
et	4		âr	76							
ık	2		âra/âre	12							
ır/ir	1		âs	1							
il	1		âş	3							
it	1		ât	1							
iyeye	1		âya/âye	1							
ol/ul	1		âz	4							
û	4		îb	3							
ül	4		îd	2							
			îk	1							
			îm	1							
			în	4							
			îne	1							
			îr	3							
			îre	1							
			îri	1							
			ûd	2							
			ûl	1							
			ûm	3							
			ûn	9							
			ûr	4							
			ûş	4							
			üz	1							
TOPLAM	169		TOPLAM	352		TOPLAM	10		TOPLAM	24	
Toplam Yüzde	30,5		Toplam Yüzde	63,4		Toplam Yüzde	1,8		Toplam Yüzde	4,3	

Tablo-1

Klâsik Dönem şiir anlayışına göre düzenlenen yukarıdaki Tablo-1 incelendiğinde Nev'î, gazellerinde en fazla 352 toplam ve %63,4 ile *ridf* harfinin

bulunduğu *müreddef kafiye* kullanıldığı görülür. İkinci olarak, 169 toplam ve %30,5 ile sadece revî harfi ile yapılan *mücerred kafiye* gelmektedir. Te'sîs harfi ile yapılan *müesses kafiye*, 24 toplam ve %4,3 ile üçüncü sırada gelirken, son sırayı 10 toplam sayısı ve %1,8 ile kayd harfinin bulunduğu *mukayyed kafiye* alır.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre incelendiğinde, bir uzun ünlü- bir ünsüz ile yapılan veya ikiden fazla sesin birleşmesi ile yapılan ve Tablo-1'de müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan; **-âb, -âc, -ân, âr, -est, -âhî** vs. gibi seslerin oluşturduğu *zengin kafiye* ilk sırada gelir. Kullanım oranı bakımından ikinci sırada bir ünlü-bir ünsüz harf ile veya bir uzun ünlü ile yapılan ve Tablo-1'de mücerred kafiye sütununda yer alan; **-â, -ak, -an, -el, -em** vs. gibi seslerin oluşturduğu *tam kafiye* gelir. Yine mücerred kafiye sütununda yer alan ve tek bir harf benzeşmesine dayanan; **-ab/-eb, -al/-el, -am/-em, -an/-en, -ar/-er, -ar/-er/-ir** vs. gibi seslerin oluşturduğu *yarım kafiye* kullanım oranı bakımından yapılan sıralamada üçüncü sırada gelir. Meselâ;

Ne bâr-ı kahr ile gam çek ne lutfâ mesrû ol
Ne vuslat eyle taleb yârdan ne mehcû ol

(G. 284)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “merûr, mehcûr, me'mûr, Fağfûr, mestûr, mesrûr” kelimelerinde kafiye olan, **-ûr** seslerinde **-r** harfi revî, revî'den önce gelen **-û (ö)** sesi ise *ridf* dir. Ridf harfi ile yapıldığı için *müreddef kafiye* olan **-ûr** kafiyesi aynı zamanda bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapıldığı için de *zengin kafiye*'dir.

Hat gelse n'ola kadd-i ser-efrâz yirinde
Sen 'arz-ı niyâz eyle gönül nâz yirinde

(G. 431)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ser-efrâz, nâz, şehbâz, gammâz, şîâ-sâz, nazar-bâz” kelmelerinde, kafiyeli olan **-âz** seslerinde **-z** harfi revî, revî'den önce gelen **-â (elif)** ise, *ridf* dir. *Müreddef kafiye* örneği olan **-âz** kafiyesi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için *zengin kafiye* 'ye de örnektir.

Kıymet-i servi kılur kâmetinün şîvesi pest
Lâlenün ‘ırız ider ‘ârız-ı gül-gûnı şikest

(G./ 33)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**pest, şikest, dest, Elest, perest, nişest**” kelimelerindeki **-est** kafiyesinde, **-t** harfî *revi*, reviden önce gelen ve sakin olan **-s** ise, *kay*’dır. Yapılan kafiye, kayd harfî bulunduğu için *mukayyed kafiye*, ikiden fazla ses benzerliğinden oluştuğu için de *zengin kafiye*’ye örnektir.

‘İşret-geh-i ‘uşşakda ‘ayyâşlaruz biz
Ayak çeken âzâdelere başlaruz biz

(G./ 193)

matla beyitli gazelede kafiye oluşturan “‘**ayyaş, baş, yoldaş, -dâş, taş, kallaş**” kelimelerindeki **-aş** kafiyesinde, **-ş** harfî *revi*’dir. Sadece *revi* harfî ile yapıldığı için *mücerred kafiye*’ye örnek olan **-aş** kafiyesi ayrıca, bir ünlü-bir ünsüz harfin benzeşmesi ile oluşan *tam kafiye*’ye de örnektir.

Mahabbetden garaz sanma ki Kays u Vâmık olmakdur
Hüner bir hâlet ile vasl-ı yâre lâyıık olmadur

(G. /86)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “‘**Vâmık, lâyıık, ‘âşık, fâ’ik , hâzık, nâtık**” kelimelerde kafiye oluşturan **-k** sesi, *revi*’dir. Sadece *revi* harfî ile yapıldığından *mücerred kafiye* olarak adlandırılan **-k** kafiyesi, aynı zamanda bir tek ünsüz harften oluştuğu için de *yarım kafiye*’dir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Nev'i								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	4	36	19	30	79	6	10	184
sıfat		3			1			4
zarf								
zamir								
fiil	7							7
edat								
isim- sıfat		23	56	27	190	11	10	317
isim- zarf							1	1
isim- zamir				2			1	3
isim- fiil				6		2	4	12
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil				8		5	1	14
isim- sıfat- zarf					2	1		3
isim- sıfat- zamir				2			2	4
isim- zarf- zamir				1				1
isim- fiil- zarf				3	1		1	5
Toplam	11	62	75	79	273	25	30	555
Genel Toplam	555							
Yüzde	2,0	11,2	13,5	14,2	49,2	4,5	5,4	100,0

Tablo-2

Nev'i'nin gazellerinde kafiye oluşturan kelimelerin köken ve türünün gazellere göre dağılımının verildiği yukarıdaki Tablo-2 incelendiğinde, **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazel sayısının, 273 toplam ve % 49,2 ile en fazla kullanım oranına sahip olduğu görülür. **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısı, 79 toplam ve %14,2 ile ikinci sırada gelir. Sadece **Farsça** kelimeler kullanılarak oluşturulan gazel sayısı 75 toplam ve %13,5 ile, üçüncü sırada gelir. **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise 64 toplam ve %11,2 ile, dördüncü sırada yer alır. Sadece **Türkçe** kelime kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 11'dir.

Kafiyeli kelimeler tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılan kelimeler 317 toplam gazel sayısı ilk sırayı alır. Sadece isim ile kafiye oluşturan gazel sayısı, 184 toplamı ile ikinci sırada gelir. **İsim-sıfat-fiil** türlerinin birlikte kullanıldığı gazel sayısı ise, 14 toplamı ile üçüncü sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye oluşturan gazel sayısı 7'dir. Örnek;

Aylar yıllar olur gün yüzünü görmezüz
Bârî şol iki hilâlün görelüm âh-be-mâh

(G./ 427)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “âh (**Ar.-is.**), mâh (**Far.-is.**), tebâh (**Far.-sf.**), nigâh (**Far.-is.**), şâh (**Far.-is.**), günâh (**Far.-is.**)” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Gice gündüz benem ol mu'tekif-i künc-i melâl
Mütelâşî vü perîşân u müşevveş-ahvâl

(G./ 289)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “melâl (**Ar.-is.**), ahvâl (**Ar.-is.**), hısâl (**Ar.-is.**)visâl (**Ar.-is.**), nihâl (**Far.-is.**), le'âl (**Ar.-is.**), halâl (**Ar.-is.**), mecâl (**Ar.-is.**)” kelimeleri **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim**'den oluşmaktadır.

Kaşun hilâlidür gözümüzde hayâlümüz
Zülf ü ruhun gamiyle geçer mâh u sâlimüz

(G./ 172)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “hayâl (**Ar.-is.**), sâl (**Far.-is.**), sakal (**T.-is.**), kemâl (**Ar.-is.**), mecâl (**Ar.-is.**)hayâl (**Ar.-is.**)” kelimeleri **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerden ve **isim**'den meydana gelmektedir.

iii- Kafiye Ses Açısından Değerlendirilmesi

Nev'i		
Kafiye Sesleri	Kafiye Harflerinin Dağılımı	%
â	59	10,6
âb	25	4,5
âc	2	0,4
âd	11	2,0
ada	3	0,5
âdî	1	0,2
âf	1	0,2
âg/ag	8	1,4
âh	14	2,5
âhı/âhî	1	0,2
âhî	1	0,2
âk	9	1,6
âl	17	3,1
âla/âle	2	0,4
âlî	1	0,2
âm	10	1,8
am/em	12	2,2
âme/âme	1	0,2
âmî	1	0,2
ân/an	100	18,0
an/en	5	0,9
âna/âne	5	0,9
and/end	2	0,4
âne	9	1,6
ânî	6	1,1
âr	76	13,7
ar/er	14	2,5
ar/er/ir	5	0,9
âra/are	12	2,2
âs	1	0,2
as/es	2	0,4
asta/este	1	0,2
âş	5	0,9
ât	1	0,2
at/et	18	3,2
âya/âye	1	0,2
ayın harfi	1	0,2
âz	4	0,7
ef	1	0,2
ehî	1	0,2
el	2	0,4
em	7	1,3
en	7	1,3
eng	1	0,2
enî	1	0,2
er	8	1,4
est	4	0,7
et	4	0,7
ık/ik	3	0,5
il/il	3	0,5
ır/ir	3	0,5
îb	5	0,9
îd	2	0,4
îk	2	0,4

il	3	0,5
îm	2	0,4
în	4	0,7
îne	1	0,2
îr	7	1,3
îs	1	0,2
it	2	0,4
iyye/iyye	1	0,2
ol/ul	2	0,4
û	4	0,7
ûd	2	0,4
ûm/ûm	3	0,5
ûn	9	1,6
ûr	4	0,7
ûş/oş	4	0,7
ûzî/ûzî	1	0,2
ül	4	0,7
Toplam	555	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de de görüldüğü gibi Nev’î Divan’ında kafiye olarak en fazla kullanılan ilk üç ses sırası ile; **-ân** (100), **-âr** (76) ve **-â** (59) sesleridir. En çok tercih edilen üç sesin dışındaki, **-âb** (25), **-at/-et** (18), **-âh** (14) ve **-ar/er** (14) seslerinin de Tablo-3’de verilen diğer kafiye seslerine göre kullanım oranı fazladır. Meselâ;

Unıtdı pîr olup gerdûn zamân-ı berf ü bârânı
Tecâvüz itdi ‘adl-i köhnedden nevrûz sultânı

(G./ 499)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “bârân, sultân, mekesrân, devrân, giryân, beyâbân” kelimelerinde, **-ân** sesi kafiye’dir.

Cârûb-ı der-i hâne-i hammâr olabilesek
Tuysak kapuyı vâkıf-ı esrâr olabilesek

(G./ 258)

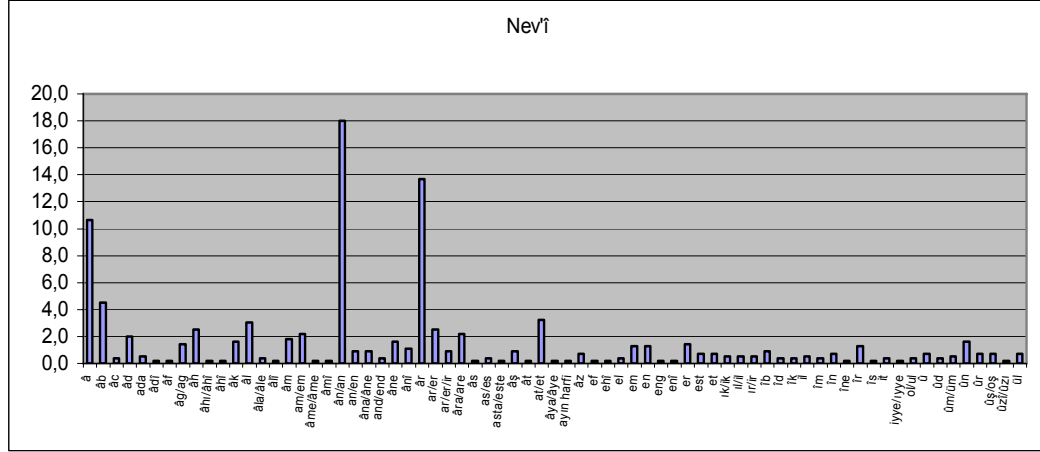
matla beyitli gazeldeki “hammâr, esrâr, didâr, zâr, didâr, zâr, dînâr, bîmâr, hevâ-dâr” kafiyeli kelimelerinde, **-âr** sesi kafiyedir.

Vefâsı dehr-i denînün cefâsına degmez
Bakası şehr-i vücûdun fenâsına degmez

(G./ 182)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “cefâ, fenâ, belâ, ‘anâ, merhabâ, binâ” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, –â sesinden oluşmaktadır.

Nev’î Divan’ındaki gazelerde kullanılan kafiye sesleri ve bu seslerin yüzde oranları aşağıda grafik şeklinde verilmiştir.

Tablo-4

b) Nev’î’nin Gazelerinde Görülen Kafiye Kusurları

Pür itmiş sâgarı sahbâ ile mestâne yandurmış
Çerâg-ı şevkini bezm ehlinün sâkî uyandurmış

(G./ 197)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “yandurmış, uyandurmış, tolандurmış, kuşkulандurmış, bulандurmış, sulандurmış” kelimelerinde görülen –an kafiyesinde –n sesi, revî’dir. Revî olan –n sesi, “tola-,bula-,sula-” fiillerine getirilen şahıs ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Aynı şekilde G. 464’ün “dolandum, usandum, uyandum, tayandum, inandum, boyandum” kafiyeli kelimeleri ile G. 489’un “yandı, çakmaklandı, uslandı, kandı, sandı, tayandı” kafiyeli kelimelerinde görülen –an kafiyesinde, revî olan –n sesinin, “dola-, taya-, boya-, çakmala-” fiillerine getirilen fiilden fiil yapım ekinde aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celî*’dir.

El yudum âb-ı revândan döyemem ana dimiş
Yunsa yunmuşdur o mâhun yüzi yunmasa gümiş

(G./ 206)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dimiş, gümüş, kemiş, iriş, geliş, imiş” kelimelerinde görülen **-iş** kafiyesi, “de-, gel-” fiillerine getirilen **-miş** zaman ekinde aynı manada tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./ 78'de yer alan “eger, jâleler, yener, açar, geçer, sefer” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “yen-, geç-, aç-” fiillerinde **-ar/-er** geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Aynı gazelin, “jâle” kelimesinde kafiye, **-ler** çoğul ekinde bulunmaktadır.

Kana döndürdi emüp la'l-i lebin cânânun
Sora sora kızılı çıkdı mey-i hamrânun

(G./ 272)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “cânânun, hamrânun, mercânun, müstesnânun, dünyânun, istiğnânun” kelimelerdeki **-ân** kafiyesinde, revî olan **-n** sesi “dünyâ”, “müstesnânun” ve “istiğnâ” kelimelerine gelen tamlama ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Hârlar kim bağda pâ-y-i gül-i ra'nâdadur
Her biri cân-ı 'aziz-i bülbül-i şeydâdadur

(G./ 152)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “ra'nâdadur, şeydâdadur, sâdedür, aradadur, üftâdedür, tabî'at-zâdedür” kelimelerinde görülen **-âd** kafiyesinde revî olan **-d** sesi, “ra'nâ, şeydâ, ara” kelimelerine getirilen **-da** bulunma ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Üstini sînedeki şerhalarun daglaruz
Ya'nî kim mihr ü mahabbet kılıcın zaglaruz

(G./ 185)

matla beyitli gazelin kafiye olan “daglaruz, zaglaruz, aglaruz, baglaruz, çaglaruz, ırmaglaruz” kelimelerindeki **-ag** kafiyesinde revî olan **-g** sesi, “agla-, çagla-” fiillerinde kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Lebüne benzemese sâgar-ı la'lîn-câme
Ser-fürû itmez idi böyle surâhî câma

(G./ 401)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “la'lîn-câme, câma, nâme, hâme, encâma, fâma” kelimelerinde görülen –âm kafiyesinde –m sesi revî, revî'den önce gelen –â (elif) ise ridf'dir. Revî olan –m sesi, “nâme, hâme” kelimelerinde, kelime ortasındadır.

Berg-i sebzinden yine kılmış zümürd şâne gül
Ol bahâneyle takılmış sünbül-i cânâna gül

(G./ 281)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “şâne, cânâna, sûzana, şâhâne, mestâna, nâlâna, dâne” kelimeleri ile **G.155**'in “cânânedür, vîrânedür, yabanadur, şânedür, dervîşânedür” kafiyeli kelimelerinde –n harfi, *revi*'dir. Örnek verilen gazellerin “şâne” kelimelerinde *revi* olan –n sesi, kelime ortasında aslî harf konumundadır.

G.194'ün kafiyeli olan “ten, zen, geçmeyen, çemen, Huten, suhan” kelimelerin *revi* olan –n sesi, “geç-” fiiline getirilen partisip (sıfat fiil) ekinde bulunmaktadır. Yine, **G./ 403**'ün kafiyeli olan “pür-hâra, sad-pâre, bâzâra, gülzâra, bâra, yâre, yollara, destâra” kelimelerinde görülen –âr kafiyesinde *revî* olan –r harfî, “yol” kelimesine getirilen –lar çoğul ekinde bulunmaktadır. **G./ 127**'de yer alan “şeker, musavver, ezber, gevher, dehenler, har, mükerrer” kafiyeli kelimelerde *revi* olan –r sesi, “dehen” kelimesine getirilen –ler çoğul ekinde bulunmaktadır. **G./ 108**'deki “dilber, tograr, ebrûlar, sefer, hâr, ditrer” kafiyeli kelimelerde de *revi* harfî olan –r sesi, “ebrû”ya gelen –lar çoğul ekinde; “togra-” fiilinde ise –r geniş zaman ekinde bulunmaktadır.

N'oldun gönül nesîm-i seherden eser mi yok
Ol gül-i'zâr-ı gonca-dehenden haber mi yok

(G./ 217)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “eser, haber, sorar, güzer, ciger, ter, zer” kelimelerinde *revi* olan –r sesi, “sor-” fiiline getirilen –ar geniş zaman ekinde

bulunmaktadır. **G./517**'deki, “perî, gözleri, yiri, geri, sâgarı, deri” kafiye kelimeleri; **G. 421**'deki “yara, dîvâra, bâzâra, avlara, âvâre, devvâra” kelimeler ve **G. 480**'deki “eri, serserî, dilberi, peykeri, yirleri, ser-leşkeri, geri” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “göz”, av” ve “yir” kelimelerine getirilen **-lar/-ler** çoğul ekinde bulunmaktadır.

Yine, **G./257**'deki “Süleymân'un, sehbânun, Kalâtâ'nun, mey-perestânun, Karaman'un, devrânun” kafiye kelimelerinde görülen **-ân** kafiyesinde revî olan **-n** sesi, “Kalâtâ”ya gelen **-nun** tamlama ekinde dir.

Pür olsa hâk-i fenâ ile çeşm-i nâ-bînâ
Hemîşe dîde-i cânun 'izâr-ı yâra baka

(G./ 12)

matla beyitli gazelin “nâ-bînâ, baka, aslâ, sabâ, deryâ, şeydâ” kafiye kelimelerinde, **-â** sesi revî'dir. Revî olan **-â** sesi, “bak-” fiiline getirilen, **-a** istek ekinde bulunmaktadır.

Şairin “göz kafiyesi” anlayışına uygun olan kafiye kullanımları aşağıda belirtilmiştir.

Bûy-i bahâr u zülf-i nigâr u kenâr-ı cû
Sâkî-i gül-ruh ile husûsa ola sebû

(G./ 383)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “kenâr-ı cû, sebû, âb-ı cû, gulû, ko, 'adû” kelimelerinde revî harfi olan **-û** sesinin, “ko” kelimesinde “o” şeklinde olması, kafiye kusuru gibi görülse de, Arapçada **-û/-o** sesi “vav” harfi ile karşılandığından, söz konusu kullanım kusur olarak görülmemektedir. Aynı şekilde, **G.470**'de yer alan “rûzî, firûzî, nevrûzî, dil-dûzî, pür- sûzî, tozî” kafiye kelimelerinde **-z** harfi revî, reviden önce gelen **-û** (vav) ise, ridf'dir. Ridf harfi **-û** olan kelimelere kafiye yapmak için getirilen “toz” kelimesinde ridf harfinin **-o** olması, her iki sesin “vav” harfiyle karşılaşmasından dolayı kusur sayılmamaktadır.

6- TAŞLICALI YAHYÂ

XVII. asrın önde gelen şairlerinden olan Yahyâ, H.1552 yılında İstanbul'da doğmuştur. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılıklarda bulunmuş olan şair, şeyhülislâmlık makamına getirilmiş ve uzun yıllar bu görevde kalmıştır. Yahyâ Bey, H. 1643 yılında ölmüştür. Şairin gazelleri, zarif, şuh ve âşıkâne tarzdadır. Bazen rind bazen tasavvufî bir edayla söylediği şiirlerinde beşeri aşkın neşe ve zevki görülür. His ve hayal yönü güçlü olan şair, kelime oyunları ve şekil özelliklerine önem vermiştir. İstanbul Türkçe'sini şiirlerinde başarıyla kullanan şairin üslubu nükteli, zarif ve samimidir.¹⁴¹

a) Taşlıcalı Yahyâ'nın Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik şiir kafiye anlayışına göre hazırlanan Tablo-1'de, Taşlıcalı Yahyâ'nın gazellerinde kullandığı kafiye türleri ve bu türlerin dağılımı verilmiştir.

Taşlıcalı Yahyâ											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	74	35,2	â' ayın	2	0,7	est	1	14,3	at/et	7	38,9
ab/eb	5	2,4	âb	8	2,9	and/end	4	57,1	il/il	2	11,1
ad/ed	2	1,0	âc	1	0,4	enc	1	14,3	ım/im	1	5,6
af/ef	1	0,5	âd	7	2,5	erd	1	14,3	ır/ir	4	22,2
ag	5	2,4	âde	5	1,8				il	3	16,7
ak	4	1,9	âf	1	0,4				is	1	5,6
ak/ek	2	1,0	âh	21	7,6						
al	1	0,5	âk	2	0,7						
al/el	6	2,9	âl	19	6,8						
am/em	12	5,7	âli/alı	1	0,4						
an/en	3	1,4	âm	17	6,1						
ap/op	1	0,5	ân	104	37,4						
ar	1	0,5	âne	6	2,2						
ar/er	12	5,7	âr	34	12,2						
aş	5	2,4	âra/âre	4	1,4						
aş/eş	2	1,0	âs	1	0,4						
at	1	0,5	ât	3	1,1						
at/et	14	6,7	âz	7	2,5						
ek	1	0,5	îb		0,0						
em	2	1,0	îl	1	0,4						
en	12	5,7	îm	2	0,7						
er	4	1,9	în	5	1,8						
es	1	0,5	îr	4	1,4						
et	6	2,9	ûb	4	1,4						
ik	4	1,9	ûd	5	1,8						

¹⁴¹ Faruk Kadri Timurtaş, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 280-281.

il/il	9	4,3	ûh	2	0,7								
ır/ir	4	1,9	ûl	1	0,4								
û	8	3,8	ûm	1	0,4								
un/ün	1	0,5	ûn	4	1,4								
ur/ür/or	3	1,4	ûr	5	1,8								
uz/üz/oz	2	1,0	ûş	1	0,4								
ül	2	1,0											
Toplam	210		Toplam	278		Toplam	7		Toplam	18			
Toplam Yüzde	40,9		Toplam Yüzde	54,2		Toplam Yüzde	1,4		Toplam Yüzde	3,5			

Tablo-1

Tablo-1 incelendiğinde, Taşlıcalı Yahyâ'nın 278 toplam ve %54,2 ile gazellerinde en fazla, ridf harfinin bulunduğu *müreddef kafiye* türünü kullandığı görülür. İkinci sırada, 210 toplam gazel sayısı ve % 40,9 ile sadece revî harfi ile yapılan *mücerred kafiye* gelirken üçüncü sırada, te'sîs harfi ile yapılan *müesses kafiye* gelir. Şairin gazellerinde en az tercih ettiği kafiye türü ise, 7 toplam sayısı ve %1,4 ile kayd harfi ile yapılan *mukayyed kafiye*'dir.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre Tablo-1 incelendiğinde, tabloda müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb, -âd, -âc, ân, -âr, -enc, -erd** vs. gibi, bir uzun ünlü- bir ünsüz veya ikiden fazla ses benzerliğinden oluşan *zengin kafiye* en fazla kullanılan kafiye şeklidir. İkinci sırada ise, bir ünlü-bir ünsüz ses benzerliği ile yapılan ve Tablo-1'de mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -em, -er, -es** vs. seslerinden oluşan, *tam kafiye* gelmektedir. Yine, Tablo-1'de mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -ad/-ed, -af/-ef** ve **-ır/-ir** gibi bir tek ünsüz benzerliğinden oluşan *yarım kafiye* ise, kullanım oranı bakımında üçüncü sırada yer alır.

Gönül açılmaz irişmez bedene râhat-ı rûh
Seherde lâle gibi almayınca câm-ı sabûh

(G./43)

matla beytiite kafiyeli olan “**rûh, sabûh, meftûh, nasûh, meftûh, merûh**” kelimelerinde kafiye oluşturan **-ûn** seslerinde **-h** harfi *revî*, *revî*'den önce gelen **-û** (و) ise, *ridf*'tir. Ridf harfi ile yapılan *müreddef kafiye* örneği olan **-ûh** kafiyesi, bir uzun ünlü bir ünsüz harften oluştuğu için aynı zamanda, *zengin kafiye*'dir.

Öldürmek isteyüp bizi güç itme kendüne
Kıyma benüm bir alay dermendüme

(G./ 390)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**kendüne**, **dermend**, **bülend**, **pesend**, **efendüne**” kelimelerindeki –**end** kafiyesinde –**d** harfi *revi*, *revi*’den önce gelen ve sakın olan –**n** harfi ise, *kayd*’dır. Kayd harfi ile yapılan *mukayyed kafiye* örneği, ikiden fazla ses benzerliğinden oluştuğu için de *zengin kafiye*’dir.

‘İşk ehli müdâm itmez tâc ile kabâdan hazz
‘Akli olan eyler mi esbâb-ı riyâdan hazz

(G./ 197)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “**kabâ**, **riyâ**, ‘**abâ**, **fenâ**, **gînâ**, **gedâ**” kelimelerindeki –**â** sesi, bir uzun ünlü harten oluştuğu için *tam kafiye* ve sadece *revi* harfi ile yapıldığı için de *mücerred kafiye*’dir. Yine;

Dostum bir gün n’olaydı öldüreydin sen beni
Görmeyeydi ‘âkıbet bu hâl ile düşmen beni

(G./ 493)

matla beyitli gazelde, kafiye oluşturan “**sen**, **düşmen**, **günden**, **mesken**, **ben**, **benden**” kelimelerindeki –**n** sesi, *revi*’dir. Sadece *revi* harfi ile yapıldığı için *mücerred kafiye* örneği olan –**en** kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için de *tam kafiye*’ye örnektir.

Ey mürşid-i kâmil bu ne sırdur bana bildür
Bin yıl yaşamak âdeme bir günce degüldür

(G./ 105)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**bil**, **degül**, **yanıl**, **gil**, **hacil**, **dil**” kelimelerinde kafiye oluşturan –**l** sesi, *revi*’dir ve sadece *revi* harfi ile yapılan bu *mücerred kafiye* örneği aynı zamanda bir tek ünsüz harf benzerliğinden oluştuğu için, *yarım kafiye*’dir.

Şairin cinaslı kafiye kullanımına örnek olarak, aşağıdaki gazelin;

Ey mâh-çihre göremez oldum güneş yüzün
Ben bî-sitâre ile barışmadı yılduzun

(G. 227/1)

Mâh-ı Münîr gibi görenler tana kalur
Yahyâ görünse gün yüzi kuyruklu yılduzun

(G. 227/5)

matla ve makta beyitleri gösterilebilir. Beyitlerde tekrarlanan “yıldız” kelimesi ses bakımında aynı fakat anlam bakımından; matla beyitte “yıldızı barışmak” deyimiyile mecazî anlamda, makta beyitte ise gerçek anlamında kullanılmıştır.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Taşlıcalı Yahyâ'nın gazellerindeki kafiyeli kelimelerin köken ve türlere göre dağılımı aşağıda, Tablo-2'de verilmiştir.

Taşlıcalı Yahyâ								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça- Farsça- Türkçe	Arapça- Farsça	Türkçe- Arapça	Türkçe- Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	4	51	12	28	74	20	6	195
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil	18							18
edat								
isim- sıfat		21	13	40	147	19	11	251
isim- zarf					1	1	1	3
isim- zamir				2			2	4
isim- fiil		10		6		2	1	19
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat-fiil				7		2		9
isim- sıfat-zarf			1	2	2	1		6
isim- sıfat-zamir				3		1	3	7
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf				1				1
Toplam	22	82	26	89	224	46	24	513
Genel Toplam	513							
Yüzde	4,3	16,0	5,1	17,3	43,7	9,0	4,7	100,0

Tablo-2

Yukarıda verilen Tablo-2 incelendiğinde, **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanıldığı kafiyeli gazel sayısı 224 toplam ve % 43,7 ile en fazla orana sahiptir. **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı kafiyeli gazel sayısı 89 toplam ve %17,3 ile ikinci sırada gelir. Sadece **Arapça** ile kafiye yapılan kelime sayısı ise, 82 toplam ve % 16 ile üçüncü sırada gelmektedir. Sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 22 toplam ve % 4,3 oranına sahiptir.

Kafiyeli kelimelerin türlerinin gazellere göre dağılımı incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 251 toplamı ile ilk sırada geldiği görülmektedir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 195 toplamıyla ikinci sırada gelir. **İsim-fiil** birlikte kafiye oluşturan gazel sayısı ise, 19 toplamıyla üçüncü sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye yapılan gazel sayısı 18'dir. *İsim, sıfat ve fiil* dışında, diğer kelime türlerinden **zarf** ve **zamir**'in kafiye oluşturmak için çok az kullanıldığı Tablo-2'de görülmektedir.

Seng-i cevri ile harâb eyle sâray-ı tenüni
Gizli genc ol yüri vîrânede kıl meskenüni

(G./ 481)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “ten (**Far.-is.**), masken (**Ar.-is.**), düşmen (**Far.-sf.**), dâmen (**Far.-is.**), gülşen (**Far.-is.**), rûşen (**Far.-sf.**)” kelimeleri **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Çözüp saçını ey meh-i nâ-mihribân çeng
Bezmünde kıldı mutrib elinden figân çeng

(G./ 215)

matle beyitli gazelde kafiye oluşturan "mihribân (**Far.-sf.**), figân (**Far.-is.**), zebân (**Far.-is.**), hemân (**Far.-zf.**), dil-sitân (**far.-sf.**), revân (**Far.-sf.**)” kelimeleri, **Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat-zarf**'tan oluşmuştur.

Sonuç olarak, Taşlıcalı Yahyâ kafiye oluştururken kullanım oranı bakımından sırası ile en fazla; **Arapça**, **Farsça** ve **Türkçe** kelimeleri tercih etmiştir. Tür olarak ise, en fazla **isim** daha sonra **sıfat** ve son olarak da **fiil** kullanılmıştır.

iii- Kafiyeleli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Taşlıcalı Yahyâ'nın gazellerinde kafiye oluşturan sesler ve bu seslerin dağılımı aşağıda, Tablo-3'de gösterilmiştir.

Taşlıcalı Yahya		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	74	14,4
âb	8	1,6
ab/eb	5	1,0
âc/aç	1	0,2
âd	7	1,4
ad/ed	1	0,2
âda/âde	5	1,0
âf	1	0,2
af/ef	1	0,2
âg/ag	5	1,0
âh	21	4,1
âk/ak	6	1,2
ak/ek	2	0,4
âl/al	20	3,9
al/el	5	1,0
âlî	2	0,4
âm	17	3,3
am/em	12	2,3
ân	105	20,5
an/en	3	0,6
and/end	2	0,4
âne	5	1,0
ap	1	0,2
âr	34	6,6
ar/er	12	2,3
âra/âre	4	0,8
âs	1	0,2
âş	5	1,0
aş/eş	2	0,4
ât/at	4	0,8
at/et	19	3,7
ayın harfi	2	0,4
âz	7	1,4
ed	1	0,2
ek	1	0,2
el	1	0,2
em	2	0,4
en	11	2,1
enc	1	0,2
end	2	0,4
er	4	0,8
erd	1	0,2
es	1	0,2
est	1	0,2
et	8	1,6
ik	4	0,8
il/il	10	1,9
im/im	1	0,2
ir/ir	5	1,0
îb	1	0,2

îl	5	1,0
îm	2	0,4
în	5	1,0
îr	5	1,0
is	1	0,2
or/ör/ur/ür	2	0,4
oz/öz/uz/üz	2	0,4
û	8	1,6
ûb	4	0,8
ûd	5	1,0
ûh	2	0,4
ûl/ol	1	0,2
ûm	1	0,2
ûn/un	5	1,0
ûr	5	1,0
ur/ür/ır/ür	3	0,6
ûş	1	0,2
ül	2	0,4
Toplam	513	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de görüldüğü gibi en fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (105), **-â** (74) ve **-âr** (34) sesleridir. En fazla kullanılan **-ân**, **-â** ve **-âr** seslerinin dışında, **-âh** (21), **-âl** (20), **-at/-et** (19), **-âm** (17), **-en** (11) seslerinin de kullanım oranının Tablo-3’de yer alan diğer kafiye seslerine göre fazla olduğu görülmektedir. Meselâ;

Söylesen ‘Îsâ gibiyüz lutf ile açsan dehân
Dirilir ölümlüler karşunda ey ârâm-ı cân

(G./298)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “dehân, cân, mekân, hemân, cân, nihân, beyân, olan” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır.

Öldi hâk oldı rakâb ol şeh sevdâsın çeker
Şol kemân ebrûları dahi kara yasın çeker

(G./ 140)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “sevdâ, ya, pervâ, mücellâ, musaffâ, gavgâ” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-â** sesinden oluşmaktadır.

Şairin Divan’ındaki gazelerde yer alan kafiye sesleri ve bu seslerin kullanım yüzdeleri aşağıda grafik şeklinde gösterilmektedir.

Garîblikda ecel gelmedin çıkup gitsem
Sarây-ı yârumı bir gün önürdi seyr itsem

(G./ 268)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**gitsem, itsem, aglatsam, yetsem, benzetsem, söyletsem**” kelimelerinde revî olan **-t** sesinden önceki harfin harekesinin, “it-, git-” fiillerinde kesre olması **ikvâ**’dır. Ayrıca kafiye elimelerde revî olan **-t** sesi, “agla-”, “benze-” ve “söyle-” fiillerine getirilen ve aynı manada tekrar edilen **-t** fiilden fiil yapım ekinde aynı manada tekrarlanması, *îtâ-yı celî*’dir.

G./35’de yer alan “hevâ-yı, sarây-ı, sadâ-yı, rızâ-yı, belâ-yı, âşinâ-yı, hây-ı, berây-ı” kafiye kelimeleri ile **G./201**’in “gavgâ-yı, da’vâ-yı, rüsvâ-yı, bennâ-yı, sevdâ-yı, nây-ı” kafiye kelimelerinde, **-y** sesi revî, reviden önce gelen **-â** sesleri ise, *ridf*’dir. Revî’nin kafiye olan bazı kelimelerde aynı manada ya-yı izâfet olarak tekrar etmesiyle, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Bendesine pâdişâhum döndi bakdı dün gice
Hak Ta’âlâ gönline rahmet bıraktı dün gice

(G. 394)

matla beyitli gazelin;

Cânib-i Hakdan meger kim oldı Yahyâya nazar
Ol sanem bin nâz ile yüzine bakdı dün gice

(G. 394/5)

makta beytinde geçen ve kafiye olan “bak-” fiilinin iki kez aynı anlamda kullanılması, *îtâ-yı celî*’dir. Yine;

Sür dilden ol sürûrî virürse eger gurûr
Serverleri tarîk-ı kemâlından alıkor

(G./ 129)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan kelimelerden “alıkor” kelimesinin;

Gel [şekl-i] mâsivâya bakup kalma zînhâr
Allâh saklasun kişiyi yoldan alıkor

(G. 129/5)

gazelin beşinci beytinde aynı anlamda tekrarlanması *îtâ-yı celî*’dir.

‘İşk âyetini ‘âşık olan şerh idebilmez
Esrâr-ı nihândur bu zebân ile bilinmez

(G./ 185)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “idebilmez, bilinmez, açılmaz, bilmez, yıkılmaz, dirilmez” kelimelerinde revî olan –l sesi, “aç-”, yık-” ve “diri” kelimelerine getirilen fiilden fiil yapım eki olarak aynı manada tekrarlanmış ve *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Yine, **G./148**’in kafiye olan “yeñilmez, kesilmez, açılmaz, bilmez, takılmaz, dirilmez” kelimelerinden “tak-, aç-, diri” kelimelerinde kafiye olan –l sesinin, fiil yapma ekinde aynı manada tekrarı, *îtâ-yı celî*’dir.

G./406’nın “yayılmasa, bilmese, anılmasa, yanılmasa, tagılmasa, kılmasa” kafiye kelimeleriyle **G./345**’in kafiye olan “kılmadan, egilmeden, anılmadan, kesilmeden, silmeden, bilmeden” kelimelerinde ve **G./331**’in “kılmasun, silmesün, bilmesün, tagılmasun, takılmasun, kılmasun” kafiye kelimelerinde revî harfi olan –l sesi, “yay-, an-, yan-, eg-, kes-, tak-” fiillerine getirilen –ıl fiilden fiil yapım ekinde aynı manada tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./ 301’de kafiye olan “dünyâda, sahrâda, mu’tâda, üftâde, takvâda, temennâda” kelimeleri ile **G./370**’in kafiye olan “fenâda, zâde, burada, kafâda, ziyâde, piyâde” kelimelerinde revî olan –d sesi, “dünyâ, sahrâ, takvâ, temennâ, fenâ, bura” kelimelerine getirilen –da bulunma ekinde aynı manada tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Yukarıda verilen kafiye kusurlarının dışında şairin gazellerinde, iki kelimenin bir kelime haline getirilerek oluşturulan kafiye-i ma’ mûle ve kafiye harfinin kelime ortasında veya kelime sonunda aslî harf olmasına örnek kullanımlar da vardır. Kafiye-i ma’ mûle ve revinin kelime sonunda veya ortasında aslî harf olarak

kullanılması, klâsik şiir kafiye anlayışında kafiye kusuru olarak görülmemekte fakat, Latin harflerine aktarılan metinlerde kafiyenin bu şekildeki kullanımları dikkat çektiğinden aşağıda verilmiştir.

Göz uciyle bâna dilber bu gün bir merhabâ kıldı
Görüp agyâr anı nâr-ı hasedden yandı yakıldı

(G./ 451)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “merhabâ kıldı, yakıldı, âşinâ kıldı, ibtidâ kıldı, bî-nevâ kıldı, mübtelâ kıldı” kelimelerde görüldüğü gibi, **-k** harfinin revî ve reviden önce gelen **-â** (elif)’nin ridf olması durumunda, ikinci kelimelerin başındaki **-k** sesleri revî olur. Bu durum, *kafiye-i ma’mule* olarak adlandırılır. Aynı şekilde;

Şol bî-bedel güzel ki Hasan dirler ad ile
Şâh olsa mülk-i hüsne n’ola ‘adl ü dâd ile

(G./ 405)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “ad ile, dâd ile, bilâd ile, âdile, du’â dile, ‘inâd ile, yad ile, i’tikâd ile” kelimelerinde görüldüğü gibi, **-d** harfinin revî, **-â**’nın ise ridf olması durumunda, “du’â dile” de ikinci kelimenin başındaki **-d**, revî olur. Aynı durum **G. 247**’deki, “tenhâda, âzâde, kübrâda, üftâde, illâ da, ‘ulyâda, akvâda, deryâda” kelimelerindeki “illâ da” kelime gurubunda görülür. Kafiyeli kelimelerden “deryâ”da revî olan **-d** sesi, kelimeye getirilen **-da** lokatif (bulunma) ekindedir.

Cân virürken hançeründen sun bana bir pâre su
Hâlet-i nez’ üzre gâyet hoş gelür bîmâra su

(G./362)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pâre, bîmâra, kara, nâra, ebsâra, gülzâra” kelimeleri, **G./372**’deki “dil-efgâra, bîmâra, pâre, dildâra, meh-pâre, yâra” kafiyeli kelimeleri ile, **G./373**’ün “pâre, yâra, pâre, cefâkâra, agyâra, inkâra, âvâre, çâre” kelimeleri ve **G./374**’ün, “pâre, kühsâra, dildâra, pâre, dîvâra, elvara” kafiyeli kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “pâre”, “çâre” ve “âvâre” kelimelerinde ortada bulunmaktadır.

Eklerde görülen kafiye kullanımlarına örnek olan gazeller ise aşağıda verilmiştir.

Mürşid-i kâmil âdemi câm-ı cihân-nümâ ider
Câm-ı cihân-nümâ nedür âyine-i Hudâ ider

(G./ 80)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “cihân-nümâ, Hudâ, âşinâ, Mustafâ, iktizâ, nidâ, yana, ibâ” kelimelerinde revî olan –â sesi, “yan” kelimesine getirilen –a yönelme ekinde bulunmaktadır. Aynı şekilde, G./123’deki “binâ, hebâ, bî-riyâ, hatâ, yana, âşinâ” kelimelerinde G./231’ün “safâ, zıyâ, yana, belâ, dilgüşâ, sadâ” kelimeleri, G./ 4’ün “bana, sana, vefâ, ‘âlem-nümâ, âşinâ, ana(ona)” kelimeleri, G./ 5’in “dil-rübâ, sana, duhâ, n’ola, kabâ, dil-güşâ” kelimeleri ve G./ 3’ün “bana, dâyima, du’â, dil-rübâ, yana, merhabâ, safâ, sana” kafiyeli kelimelerinde bulunan “yan”, “ben”, “sen” ve “o” kelimelerinde revî olan –a sesi, datif (yönelme) ekinde kullanılmıştır.

İncinürsin sana ‘âşık dîrilürsem ey melek
Kâyil oldum ölmege rencîde-hatır olma tek

(G./ 210)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “melek, tek, eylemek, yürek, gerek, hakk” kelimelerinde görülen –ak/-ek kafiyesinde revî olan –k sesi, “eyle-” fiiline getirilen –mek mastar ekinde bulunmaktadır. G./212’de kafiye oluşturan “melek, benek, mihak, çekerek, melek, gerek” kelimelerinde revî olan –r sesi, “çek-” fiiline getirilen –erek gerundium (zarf fiil) ekinde bulunmaktadır.

Yolunda virmez isem aş u cânı gösgötürü
Benümle korkud efendi cihânı gösgötürü

(G./ 468)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “cânı, cihânı, mekânı, kalanı, âsumânı, girânı, zamânı, ma’ânî” kelimelerinde revî olan –n sesi, “kal-” fiiline getirilen –an sıfat-fiil ekinde bulunmaktadır. G./218’de kafiye oluşturan “senün, anun, şikenün, Hutenün,

çemenün, ölenün, zekanun, sîm-tenün” kelimelerde revî olan –n sesi, “anun”da, “o” zamirine getirilen –n kaynaştırma ünsüzünde bulunurken, “öl-” de, –en partisip (sıfat fiil) ekinde bulunmaktadır.

Seveni öldürür o meh-manzar
Yılduzum anun için anı sever

(G./ 67)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “meh-manzar, sever, yer, kamer, zeber, dilberler” kelimelerinde revî olan –r sesi, “dilber” kelimesine getirilen –ler çoğul ekinde bulunmaktadır. G./467’deki “hat-ı teri, yeniçeri, perî, yeri, hançeri, erenleri, Câm-ı Sikenderî, dilberi” kelimeleri ve G./ 474’ün “çâkeri, perî, erenleri, münevveri, berâberi, enveri” kelimelerinde revî olan –r sesi, her iki gazelde de yer alan “eren” kelimesine getirilen –ler çoğul ekinde bulunmaktadır.

Didim ki câna geçdi tîrûn neden belürmez
Ol kaşları kemanum didi geçen belürmez

(G./ 181)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “neden, geçen, beden, sîm-ten, vatan, giden” kelimelerinde revî olan –n sesi, “geç-, git-” fiillerine getirilen, –en sıfat fiil ekinde bulunmaktadır. G./130’daki “geçenden, Veyse’l-Karenden, resûl-i Zü’lminenden, benden, yâsemenden, bilenden, çemenden, Beytü’l-Hazenden” kafiye kelimelerde revî olan –n sesi, “geç-, bil-” fiillerine getirilen, –en sıfat fiil ekinde bulunmaktadır. Aynı durum, G./ 494’deki “beni, geleni, libas-ı çemenî, deheni, beni, pîreheni, seni, Üveyse’l- Karanî” kelimelerinden, “gel-” fiilinde görülür.

G./ 89’daki “’âlîdür, zülâlidür, talıdur, ihtimâlidür, nihâlidür, aglamalıdur” kafiye kelimelerinden “agla-” fiilinde revî olan –l sesi, –malı/-meli gereklilik ekinde bulunmaktadır.

Şairin gazellerinde, “göz kafiyesi” anlayışına uygun olan kullanımlar da mevcuttur. Bunlar;

G./327'nin kafiyeli olan “turasın, kavşurasın, süresin, sorasın, göresin, yöresin” kelimelerindeki **-or/-ur** kafiyesinde; **G./141**'in, “yüzümüz, sözümüz, tozumuz, gözümüz, gündüzümüz, sözümüz” kelimelerindeki **-öz/-oz/-uz** kafiyesinde; **G./332**'nin, “makbûl, kul, yol, mes'ûl, meşgul, ol” kelimelerindeki **-ul/-ol** kafiyesinde; **G./76**'nın, “nemlû, hû, o, uslu, kaygu, ugru, su, hoş-hû” kelimelerindeki **-o/-û** kafiyesinde ve **G./462**'nin, “togru, su, hû, bu, yu, karanu, ko, uyhu” kelimelerindeki **-o/-u** kafiyesinin sesli harflerinde görülen **-o/-ö/-u/-ü** farklılığı, bu seslerin hepsinin “vav” harfi ile karşılanmasından kaynaklanmaktadır. Bu seslerin yazılışlarının aynı harfle karşılanmasına karşın okunuşlarının farklı olmasından dolayı yapılan kafiye, “göz kafiyesi” anlayışına örnek teşkil etmektedir.

C- 17. YÜZYIL

1- NEF'Î

XVII. yüzyılın başında yaşayan Nef'î, Türk edebiyatının en büyük kaside şairi olarak bilinir. Asıl adı Ömer'dir. Şiirlerinde, ilk olarak Zarfî mahlasını kullanmış, daha sonra Gelibolulu Âli tarafından kendisine Nef'î mahlasını verilmiştir. Erzurum'un Hasankale kazasında doğan Nef'î, ilk öğrenimini burada yapmış ve daha sonra Erzurum'a giderek öğrenimine burada devam etmiştir. Bu arada Arapça ve Farsça çalışmış, Arap ve Acem edebiyatını öğrenmiştir. Daha sonra Nef'î, İstanbul'a gelerek bir yandan kendini şiirleriyle tanıtır, bir yandan da devrin önde gelenlerine kasideler sunmaya başlar. Nef'î, 1635 (H.1044) yılında Sultan Murat'ın emriyle kementle boğularak öldürülmüştür. Edebiyatın kaside üstadı olarak tanınan Nef'î'nin Divan'ındaki şiirleri bir şaire ün kazandıracak değerde olmasına rağmen, kasidedeki başarısı şiirlerini gölgede bırakmıştır. Nef'î'nin eserlerinde, Arap şiirinin en önemli özelliği olan belâgat kendini hissettirir. Hayal zenginliği ve derinliği, mübalâğadaki aşırılığı Nef'î'nin dikkat çeken edebî yönlerindedir.

a) Nef'î'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Nef'î'nin gazellerindeki kafiye şekilleri ve bunların kullanım oranları aşağıda Tablo-1'de gösterilmiştir.

Nef'î											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	15	33,3	âb	14	15,1	est	2	40,0			0,0
al/el	2	4,4	âd	3	3,2	end	2	40,0			
am/em	5	11,1	âde	3	3,2	eng	1	20,0			
an/en	3	6,7	âf	1	1,1						
at/et	1	2,2	âg	2	2,2						
eb	2	4,4	âh	4	4,3						
eh	5	11,1	âk	3	3,2						
ek	2	4,4	ân	17	18,3						
em	4	8,9	âne	8	8,6						
en	1	2,2	âr	8	8,6						
es	1	2,2	âre	3	3,2						
eş	1	2,2	ât	1	1,1						
um/üm	1	2,2	ây	1	1,1						
ül	1	2,2	âz	10	10,8						
üz/öz	1	2,2	îb	1	1,1						
			în	1	1,1						
			îne	2	2,2						
			îr	2	2,2						
			ûb	1	1,1						
			ûş	1	1,1						
			ûy	1	1,1						
			üz	6	6,5						
TOPLAM	45		TOPLAM	93		TOPLAM	5		TOPLAM		
Toplam Yüzde		31,5	Toplam Yüzde		65,0	Toplam Yüzde		3,5	Toplam Yüzde		

Tablo-1

Tablo-1 incelendiğinde, Nef'î'nin gazellerinde en çok tercih edilen kafiye şeklinin 93 toplam ve %65 ile *ridf* harfinin bulunduğu, *müreddef kafiye* olduğu görülür. Müreddef kafiyeden sonra ikinci olarak, 45 toplam ve %31,5 ile *mücerred kafiye* gelirken, üçüncü sırada 5 toplam ve %3,5 ile, *mukayyed kafiye* gelir. Tabloda, *te'sîs* harfi ile yapılan *müesses kafiye*'nin kullanılmadığı görülmektedir.

Tablo-1 Yeni Dönem kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde, müreddef ve mukayyed sütunlarında yer alan **-âb, -âd, -âde, âf, -est, -end, -eng** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz veya ikiden fazla harfin benzeşmesinden oluşan *zengin kafiye*'nin,

kullanım oranı bakımından ilk sırada geldiği görülür. Zengin kafiye’yi, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -eb, -ek, -eh, -em, -en** vs. gibi, bir uzun ünlü veya bir ünsüz-bir ünlü ile yapılan *tam kafiye* takip eder. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan; **-al/-el, -am/-em, -an/-en** vs. gibi, bir tek ünsüz benzerliğine dayanan *yarım kafiye* kullanım oranına göre yapılan sıralamada üçüncü olarak gelir.

Nıgeh mahmûr u gamze mest-i nâz u nâz mestâne
N’ola etse dil-i şûrîde keşf-i râz mestâne

(G./ 115)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**nâz, râz, pervâz, demsâz, mümtâz, perdâz**” kelimelerinde **-z** harfleri revî, revî’den önce gelen **-â** (*elif*)’lar ise, *ridf*’dir. Örnekteki **-âz** kafiyesi, Klâsik dönem’e göre, *ridf* harfinin bulunması sebebiyle *müreddef kafiye*, Yeni Dönem anlayışına göre, bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için, *zengin kafiye*’dir.

Tablo-1’de, mukayyed kafiye sütununda bulunan seslerden oluşan kafiye, birden fazla ses benzerliğine dayandığı için, zengin kafiye türüne dahildir. Örnek;

Mıhr-i âlem da’vi-i hüsne dırâz etdikçe dest
Rûy-ı pür-tâbında anı ay düşürdü hor u pest

(G. /14)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**dest, pest, perest, şikest, elest, nişest**” kelimelerinde **-t** harfi revî, revî’den önceki sakin olan **-s** harfleri ise, *kayd*’dir. Mukayyed kafiye olan **-est** kafiyesi, ikiden fazla ses benzerliğinden oluştuğu için aynı zamanda *zengin kafiye*’dir.

Meyhâne-i nâz olmuş o çeşm-i siyeh-i mest
Her kûşe-i pür-fıtnesi bir h’âbgeh-i mest

(G./ 21)

matlarında bulunan ve şiirin devamında gelen “**siyeh, h’âbgeh, nıgeh, siyeh, küleh, güneh**” kafiyeli kelimelerde, **-h** harfi revî’dir. Sadece revî harfi ile yapılan *mücerred kafiye*’deki **-eh** kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için, *tam kafiye*’dir.

Yakdı beni kül etdi o mâhın güneş yüzi
Oldu dil-iza'îf ü şikeste kül öksüzi

(G./ 123)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “yüz, öksüz güz, gündüz, yüzüz, söz” kelimelerinde, -z harfi revî'dir. Tek ses benzerliğine dayanan bu kafiye, *yarım kafiye*'dir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Nefî'nin gazellerindeki kafiyeli kelimelerin köken, tür ve bunların gazellere göre dağılımı, aşağıdaki Tablo-2'de gösterilmektedir.

Nefî								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	9	5		10		2	27
sıfat			1					1
zarf								
zamir								
fiil								
edat								
isim- sıfat		7	15	4	73		3	102
isim- zarf								
isim- zamir								
isim- fiil								
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil								
isim- sıfat-zarf				5	8			13
isim- sıfat-zamir								
isim- zarf-zamir								
isim- fiil- zarf								
Toplam	1	16	21	9	91	0	5	143
Genel Toplam	143							
Yüzde	0,7	11,2	14,7	6,3	63,6	0,0	3,5	100

Tablo-2

Tablo-2'de görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 91 toplam ve %63,6 ile kullanım oranı bakımında ilk sırada gelir. Sadece **Farsça** ile kafiye yapılan gazel sayısı 21 toplam ve %14,7 ile

ikinci sırada gelirken, üçüncü sırada 16 toplam ve %11,2 ile sadece **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazeller gelmektedir.

Tablo-2 kafiyeli olan kelimeler tür bakımından incelendiğinde, en fazla tercih edilen kelime türünün, 102 toplam sayısı ile **isim-sıfat** olduğu görülmektedir. Sadece **isim** ile kafiye yapılan kelimelerin toplamı ise, 27'dir. İsim ve sıfat dışında diğer kelime türlerinin kafiye oluşturmak için tercih edilmediği tabloda görülmektedir.

Rûz-ı vuslat ola mı bir ıyd ile nevrûz ile
Rûşenâlıkda şeb olur mu berâber rûz ile

(G./119)

matla beytinde kafiye oluşturan “nevrûz (**Far.-is.**), rûz (**Far.-is.**), dil-dûz (**Far.-sf.**), firûz (**Ar.-sf.**), -âmûz (**Far.-sf.**), -endûz (**Far.-sf.**)” kelimeler, köken olarak **Arapça-Farsça** kelimelerden ve tür olarak da **isim-sıfat**'tan oluşmuştur.

Nice mest olmasın âşık felek peymâne gam sahbâ
Münâsıb bezm-i aşka hak bu hem peymâne hem sabâ

(G./4)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “gam (**Ar.-is.**), hem (**Far.**), harem (**Ar.-is.**), kerem (**Ar.-is.**), bulmasam (**T.-f.**), Cem (**Ar.-is.**), dembedem (**Far.-zf.**)” kelimeleri, köken olarak **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerden ve tür olarak da, **isim-sıfat-zarf**'tan oluşmuştur.

Kırmada uşşâkı hep tîg-i cihan-tâb-ı nâz
Gamzesi ammâ yine mest-i şeker-hâb-ı nâz

(G./54)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tâb (**Ar.-is.**), hâb (**Far.-is.**), esbâb (**Ar.-is.**), işrâb (**Ar.-is.**), tâb (**Ar.-is.**), âdâb (**Ar.-is.**)” kelimeleri, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim**'den oluşmuştur.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Nefî		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	15	10,5
âb	14	9,8
âd	3	2,1
âde	3	2,1
âf	1	0,7
âg	2	1,4
âh	4	2,8
âk	3	2,1
al/el	2	1,4
am/em	5	3,5
ân	17	11,9
an/en	3	2,1
âne	8	5,6
âr	8	5,6
âre	3	2,1
ât	2	1,4
ây	1	0,7
âz	10	7,0
eb	2	1,4
eh	5	3,5
ek	2	1,4
em	4	2,8
en	1	0,7
end	2	1,4
eng	1	0,7
es	1	0,7
est	2	1,4
eş	1	0,7
îb	1	0,7
în	1	0,7
îne	2	1,4
îr	2	1,4
û	1	0,7
ûb	1	0,7
um/üm	1	0,7
ûş	1	0,7
üz	6	4,2
üz/üz/öz	1	0,7
ül	1	0,7
Toplam	143	100,0

Tablo-3

Toplam gazel sayısı 143 olan Nefî'nin şiirlerinde en çok kullanılan kafiye seslerinden ilk üçü sırası ile; **-ân** (17), **-â** (15) ve **-âb** (14) sesleridir. Kafiye seslerinde olan **-âz** (10) ve **-âr** (8) seslerinin de Tablo-3'de yer alan diğer kafiye seslerine göre, oran bakımından fazla olduğu görülür.

Kafiye olarak en fazla kullanılan –**ân** sesine örnek;

Kalmazsa ger ol kûşe-i dâmân elimizde
Elden ne gelirçâk-ı girîbân elimizde

(G./110)

matla beytinde kafiye oluşturan “dâmân girîbân, mercân, sûzân, devrân, gülistân, reyhân, dür-efşân” kelimelerinde kafiye sesi, –**an**’dır. Yine;

Niçün şâh-ı Nihâl-i gülde bülbül âşyân eyler
Bu günler hod mahabbet ehli terk-i hân mân eyler

(G./ 33)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “kârmân, şâmdân, cevân, âsmân, gülsitân” kelimelerinde kafiye, –**ân** seslerinden oluşmaktadır.

Kullanım oranı bakımından ikinci sırada gelen –**â** sesine örnek olarak;

Gördüğün âşık eder bir büt-i ra’nâsın sen
Acep üftâdesi çok dilber-i yektâsın sen

(G./ 99)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “dünyâ, temâşâ, dil-ârâ, ra’nâ” kelimeleri ve;

Yâr olmayacak câm-ı safâyı çekemez dil
Her neyse çeker böyle belâyı çekemez dil

(G./ 76)

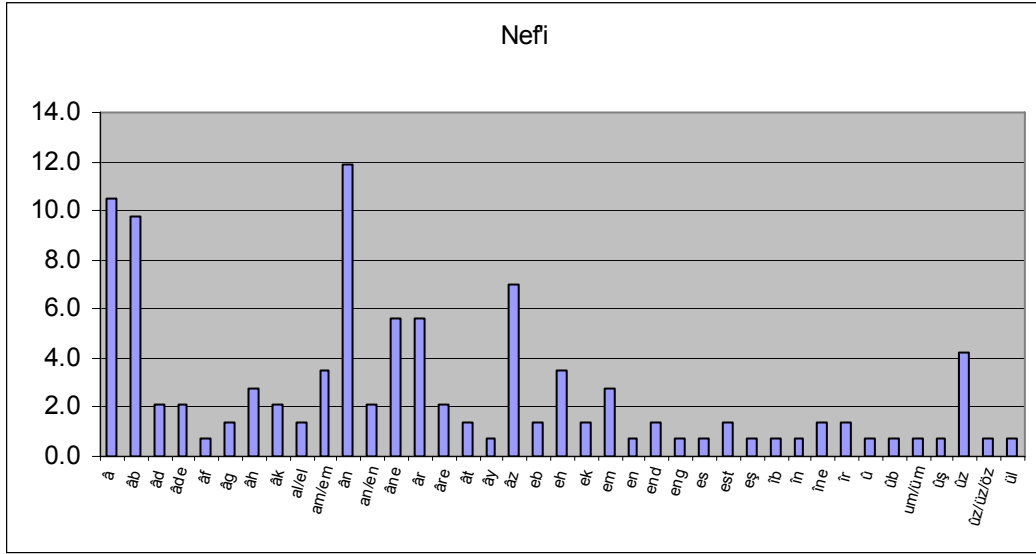
matla beyitli gazelin kafiyeli olan “vefâ, cefâ, dü-t ây1, sabâ, çırâ, safâ” kelimeleri verilebilir. Beyitlerde ve şiirin devamındaki kelimelerde görüldüğü gibi kafiye sesi, –**â**’dır.

Hazz eder dil gam-ı cânân ile bîtâb olıcak
Ol safâyı bulamam mest-i mey-i nâb olıcak

(G./ 62)

matla beyti verilen gazelde kafiye oluşturan “ahbâb, kullâb, seylâb, mîzâb” kelimelerinde kafiye olan –âb sesi, Nefî’nin gazellerinde kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir.

Nefî’nin şiirlerinde kullandığı kafiye sesleri ve bu seslerin yüzde oranları, aşağıda grafik şeklinde gösterilmektedir.

Tablo-4

b) Nefî’nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Cân almağa dil-teşne olan gamze imiş hep
Âlüfte imiş hançeri cân ile lebâleb

(G./ 10)

matla beyiti gazelin kafiye olan “hep, lebâleb, kâleb, teb, müretteb, hep” kelimelerinde refî harfi olan –b sesi, “hep” kelimesinde –p olmuştur. Revî harfi olarak Arapça ve Farsça harflerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kafiye, **ikfâ**’dır. Yine, G./16’daki “üslûb-1, mektûb-1, top-1, âşûb-1, cârûb-1, meczûb-1, mağzûb-1, mahcûb-1” kafiye olan kelimelerinde de revî olan –b sesinin, “top” kelimesinde –p olması **ikfâ**’dır.

G./19'de yer alan “**kûy-ı** mahabbet, **rûy-ı** mahbbet, **câdû-yı** , **hûy-ı**, **cûy-ı**, **dârû-yı**” kafiyeli kelimelerde, **-y** harfî revî, **-û** sesi ridf kabul edildiğinde, revinin “**câdû**, **dârû**” kelimelerinde *ya-yı izâfet* olarak iki kez tekrarlanması, *îtâ-yı celi*'dir.

Nef'î'nin gazellerinde, kafiye'nin ekte ve kelime ortasında kullanıldığı durumlara örnek olan kullanımlar aşağıda belirtilmiştir.

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkîdır gönül

(G./ 74)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “**sâkîdir**, **mezâkîdır**, **iştiyâkîdır**, **bâkîdir**, **revâkîdır**, **sâkîdir**” kelimelerinde-**k** harfî, revî'dir. Revî olan **-k** sesi, “**sâkî**, **bâkî**” kelimelerinde ortada bulunmaktadır.

G./98'de kafiye oluşturan “**cân-güdâza**, **nâza**, **niyâza**, **râza**, **ihtirâza**, **tâze**” kelimeleri ile **G./126**'daki, “**nâza**, **tâze**, **râza**, **i'câza**, **pervâza**, **sâza**” kafiyeli kelimelerde revî olan **-z** sesi, “**tâze**” kelimelerinde ortada bulunmaktadır. **G./38**'deki “**gâhi**, **râhî**, **pâdişâhî**, **siyâhî**, **mâhî**, **Îlâhî**” kelimeleri ile, **G./124**'ün, “**câygehi**, **sehî**, **hak-i rehi**, **tehî**, **nigehi**, **pâdişehi**” kafiyeli kelimelerinde, revî olan **-h** sesi “**pâdişâhî**, **Îlâhî**, **tehî**” de, kelime ortasında bulunmaktadır.

2- NÂİLÎ

XVII. yüzyılın önde gelen isimlerindendir. Asıl adı Mustafa olup şiiirlerinde Nâilî mahlasını kullanmıştır. Şair hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte 1608-1611 (H.1017-1020) yılları arasında doğmuş olabileceği elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Eğitim hayatı hakkında da bilgi bulunmayan şairin, medrese eğitimi almadığı, bir kalemde kâtip olarak çalışmasından anlaşılmaktadır. Orta halli bir memur hayatı yaşayan şair, 1666 (H.1077) de ölmüştür. Anlamı sözden üstün tutan, insanın iç dünyasına yönelerek hayal unsurlarına başvuran, mübâlağa ve tezat sanatının çok kullanıldığı Sebk-i Hindî akımının en önemli temsilcisi olan

şairin, şiire getirdiği yenilik tezkirelerde de vurgulanmıştır. Şairin şiirlerinde, farklı olan üslubu dikkat çekmektedir.¹⁴²

a) Nâilî'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre düzenlenen aşağıdaki Tablo-1, Nâilî Divan'ındaki gazellerde görülen kafiye türlerini ve bunların dağılımını göstermektedir.

Nâilî											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	22	21,8	âb	23	8,4	aht	1	7,1	iş	1	100,0
ab/eb	5	5,0	âc	3	1,1	anda/ende	1	7,1			
ah/eh	1	1,0	âd	8	2,9	asta/este	2	14,3			
al/el	1	1,0	âde	2	0,7	ayf/eyf	1	7,1			
am/em	6	5,9	âdî	1	0,4	end	3	21,4			
an/en	2	2,0	âf	1	0,4	eng	2	14,3			
ar/er	7	6,9	âg	6	2,2	erd	2	14,3			
at/et	10	9,9	âh	24	8,7	est	2	14,3			
eh	6	5,9	âhî/âhı	1	0,4						
em	3	3,0	âk	6	2,2						
en	8	7,9	âl	6	2,2						
er	5	5,0	âle	3	1,1						
et	3	3,0	âm	10	3,6						
ıl/il	2	2,0	ân	42	15,3						
il	3	3,0	âne	6	2,2						
iyet	1	1,0	âr	26	9,5						
û	11	10,9	âre	6	2,2						
ur/ür	1	1,0	âş	1	0,4						
ül	4	4,0	âşî/âşi	2	0,7						
			ât	5	1,8						
			ayın'	1	0,4						
			âz	22	8,0						
			îb	2	0,7						
			îd	6	2,2						
			îde	3	1,1						
			îm	3	1,1						
			în	4	1,5						
			îne	4	1,5						
			îr	3	1,1						
			îş	1	0,4						
			îşe	4	1,5						
			îz	3	1,1						
			ûb	3	1,1						
			ûd	3	1,1						
			ûh	1	0,4						
			ûn	8	2,9						

¹⁴² Halûk İpekten, *Nâilî, Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 9-64.

			ûr	9	3,3					
			ûs	2	0,7					
			ûş	6	2,2					
			ût	1	0,4					
			ûy	2	0,7					
			ûz	2	0,7					
TOPLAM	101		TOPLAM	275		TOPLAM	14		TOPLAM	1
Toplam Yüzde	25,8		Toplam Yüzde	70,3		Toplam Yüzde	3,6		Toplam Yüzde	0,3

Tablo-1

Tablo-1’de belirtilen kafiye şekillerinin gazellere göre dağılımı incelendiğinde, 275 toplam ve %70,3 ile en fazla, *müreddef kafiye*’nin kullanıldığı görülür. İkinci sırada 101 toplam ve %25,8 ile *mücerred kafiye* gelir. Kayd harfiyle yapılan *mukayyed kafiye*, 14 toplam ve % 3,6 ile kullanım oranı bakımında üçüncü sırada gelir.

Tablo-1’de yer alan kafiye sesleri Yeni Dönem kafiye anlayışı ile değerlendirildiğinde ise, müreddef kafiye sütununda yer alan **-âb, -âc, -âd, -âr, -ân** vs. gibi, bir uzun ünlü- bir ünsüz harf ile oluşturulan veya mukayyed kafiye sütununda yer alan **-aht, -end, -eng** vs. gibi, ikiden fazla ses benzerliği ile yapılan *zengin kafiye*, Nâilî’nin gazellerinde en fazla kullanılan kafiye şeklidir. Tablo-1’de mücerred kafiye sütununda yer alan **-â** ve **-û** gibi, bir uzun ünlü ile yapılan veya **-eh, -em, -en, -er, -et, -il** vs. gibi, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliğiyle yapılan *tam kafiye*, kullanım oranı bakımından ikinci sırada gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -ah/-eh, -al/-el, -am/-em, -an/-en, -ar/-er** gibi, bir tek ünsüz harfin benzeşmesi ile yapılan *yarım kafiye*, sıralamada üçüncü olarak gelir. Bunlardan;

Çâh-ı zekanında dilin ârâmı tehîdir
Hükm-i rasad-ı fitnedden eyyâm-ı tehîdir

(G./ 90)

matlı gazelde kafiye oluşturan “**câm, bâdâm, hodkâm, serencâm, siyeh-fâm, ressâm**” kelimelerde kafiye olan **-âm** seslerinde **-m** harfi revî, revî’den önce gelen **-â** (elif)’lar ise, *ridf*’dir. Yapılan kafiye ridf harfi bulunduğu için *müreddef kafiye* ve bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluşan *zengin kafiye*’dir.

Gamzenle gönül kişveri pürşûr u şer ancak
Mahrûsa-i derbend-i kazâ vü kader ancak

(G./ 195)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şer, kader, seher, bîhater, eser, güher” kelimelerinde, –r harfi *revî*’dir ve sadece revî harfi ile yapılan bu mücerred kafiye, kafiye –er seslerinden yani, bir ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için, *tam kafiye*’ye de örnektir.

Meclis-ârâ-yı kıyâmet rind-i âlî –meşrebiz
Yâr ile zânû-be-zânû câm ile lebb-ber-lebiz

(G./137)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “meşreb, lebb, matlab, kevkeb, şebb, maktebb” kelimelerinde kafiye, –b sesinden oluşmaktadır. Verilen örnek beyit, bir tek ünsüz benzerliği ile yapıldığı için *yarım kafiye* ve kafiye kelimesinde sadece revî harfi bulunduğu için ise, *mücerred kafiye*’dir.

ii-Kafiye Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Nâilî’nin gazellerinde bulunan kafiye kelimelerin köken, tür ve bunların dağılımları, aşağıda Tablo-2’de verilmiştir.

Nâilî								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim		34	27	5	92	4	2	164
sıfat		2	2		3			7
zarf								
zamir								
fiil								
edat								
isim- sıfat		9	60	2	132	1	2	206
isim- zarf			1					1
isim- zamir							2	2
isim- fiil							1	1
isim- edat		1			1			2
isim- bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat-sıfat					1			1
isim- edat-fiil								
isim-sıfat-fiil								
isim- sıfat-zarf					4			4
isim- sıfat-zamir				1	1			2
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	0	46	90	8	234	5	7	390
Genel Toplam	390							
Yüzde	0,0	11,8	23,1	2,1	60,0	1,3	1,8	100,0

Tablo-2

Tablo-2 incelendiğinde, **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısının, 234 toplam ve % 60 ile en fazla kullanım oranına sahip olduğu görülür. **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 90 toplam ve % 23,1 ile ikinci sırada gelir. Sadece **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 46 toplam ve %11,8 ile üçüncü sırada gelir. Nâilî Divan'ında bulunan toplam 390 gazelden, **Arapça- Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısının 5 olması ve sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye yapılan gazel olmaması, Nâilî'nin kafiye oluşturmak için Türkçe'yi hemen hemen hiç kullanmadığını gösterir.

Kafiyeli kelimelerin türlerinin de belirtildiği Tablo-2 incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak oluşturulan gazel sayısının 206 toplamı ile ilk sırada geldiği görülür. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 164 toplamı ile ikinci sırada

gelir. **Sıfat** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı toplam, 7'dir. Tablo-2'de, isim ve sıfat dışında diğer kelime türlerinin kafiye oluşturmak için çok az kullanıldığı görülür.

Câmlar sîne-i sâkî gibi şeffâf olsa
Şîşeler pür-mey olup âyineler sâf olsa

(G./305)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şeffâf (**Ar.-sf.**), sâf (**Ar.-sf.**), iz'âf (**Ar.-is.**), isrâf (**Ar.-is.**), a'râf (**Ar.-is.**), nâf (**Far.-is.**)” kelimeleri, köken olarak **Arapça Farsça** kelimelerden, tür bakımından da **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Gözden ki dem-be-dem akıdır yaş gerdenin
Bilse ayâr-ı sûz-ı dili kâş gerdenin

(G./212)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “yaş (**T.-sf.**), kâş (**Far.-ed.**), fâş (**Far.-is.**), ayyâş (**Ar.-sf.**), kaş (**T.-is.**), şâbâş (**Far.-is.**), pâdâş (**Far.-is.**), nakkâş (**Ar.-is.**), hûnpâş (**Far.-sf.**) kelimeleri, köken bakımından **Arapça-Farsça**'dan ve tür olarak ise, **isim-sıfat-edat**'tan oluşmaktadır.

Dîde-i cân ile hüsnün ki temâşâ ederiz
Çeşmimiz mahzar-ı envâr-ı tecellâ ederiz

(G.153)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “temâşâ, tecellâ, Leylâ, Züleyhâ, sevdâ, Mesihâ, şekvâ, sahbâ” kelimelerinin hepsi, **Arapça** kelimelerden ve **isim**'den oluşmaktadır.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Nâilî'nin gazellerindeki kafiye sesleri ve bu seslerin dağılımı aşağıda, Tablo-3'de gösterilmiştir.

Nâilî		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	22	5,6
âb	23	5,9
ab/eb	5	1,3
âc	3	0,8
âd	8	2,1
âde	2	0,5
âdî	1	0,3
âf	1	0,3
âg	6	1,5
âh	24	6,2
âhî/âhı	1	0,3
aht	1	0,3
âk	6	1,5
âl	6	1,5
âle	3	0,8
âm	10	2,6
am/em	6	1,5
ân	42	10,8
ande/ende	1	0,3
âne/âna	6	1,5
âr	26	6,7
ar/er	7	1,8
âre	6	1,5
asta/este	2	0,5
âş	1	0,3
âşî/âşı	2	0,5
ât	5	1,3
at/et	10	2,6
ayın harfi	1	0,3
âz	22	5,6
eh	6	1,5
el/al	1	0,3
em	3	0,8
en	9	2,3
end	3	0,8
eng	2	0,5
er	5	1,3
erd	2	0,5
est	2	0,5
et	3	0,8
eyf/ayf	1	0,3
îb	2	0,5
îd	6	1,5
îde	3	0,8
il	3	0,8
il/il	2	0,5
îm	3	0,8
în	4	1,0
îne	4	1,0
îr	3	0,8
îş	2	0,5
îşe	4	1,0
iyyet	1	0,3
îz	3	0,8
û	11	2,8
ûb	3	0,8
ûd	3	0,8
ûh	1	0,3

ûn	8	2,1
ûr	10	2,6
ûs	2	0,5
ûş	6	1,5
ût	1	0,3
ûy	2	0,5
ûz	2	0,5
ül	4	1,0
ürde/urde	1	0,3
Toplam	390	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de yer alan kafiye sesleri ve oranları incelendiğinde, en fazla kullanılan ilk üç ses sırasıyla **-ân** (42), **-âr** (26) ve **-âh** (24) sesleridir. Tablo-3’de yer alan, **-âb** (23), **-â** (22), **-âz** (22), **-âm** (10), **-at/-et** (10), **-û** (11), **-ûr** (10) seslerinin de sayı bakımında tablodaki diğer seslere göre fazla kullanıldığı görülür.

Dâg-ı aşkınla demâdem sîne sûzân olmada
Gam belâ-yı dil mahabbet âlet-i cân olmada

(G./347)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “sûzân, cân, hicrân, perîşân, müjgan, -gûyân” kelimelerinde görüldüğü gibi, kafiye sesi **-ân**’dır.

Ah edersem feleği âh-ı şererbâr yakar
Ağlamazsam çigerim dâğ-ı gam-ı yâr yakar

(G./112)

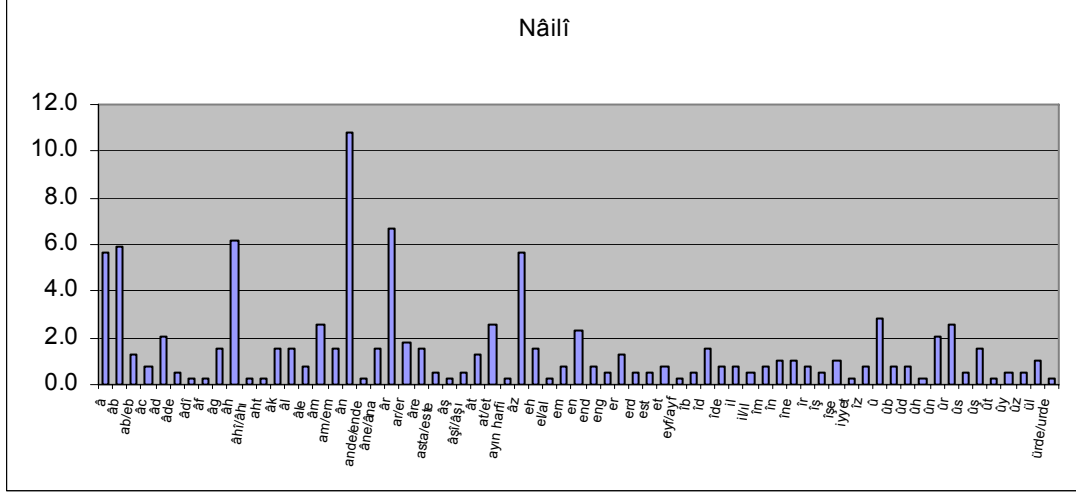
matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şererbâr, yâr, -hâr, âzâr, nâçâr, bîmâr” kelimelerinde kafiye, **-âr** seslerinden oluşmaktadır.

Eylemez secde-i eşcâr şeb-i Kadre nigâh
Cilve-i kâmet-i kadrinden olanlar âgâh

(G./334)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “nigâh, âgâh, siyâh, dilhâh, nigâh, ilah, mâh” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-âh** seslerinden oluşmuştur.

Tabloda yer alan kafiye sesleri ve seslerin yüzde oranları aşağıda grafik şeklinde gösterilmektedir.

Tablo-4

b) Nailî'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

G.12'de yer alan “cûy-1, sûy-1, bâzû-y1, ebrû-y1, dîlcû-y1, gîsû-y1” kafiye kelimelerde revî olan –y sesi, görüldüğü gibi bazı kelimelerde ya-y1 izâfet olarak aynı manada tekrar ederek, *itâ-y1 celî* yapılmıştır.

G.218'de kafiye kelimelerinde olan “gurûbun, tûpun, hûbun, gazûbun, cenûbun, kezûbun, çûbun, kûbun, uyûbun” kelimelerinden “tûp” da, revî olan –b sesinin –p olması *ikfâ*'dır.

Bir çîn-i cebhe varımı târâca verdi hep
Tûfân-ı girye rahtımı emvâcâ verdi hep

(G./ 16)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “târâca, emvâca, dîbâca, bâca, tâca, muhtâca” kelimelerinde –â sesi ridf, –c sesi ise, revî'dir. Revî olan –c sesi, “bâca” kelimesinde ortada bulunmaktadır.

Ne berg-i sâz-ı vuslat ne gül-i şâdâb-ı şâdîdir
Garaz bâğ-ı mahabbetden hazân-ı nâmurâdîdir

(G./ 94)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şâdîdir, nâmurâdîdir, bâdîdir, güşâdîdir, ittihâdîdir, vâdîdir” kelimelerinde revî olan **-d** sesi, “şâdî, bâdî” kelimelerinde, kelime ortasındadır. Aynı şekilde, **G./ 241**'de kafiye oluşturan “kemâhî, mâhî, sipâhî, siyâhî, gâhî, tebâhî” kelimelerinde revî olan **-h** sesi, “kemâhî, gâhî” kelimelerinde, ortada aslî harf konumundadır.

Dil kim letâfet-i ruh-ı cânâna reşg eder
Âyinedir ki mihr-i dür-efşâna reşg eder

(G./ 72)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “cânâna, dür-efşâna, rindâna, pervâne, dâmâna, hâsmâne” kelimelerinde revî olan **-n** sesi, “pervâne” de kelime ortasında aslî harf durumundadır. Aynı şekilde, **G./ 80**'in kafiye oluşturan “girîbâna, dâmana, şâne, bürrâna, sûzâna, perîşâne” kelimelerinde, **-n** sesi revî'dir. Revî olan **-n** sesi, “şâne”de kelime ortasındadır. **G./ 350**'de, **-n** sesinin revî olduğu “câna, cânâna, yabana, dîvâne, efsâne, nâdâna” kelimelerinden “dîvâne, efsâne”de, revî harfî, ortada aslî harf konumundadır.

Atlas-ı câha ki ârifde tehâşî görünür
Câhilin dûş-ı tefâhürde kumâşî görünür

(G./ 92)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tehâşî, kumâşî, mütelâşî, kâşî, sîne-hırâşî” kelimelerde **-ş** harfî revî, reviden önce gelen **-â** (elif) ise, ridf'dir. Revî olan **-ş** sesi, “tehâşî, mütelâşî, kâşî” kelimelerinde ortada bulunmaktadır. Yine, **G./ 341**'deki “kaşî, başî, firâşî, ma'âşî, kâşî, kumaşî” kelimelerinden “kâşî”de ve **G. /88**'in “teşvîşî, işî, pîşî, kişî, bed-kîşî, nîşî, galat-endîşî, dervîşî” kafiye kelimelerinden “kişî”de revî olan **-ş** sesi, kelime ortalarında bulunur.

O çârsûda ki nakd-ı niyâza bakmazlar
Metâ'ı kâle-furûşan-ı nâza bakmazlar

(G./ 57)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “niyâza, nâza, firâza, tâze, tâsbâza, ma'ânî-tirâza” kelimelerde revî olan –z sesi, “tâze” kelimesinde ortada bulunmaktadır.

Severiz gördüğümüz âfeti dilber diyerek
Başlarınız nâle vü feryâda sitemger diyerek

(G./ 200)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dilber, sitemger, ter, mu'anber, sâgar, gazeller” kelimelerinde revî olan –r sesi, “gazel” kelimesinde, –ler çoğul ekinde bulunmaktadır.

Dil-i zârın ki derdin sâkin-i Beytü'l-hazen bilmez
Ne kanlar dökdüğün ol Yûsuf-ı gül- pîrehan bilmez

(G./ 162)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “Beytü'l-hazen, gül-pîrehan, hârken, Kûhken, çemen, encümen, olmayan” kelimelerinde revî olan –n sesi, “ol-“ fiiline getirilen –an partisip (sıfat fiil) ekinde bulunmaktadır.

3- NÂBÎ

XVII. yüzyılın ortalarında Urfa'da doğan şairin, asıl adı Yûsuf'tur. Fatih zamanında İstanbul'a giden şair, eserleriyle saray ve çevresine, en yakın şairlerden olmuştur. İstanbul'dan Halep'e giden şair, ömrünün yirmi beş yılını burada geçirmiş daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Şair, dönüşünden iki yıl sonra 1710 yılında ölmüştür. Şair, Arapça, Farsça ve islâm ilimlerini çok iyi bilen, âlim bir şairdir. Şiirlerinde his ve hayal unsurlarından çok fikir unsurlarının geniş yer tutması, onun klâsik edebiyata getirdiği en büyük yeniliktir. Fikri, söz sanatları ile süslemeden, fikri fikir olarak söyleme yolunu seçmiştir. *Nâbî Mektebi* diye adlandırılan bu tarz, görgü, bilgi ve düşüncenin didaktik bir zihniyetle ifade edilışıdır. İyi ve güzel yazmaktan ziyade,

fazla yazmak ve farklı konular üzerinde yazma eğiliminde bulunması, şairin üslubunda sanatkâr edasının olmamasının nedeni olarak görülmüştür.¹⁴³

a) Nâbi'nin Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre düzenlenen aşağıdaki Tablo-1'de, Nâbi'nin gazellerinde kullandığı kafiye türleri ve bunların dağılımı yer almaktadır.

Nâbi											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	65	21,0	â' ;î'	4	0,8	aht	1	5,6	âkî	1	2,6
ab/eb	9	2,9	âb	28	5,3	asta/este	2	11,1	âlî	2	5,1
ad/ed	2	0,6	âc	3	0,6	ayb/eyb	1	5,6	âret	1	2,6
add/edd	1	0,3	âce	1	0,2	enc	1	5,6	at/et	12	30,8
af/ef	3	1,0	âd	21	4,0	end	1	5,6	âvî	1	2,6
ag	1	0,3	âde	7	1,3	ende	5	27,8	âyiş	1	2,6
ak	1	0,3	âde/âda	6	1,1	eng	1	5,6	et	5	12,8
al/el	6	1,9	âf	3	0,6	erd	2	11,1	id/id	1	2,6
ale/ele	1	0,3	âg	2	0,4	est	4	22,2	if/if	1	2,6
am/em	35	11,3	âh	18	3,4				ık/ik	2	5,1
an	2	0,6	âk	15	2,9				ıl/il	7	17,9
an/en	25	8,1	âl	25	4,8				ır/ir	2	5,1
ar/er	20	6,5	âle	3	0,6				ita	1	2,6
arra/erre	1	0,3	âm	20	3,8				iş	1	2,6
as/es	2	0,6	âme	1	0,2				ut	1	2,6
aş/eş	1	0,3	âme	3	0,6						
at	1	0,3	ân	79	15,0						
at/et	30	9,7	âna/âne	7	1,3						
ay/ey	2	0,6	âne	23	4,4						
eb	4	1,3	âr	78	14,9						
ed	2	0,6	âra/âre	5	1,0						
eh	3	1,0	âre	14	2,7						
el	2	0,6	âs	2	0,4						
em	9	2,9	âş	4	0,8						
en	15	4,8	ât	10	1,9						
er	15	4,8	âye	1	0,2						
es	5	1,6	âz	10	1,9						
eş	4	1,3	âze	4	0,8						
et	5	1,6	îb	7	1,3						
ev	1	0,3	îd	5	1,0						
ıl/il	2	0,6	îde	5	1,0						
ır/ir	1	0,3	îf	2	0,4						
iş	1	0,3	îk	1	0,2						
sak	1	0,3	îl	4	0,8						
û	23	7,4	île	1	0,2						
uf/üf	1	0,3	îm	3	0,6						
uk	1	0,3	în	18	3,4						
ul/ül	2	0,6	îne	3	0,6						

¹⁴³ Nihat Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edeyatı Tarihi C. II*, MEB Yay., İstanbul 1971, s. 670-671.

ur/or	1	0,3	İR	14	2,7						
ül	1	0,3	İS	2	0,4						
üm	3	1,0	İŞ	1	0,2						
			İŞE	1	0,2						
			İZ	2	0,4						
			ÛB	4	0,8						
			ÛD	5	1,0						
			ÛDE	1	0,2						
			ÛK	1	0,2						
			ÛL	1	0,2						
			ÛM	1	0,2						
			ÛN	12	2,3						
			ÛR	13	2,5						
			ÛRE	1	0,2						
			ÛS	2	0,4						
			ÛŞ	13	2,5						
			ÛŞA/ÛŞE	1	0,2						
			ÛY	4	0,8						
TOPLAM	310		TOPLAM	525		TOPLAM	18		TOPLAM	39	
Toplam Yüzde	34,8		Toplam Yüzde	58,9		Toplam Yüzde	2,0		Toplam Yüzde	4,4	

Tablo-1

Tablo-1’de görüldüğü gibi, Nâbi gazellerinde 525 toplam sayısı ve %58,9 ile en fazla kullanım oranına sahip olan kafiye, ridf harfiyle yapılan *müreddef kafiye*’dir. Müreddef kafiye, 310 toplam ve %34,8 ile sadece revî harfiyle yapılan *mücerred kafiye* takip eder. Te’sîs harfi ile yapılan *müesses kafiye*, 39 toplam ve % 4,4 kullanım oranı ile üçüncü sırada gelir. Kayd harfi ile yapılan *mukayyed kafiye*, 18 toplam ve % 2 ile son sırada yer alır.

Tablo-1’deki kafiye sesleri ve oranları Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde, müreddef kafiye sütununda yer alan **-âb, -âc, -âf, -âg, -âh, -âk, -âl** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz ile yapılan veya mukayyed kafiye sütununda yer alan **-âle, -aht, -enc, -end** vs. gibi, ikiden fazla sesin benzeşmesi ile oluşan *zengin kafiye*’nin en fazla kullanılan kafiye şekli olduğu görülür. Kullanım bakımından ikinci sırada ise, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -û** vs. gibi, bir uzun ünlü veya **-ag, -ak, -an, -eb, -ed, -en, -er** vs. gibi, bir ünlü-bir ünsüz harf ile yapılan *tam kafiye*’dir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -af/ -ef, -al/-el, -ar/ -er** vs. gibi, bir tek ünsüz benzeşmesine dayanan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir. Meselâ;

‘Aşk garet-zede-i sabr ü sükûn itdi beni
Sabr peymâne-i leb-ber-leb-i hûn itdi beni

(G./ 835)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “sükûn, hûn, cünûn, derûn, zebûn, -birûn” kelimeleride görülen –ûn kafiyesinde, –n harfi *revi*, *revi*’den önce gelen –û (و) sesi ise, *ridf*’dir. *Müreddef kafiye* örneği olan –ûn kafiyesi, aynı zamanda bir uzun ünlü-bir ünsüz harf ile yapıldığı için de *zengin kafiye*’ye örnektir.

Şevvâl irişdi ârzû-yı ‘îd kalmadı
Esbâb-ı şevke niyet-i tecdîd kalmadı

(G./ 821)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “’îd, tecdîd, te’kîd, ümmîd, taklîd, te’kîd, temhîd, temcîd, câvîd” kelimelerindeki –îd kafiyesinde, –d’ler *revi*, *revi*’den önce gelen –î (ة)’ler ise *ridf*’dir. Yapılan kafiye, *ridf* harfiyle yapıldığı için *müreddef kafiye*, bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için de, *zengin kafiye*’dir.

Pür iken erzen-i ahterler ile mahzenler
Olamaz zelzeleden reste bu pervîzenler

(G./ 105)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mahzen, pervîzen, revzen, reh-zen, sûzen, neyzen, berzen, zen” kelimelerindeki –en kafiyesinde, –r sesi *revî*’dir. Kafiye, sadece *revî* harfiyle yapıldığından *mücerred kafiye*, bir ünlü ve bir ünsüz harften oluştuğu için de, *tam kafiye*’ye örnektir.

‘Aşk hoşdur gam-ı çehre hedef olmakdan ise
Eşk dürr olması yegdür hazef olmakdan ise

(G./ 662)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan, “hedef, hazef, telef, şeref, sade^f, def, ber-taraf, nâ-hale^f” kelimelerinde, –f harfi *revi*’dir. *Revi* harfinin bulunduğu *mücerred kafiye* bir tek ünsüz harf olan, –f sesinden oluştuğu için *yarım kafiye*’ye örnektir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından değerlendirilmesi

Nâbi Divan'ındaki gazelerde kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların dağılımı aşağıda, Tablo-2'de gösterilmiştir.

Nâbi								Türlerin Genel Toplamı
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	
isim		66	28	2	66			162
sıfat		3	1		2			6
zarf								
zamir								
fiil	3							3
edat								
isim- sıfat	1	65	127	4	490		1	688
isim- zarf					2			2
isim- zamir					1		1	2
isim- fiil				1				1
isim- edat		1			2			3
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat			1	1	3			5
isim- edat- fiil								
isim-sıfat-fiil				1				1
isim- sıfat-zarf		1	1		7			9
isim- sıfat-zamir				7			3	10
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf								
Toplam	4	136	158	16	573	0	5	892
Genel Toplam	892							
Yüzde	0,4	15,2	17,7	1,8	64,2	0,0	0,6	100,0

Tablo-2

Yukarıda verilen Tablo-2'ye göre, **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanılması ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 573 toplam ve % 64, 2 ile kullanım bakımında ilk sırada gelir. Sadece **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 158 toplam ve % 17,7 ile ikinci sırada gelirken, **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 136 toplam ve %15,2 ile üçüncü sırada gelir. Türkçe kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 4'tür. Nâbi'nin, Türkçe kelimelerle kafiye oluşturduğu gazel sayısının sadece 4 olması, gazellerinin 892 toplam sayısı dikkate alındığında, Türkçe kelimelerin ne kadar az kullandığını gösterir.

Tablo-2'deki kafiyeli kelimelerin türü incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 688 toplamı ile en fazla

kullanım oranına sahiptir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 162 toplamıyla ikinci sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 3'tür. Tablo-2'de, isim ve sıfat dışındaki kelime türlerinin çok az kullanıldığı görülür.

Ne dem o şûhî âgûş-ı hayâlümde mekin buldum
Hayâlüm benden evvel leblerinden bûse-çîn buldum

(G./ 506)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mekîn (**Ar.-sf.**), bûse-çîn (**Far.-is.**), âteşîn (**Far.-is.**), nigîn (**Far.-is.**), endûh-gîn (**Far.-sf.**), hem-nişîn (**Far.-sf.**)” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Ol âfetün revîş-i nâzikânesin bilürüz
Cefâya niyet idince bahânesin bilirüz

(G./ 263)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “nâzikâne (**Far.-zf.**), bahâne (**Far.-is.**), dersihâne (**Ar.-is.**), kârihâne (**Far.-is.**), şâne (**Far.-is.**), dâne (**Far.-is.**), tâziyâne (**Far.-is.**), mâlikâne (**Far.-is.**)” kelimeleri **Arapça-Farsça**, **isim-sıfat-zarf**'tan oluşmuştur.

Takrîr-i râz-ı ‘aşka zebânum mı var benüm
Cânânedden şikâyete cânum mı var benüm

(G./ 498)

matla beytinde kafiye oluşturan “zebân (**Far.-is.**), cân (**Far.-is.**), dehân (**Far.-is.**), gümân (**Far.-is.**), tüvân (**Far.-is.**), hafakân (**Ar.-is.**), dükân (**Ar.-is.**)” kelimelerinde kafiye, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim**'den oluşmaktadır.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Nâbi'nin gazellerinde kullandığı kafiye sesleri ve bu seslerin gazellere göre dağılımı, aşağıda Tablo-3'de verilmiştir.

Nâbi		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	65	7,3
âb	28	3,1
ab/eb	9	1,0
âc	3	0,3
âce	1	0,1
âd	23	2,6
âda/âde	6	0,7
add/edd	1	0,1
âde	7	0,8
âf	3	0,3
af/ef	3	0,3
âg/ag	3	0,3
âh	18	2,0
aht	1	0,1
âk/ak	16	1,8
âkî	1	0,1
âl	25	2,8
al/el	6	0,7
âle	4	0,4
âlî	2	0,2
âm	20	2,2
am/em	35	3,9
âme	3	0,3
ân/an	81	9,1
an/en	25	2,8
âna/âne	7	0,8
ande/ende	5	0,6
âne	23	2,6
âr	78	8,7
ar/er	20	2,2
âre	14	1,6
âre/âra	5	0,6
âret	1	0,1
arra/erre/ırıra	1	0,1
âs	2	0,2
as/es	2	0,2
asta/este	2	0,2
âş	5	0,6
ât/at	11	1,2
at/et	42	4,7
âvî	1	0,1
ay/ey	2	0,2
ayb/eyb	1	0,1
âye	1	0,1
ayın harfi	4	0,4
âyış	1	0,1
âz	10	1,1
âze	4	0,4
eb	4	0,4
ed	2	0,2
eh	3	0,3
el	2	0,2
em	9	1,0
en	15	1,7
enc	1	0,1
end	1	0,1
eng	1	0,1
er	15	1,7

erd	2	0,2
es	5	0,6
est	4	0,4
eş	4	0,4
et	10	1,1
ev	1	0,1
ık	1	0,1
ık/ik	1	0,1
ıl/il	7	0,8
ır/ir	3	0,3
ita	1	0,1
îb	7	0,8
îd	6	0,7
îde	5	0,6
îf	3	0,3
îk	1	0,1
îl/il	7	0,8
île	1	0,1
îm	3	0,3
în	18	2,0
îne	3	0,3
îr	14	1,6
îs	2	0,2
îş	3	0,3
îşe	1	0,1
îz	2	0,2
sak	1	0,1
û	23	2,6
ûb	4	0,4
ûd	5	0,6
ûde	1	0,1
uf/ûf	1	0,1
uk/ûk	2	0,2
ûl	1	0,1
ul/ûl	2	0,2
ûm	1	0,1
ûn	12	1,3
ûr	14	1,6
ûre	1	0,1
ûs	2	0,2
ûş	13	1,5
ûşa/ûşe	1	0,1
ut	1	0,1
ûy	4	0,4
ûl	1	0,1
ûm	3	0,3
Toplam	892	100,0

Tablo-3

Nâbi'nin gazellerindeki kafiye seslerinden en fazla kullanılan ilk üç ses sırasıyla, **-ân** (81), **-âr** (78) ve **-â** (65) sesleridir. Şairin gazellerinde kafiye oluşturan, **-at/-et** (42), **-âb** (28), **-âl** (25) ve **-an/-en** (25) sesleri de, tablodaki diğer kafiye seslerine göre daha fazla kullanılmıştır. Meselâ;

b) Nâbi'nin Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Deryâ tecerrüd itse n'ola eski hâcedür
Pür-mevc-i mâ'î pûşîşi bir saf ferâcedür

(G./160)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “Hâcedür, ferâcedür, vefâcadur, bî-riyâcadur, alacadur, dücâcedür, zücâcedür, sırâcedür” kelimelerinde revî olan –c'nin, “sırâçe” kelimesinde –ç olması **ikfâ**'dır.

Rind-i mey-nûşem ki sâgar sâgar-ı güldür
Fenn-i mey-hârîde gam üstâd-ı kâmindür

(G./ 10)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “güldür, kâmindür, râhildür, kâbildür, kâ'ildür, hâsıldur” kelimelerinde, revî olan –l sesinden önce gelen tevcîh'in, bütün kelimelerde kesre iken “gül”de zamme olması **ikvâ**'dır. Yine, G./343'ün kafiye olan “beleş, keleş, Ahfeş, gışş, lezzet-çeş, ‘ataş, ödeş, şeş” kelimelerinden “gışş” kelimesinde, tevcîhin kesre olması da **ikvâ**'dır.

G./678'in “münfasıl, muttasıl, be-gil, dü-gil, hacel, mu'tedil” kafiye kelimelerinde, –l sesi revî'dir. Reviden önceki harfin harekesi olan tevcîh'in “hacel” kelimesinde fetha olması, **ikvâ**'dır.

İtdi nigâhı şûr ‘Alî Zü'l-fekâr ile
Virdi dü-çeşme nâr ‘Alî Zü'l-fekâr ile

(G./ 760)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “şûr, nâr, şûr, dûr, sürûr, şu'ur” kelimelerinde, revî olan –r sesinden önce gelen ridf harfinin “nâr” kelimesinde –â (elif) olması, **senâd**'dır.

İtdürür kişver-i efvâha sefer güfteleri
Giydürür besteler eş'âra libâs-ı seferi

(G./ 867)

matla beyitli gazelin “güfteleri, seferi, der-be-derî, teri, şeri, Çingâneleri, seheri, tâzeleri, bâl û peri, seherî” kelimelerinde kafiye olan –er seslerinin, “güfte, Çingâne, tâze” kelimelerine aynı manada getirilen –ler çoğul ekinde bulunması tekrarı pek açık olan *îtâ-yı celî*’dir.

Mübtelâsı oldugum dilber bilür bilmezlenür
Ser-güzeşt-i mihrini ezber bilür bilmezlenür

(G./ 242)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “dilber, ezber, eyler, ahmer, ekser, anlar, ezher, eyler, hikmetler, müstahzer, anlar, serverler” kelimelerinde kafiye olan –er seslerinin, “anla-” ve “eyle-” fiillerine getirilen –r geniş zaman ekinde aynen tekrarı ve yine, “hikmetler, serverler” kelimelerinde -ler çoğul ekinde aynen tekrar edilmesi, *îtâ-yı celî*’dir.

Eyyâm-ı hüsn o şûh-ı sitemkâra kalmadı
‘Uşşâkun inkisârı o gaddâra kalmadı

(G./ 866)

matla beyitli gazelin ikinci mısramdaki “gaddâr” ile aynı gazelin;

Zîb-i miyân-ı Edhem-i çerh idi keh-keşân
Kırdı topuzla mihr o gaddâra kalmadı

(G. 866/ 5)

beytindeki “gaddâr” kelimesi, aynı manada iki kez tekrarlanarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Koma çeşm ü dilün tîre tururken bezm-i dünyâda
Şu’â-ı çihre-i sâkî safâ-yı sûret-i bâda

(G./ 782)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dünyâda, bâda, temennâda, serv-i âzâde, sahbâda, Züleyhâ-da, mînâda, dünyâda” kelimelerinden “dünyâ”nın iki kez aynı

manada kullanılması ve revinin “dünyâ, sahbâ” kelimelerine getirilen –**da** bulunma ekinde yer alması *îtâ-yı celi*’dir.

G./95’in “atâyâ-yı âferînişdür, pâ-yı âferînişdür, sahbâ-yı âferînişdür, mînâ-yı, temâşâ-yı, ma’nâ-yı, tigrâ-yı, eczâ-yı” kafiyeli kelimeleri ile **G./334**’ün “pây-ı, sevdâ-yı, pâ-yı, deryâ-yı, gavgâ-yı, mezâyâ-yı” kafiyeli kelimelerinde, –â sesi ridf, –y sesi revî’dir. Revi olan –y’nin, kafiyeli kelimelerde *ya-yı izâfet* olarak aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celi*’dir.

Yine, **G./24**’ün “rû-yı, bû-yı, cû-yı, terâzû-yı, bâzû-yı, bânû-yı, zânû-yı, bârû-yı”; **G./23**’ün, “ebrû-yı, gîsû-yı, kû-yı, gîsû-yı, âhû-yı, dârû-yı, hû-yı”; **G./19**’un, “nîkû-yı, terâzu-yı, bû-yı, gîsû-yı, bârû-yı, zânû-yı, bâzû-yı, bânû-yı edeb”; **G./155**’in, “gû-yı, cüst-cû-yı, mû-be-mû-yı, rû-yı, hû-yı, refû-yı, nigû-yı, güft-gû-yı, ârzû-yı, gelû-yı, rû-yı, pû-yı, mevc-cû-yı” ve **G./482**’nin, “rû-yı, hû-yı, gû-yı, terâzû-yı, rû-yı, gîsû-yı, ebrû-yı, câdû-yı” kafiyeli kelimelerinde görüldüğü gibi revî olan –y sesi, kafiye oluşturulan kelimelerde *ya-yı izâfet* olarak birkaç kez tekrarlanarak *îtâ-yı celi* yapılmıştır.

Kış mevsiminde bulmazsa karsak
Mur’aş gibi ten ditrerdi sak sak

(G./ 396)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “karsak, sak, varsak, bagırsak, okursak, kursak, aksak, kabarsak” kelimelerindeki –**sak** kafiyesinin, “var-, bagır-, oku-, kur-, ak-, kabar-” fiillerine getirilen –**sa** dilek şart ve –**k** şahıs ekinde bulunarak, aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celi*’dir.

Râh-ı ‘adû-yı leşker-i eşk ile urmuşuz
Dest-i sipihri pençe-i âh ile burmuşuz

(G./ 321)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “urmuşuz, burmuşuz, oturmuşuz, yormuşuz, kurmuşuz, turmuşuz, tuyurmuşuz, uçurmuşuz” kelimelerindeki –**ur** kafiyesi, “tuy-, uç-” fiillerine getirilen –**ur** geniş zaman ekinde iki kez tekrarı, *îtâ-yı celi*’dir.

Şairin gazellerinde, revinin kafiyeli kelimenin sonunda ve ortasında aslî harf konumunda bulunması ihtimallerini gösteren kullanımlar aşağıda verilmiştir.

Her nâ-şinâs-ı hüsn ki dilberlik istemez
Bilmedükçe kadr-i hüsnî hatt-âverlik istemez

(G./ 261)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dilberlik, hatt-âverlik, şinâverlik, sebük-serlik, terlik, Sikenderlik, dilâverlik, girân-perlik, sitemgerlik, ber-â-berlik” kelimelerinde revî olan –r sesi, “terlik” kelimesinde ortada aslî harf konumundadır. Yine, **G./193**’ün “saklar, ulaklar, yasaklar, tuzaklar, kulaklar, bataklar” kafiyeli kelimelerinde revî olan –k sesi, “sakla-” fiilinde kelime ortasında aslî harf konumundadır.

Dil ser-i kûy-ı yâra ‘âzimdür
Rehberi şu’le-i niyâzumdur

(G./ 218)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “âzim, niyâzumdur, mülâzımdur, güdâzumdur, râzumdur, lâzımdur” kelimelerinde revî olan –z sesi, “âzim, lâzım” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır. **G./ 202**’de yer alan “heveslenür, nekeslenür, mekeslenür, kafeslenür, nefeslenür, eslenür, haslanur, beslenür” kafiyeli kelimelerinde de revî olan –s sesi, “besle-” fiilinde kelime ortasında bulunmaktadır.

G./342’de yer alan “bî-çâre, dîvâre, kâre, bâzâra, fevvâre, sad-pâre” kelimelerinde ve **G./701**’in “sâ’ire, hâtıra, dâ’ire, ‘anâsıra, ekâbire, nevâdire, zâhire, meşâ’ire, cevâhire, nezâ’ire” kafiyeli kelimelerinde revî olan –r sesi, “çâre, pâre, kâre, dâ’ire” kelimelerinde ortada bulunmaktadır.

G./240’ın “terde, serde, yirde, sâgarda, dillerde, eferde” kafiyeli kelimelerinde revî olan –r sesi, “dil” kelimesine gelen –ler çoğul ekinde bulunduğundan, kelime sonunda aslî harf konumunda kullanılmıştır.

Şairin “göz kafiyesi” anlayışını esas alarak oluşturduğu gazel örnekleri şunlardır;

Tahrîbedür teveccühi ma'mûr olan evin
Çerhün şühûda kâdir olursa tek ü pûyın

(G./ 648)

matla beyitli gazelde yer alan “evin, pûyın, sevin, pertevin, rev-â-revin, nev-â-nevin” kafiyeleli kelimelerde revî olan –v sesi, “pûy” kelimesinde farklı gibi gözükse de, Arapçada –û sesine karşılık olarak “vav” harfinin kullanılmasından dolayı kusur olarak görülmemektedir.

Merhem olmaga çalış zahmına dil-rîşlerün
Dil-i vîrânını yap lutf ile dervîşlerün

(G./ 465)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dil-rîşlerün, dervîşlerün, teftîşlerün, kec-endîşlerün, ‘ayşlarun, h’îşlerün, bed-kîşlerün” kelimelerinde ridf harfi olan –î sesinin, “ayş” kelimesinde –y olması, Arap alfabesinde –y ve –î’nin, –ye “ى” harfiyle gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Yazılışları aynı okunuşları farklı iki ayrı sesin kafiye için bir araya getirilmesi, “göz kafiyesi” anlayışına uygun bir kullanımdır. **G./746**’nın kafiyeleli olan “delîl, kıyl, fetîl, Selsebil, zencebîl, Cebre’îl, Nîl, vekîl” kelimelerinden “kıyl” da da aynı durum söz konusudur.

G./573’ün kafiye oluşturan “cûşın, gûşın, pâbuşın, hâmûşın, mûşın, dûşın, varoşın, medhûşın, âgûşın, ser-pûşın” kelimelerinde–û sesi risf’dir. Bu kelimelere kafiye oluşturmak için getirilen “varoş” kelimesinde ridf olan –û sesinin –o olması, –û/-o seslerinin “vav” harfi ile karşılanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer örneklerde olduğu gibi yazılışları aynı okunuşları farklı seslerle kafiye oluşturmak, “göz kafiyesi”ne uygun bir kullanımdır.

D- 18. YÜZYIL

1- NEDİM

XVIII. yüzyılın Lâle devri diye adlandırılan döneminde yaşayan Nedim, İstanbul'da doğmuştur. Şair, dönemin eğitim merhalelerini tamamladıktan sonra müderris olmuştur. Zevk ve eğlenceye düşkün olan şair, Damat İbrahim Paşa zamanında, dilediği hayata kavuştu. O dönemin karışık siyasi ortamında çıkan bir ihtilâl şairin, 1801 (H. 1670) yılında ölmesine neden olur. Klâsik şiirde yeni bir çığır açtığı kabul edilen Nedim, zevke ve eğlenceye düşkün bir şairdir. Şiirlerinde de günlük hayatın, bu zevk ve eğlence yönü işlenmiştir. Nedim'deki sevgili klâsik şiirde daima soyut olarak varolan sevgili değil, elbise giyen, gezen, sarışın, mavi gözlü, çatık kaşlı olan somut sevgilidir. Klâsik şiirin sınırlarını aşarak şiire, aşkı ve şehvî ihtirası katması, beşeri zaafı olduğu gibi belirtmesi ve günlük hayatı şiire sokması onun, şiire getirdiği en büyük yeniliktir.¹⁴⁴

a) Nedim'in Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre düzenlenen aşağıdaki Tablo-1'de, Nedim'in gazellerinde kullanılan kafiye türleri ve bunların gazellere göre dağılımı verilmektedir.

¹⁴⁴ Abdulbâki Gölpınarlı, *Nedim Divanı*, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul , s. IX-XXXV.

Nedim											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	9	23,7	âb	11	9,2	anda/ende	1	14,3	et	1	100,0
al/el	1	2,6	âd	4	3,3	enc	1	14,3			
am/em	3	7,9	âda/âde	1	0,8	ende	3	42,9			
an	1	2,6	âf	1	0,8	eng	1	14,3			
ar/er	3	7,9	âh	1	0,8	este	1	14,3			
at/et	2	5,3	âk	2	1,7						
eb	3	7,9	âl	4	3,3						
eh	1	2,6	âle	1	0,8						
en	3	7,9	âm	6	5,0						
er	3	7,9	ân	29	24,2						
es	2	5,3	âna/âne	6	5,0						
et	1	2,6	âr	12	10,0						
ey	1	2,6	âre	3	2,5						
ız/iz	1	2,6	âş	2	1,7						
in	1	2,6	ât	1	0,8						
ül	2	5,3	ây	1	0,8						
ün	1	2,6	âz	5	4,2						
			îde	4	3,3						
			în	3	2,5						
			îne	2	1,7						
			îr	3	2,5						
			û	7	5,8						
			ûde	1	0,8						
			ûm	1	0,8						
			ûn	2	1,7						
			ûr	3	2,5						
			ûş	3	2,5						
			ûze	1	0,8						
Toplam	38		Toplam	120		Toplam	7		Toplam	1	
Toplam Yüzde		22,9	Toplam Yüzde		72,3	Toplam Yüzde		4,2	Toplam Yüzde		0,6

Tablo-1

Tablo-1’de görüldüğü gibi Nedim, 120 toplam sayı ve % 72,3 ile en fazla ridf harfi ile yapılan *müreddef kafiye* kullanmıştır. Müreddef kafiye’yi, 38 toplam ve %22,9 ile sadece revî harfiyle yapılan *mücerred kafiye* takip etmektedir. *Kayd* harfinin bulunduğu *mukayyed kafiye*, 7 toplam sayısı ve % 4,2 ile kullanım oranına göre üçüncü olarak gelir.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde; müreddef ve mukayyed kafiye sütunlarında yer alan –âb, –âd, –âh, –âf, –eng, –este, –enc, –ende vs. gibi, bir uzun ünlü- bir ünsüz harf ile veya ikiden fazla sesin benzeşmesi ile oluşan *zengin kafiye*, en fazla kullanılan kafiyedir. Mücerred kafiye sütununda yer alan –â, –eb, –eh, –er, –es gibi, bir uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz harfin benzeşmesi ile oluşturulan *tam kafiye*, ikinci sırada gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan

–al/-el, -at/ -et, -ar/ -er, ız/-iz gibi, bir tek ünsüz harfin benzeşmesi ile yapılan *yarım kafiye* de üçüncü sırada gelir.

Tâ ki çerb-i leb-i şîrînin ile medhûşum
Sâkiyâ câm-ı mey-i telhe değışmem nûşum

(G./84)

matla beyitli gazelde “medhûş, nûş, âgûş, hûş, hâmûş, nûş, cûş” kelimelerindeki –ûş kafiyesinde, –ş harfi *revi*, *revi*’den önce gelen –û (و), *ridf*’dir. Yapılan –ûş kafiyesinde, *ridf* harfi bulunduğu için *müreddef kafiye*, bir uzun ünlü ve bir ünsüz harf bulunduğu için de, *zengin kafiye*’dir.

Bir söz dedi cânan ki kerâmet var içinde
Dün geceye dâir bir işâret var içinde

(G./ 145)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “kerâmet, işâret, letâfet, âfet, hâlet, ‘işâret” kelimelerinde -t harfi *revi*, *revi*’den önce gelen harfin önündeki –â (elif)’ler ise, *te’sîs*’dir Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre, *te’sîs* harfinin bulunduğu kafiye *müesses kafiye*dir. Fakat Yeni Dönem anlayışı ile değerlendirildiğinde, kelime ortasındaki –â’lar kafiye olarak görülmemekte, kafiye, kelime sonlarındaki ses benzerliği olduğu için, verilen örnekte sadece –et sesleri kafiye sayılmaktadır. Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre *te’sîs* harfi bulunduğu için *müesses* olan kafiye, kelime sonunda bir ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için de, *tam kafiye*’dir.

Takdir ki mebnâ-yı safâ vü gamımızdır
Bu bahsde erbâb-ı hikem mülzemimizdir

(G./38)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “gam, mülzem, merhem, mahrem, mübhem, efhâm” kelimelerdedeki -m kafiyesi, bir tek ünsüz benzerliğinden oluştuğu için, *yarım kafiye*’dir. Yine, sadece *revi* harfi bulunduğu için yapılan kafiye, *mücerred kafiye*’dir.

ii-Kafiyeli Kelimenin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Nedîm Divan'ındaki gazelerde kullanılan kafiyeli kelimelerin köken, tür ve bunların gazellere göre dağılımı, aşağıda Tablo-2'de verilmiştir.

Nedîm								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	4	9	9	27		1	51
sıfat			1					1
zarf								
zamir								
fiil	1							1
edat								
isim- sıfat		4	19	7	67	1	3	101
isim- zarf			2	1	2			5
isim- zamir								
isim- fiil								
isim- edat					1			1
isim-bağlaç								
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat								
isim-edat- fiil								
isim-sıfat- fiil						1	1	2
isim- sıfat- zarf					1			1
isim- sıfat-zamir	1			1			1	3
isim- zarf-zamir								
isim- fiil- zarf								
Toplam	3	8	31	18	98	2	6	166
Genel Toplam	166							
Yüzde	1,8	4,8	18,7	10,8	59,0	1,2	3,6	100,0

Tablo-2

Tablo-2'de görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı, 98 toplamı ve % 59 ile kullanım oranı bakımından ilk sırada gelir. **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 31 toplam ve %18,7 ile ikinci olarak gelir. **Arapça-Farsça-Türkçe** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı, 31 toplam ve %18, 7 ile üçüncü sırada gelir.

Tablo-2 kafiyeli kelimelerin türü bakımından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak oluşturulan gazel sayısı 101 toplam sayısı ile en fazla kullanım oranına sahiptir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 51 toplamı ile ikinci olarak geldiği görülür. Tablo-2'de yer alan isim ve sıfat dışındaki diğer kelime türleri, kafiye oluşturmak için az sayıda kullanılmıştır.

Ol benefî hat gelir evvelde la'l-i dil-bere
Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere

(G./132)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “dil-ber (**Far.-sf.**), şekker (**Far.-is.**), hançer (**Ar.-is.**), dil-ber (**Far.-sf.**), nîlüfer (**Far.-is.**), sâgar (**Far.-is.**)” kelimeleri görüldüğü gibi, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**'tan oluşmaktadır.

Tâ çend gam-ı sübha-i sad-dâne çekilsin
Sûfî demidir 'işret-i peymâne çekilsin

(G./ 93)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “-dâne (**Far.-sf.**), peymâne (**Far.-is.**), yan (**T.-sf.**), mestâne (**Far.-is.**), dîvâne (**Ar.-is.**)” kelimeler, **Arapça-Farsça-Türkçe**'den ve **isim-sıfat**'tan oluşmuştur.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Nedîm Divan'ındaki gazelerde yer alan kafiye sesleri ve bu seslerinin dağılımı, aşağıda Tablo-3'de gösterilmektedir.

Nedîm		
Kafiye sesleri	Kafiye Harflerinin Dağılımı	%
â	9	5,4
âb	11	6,6
âd	4	2,4
âde	1	0,6
âf	1	0,6
âh	1	0,6
âk	2	1,2
âl	4	2,4
al/el	1	0,6
âle	1	0,6
âm	6	3,6
am/em	2	1,2
ân	30	18,1
ande/ende	1	0,6
âne	6	3,6
âr	12	7,2
ar/er	3	1,8

âre	3	1,8
âş	2	1,2
ât	1	0,6
at/et	2	1,2
ây	1	0,6
âz	4	2,4
âze/aza	1	0,6
eb	3	1,8
eh	1	0,6
em	1	0,6
en	3	1,8
enc/enç	1	0,6
ende	1	0,6
eng	1	0,6
er	3	1,8
es	2	1,2
este	1	0,6
et	2	1,2
ey	1	0,6
ız/iz	2	1,2
îd	1	0,6
îde	4	2,4
în	4	2,4
îne	2	1,2
îr	3	1,8
û	7	4,2
ûde	1	0,6
ûm	1	0,6
ûn	2	1,2
ûr	3	1,8
ûş	3	1,8
ûze	1	0,6
ül	2	1,2
ün	1	0,6
Toplam	166	100,0

Tablo-3

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Nedîm Divan'ındaki gazellerde kafiye sesi olarak en fazla kullanılan ilk üç ses sırası ile; **-ân** (30), **-âr** (12), **-âb** (11) sesleridir. Bunların dışındaki, **-â** (9), **-û** (7), **-âm** (6) seslerinin de tablodaki diğer seslere oranla daha fazla kullanıldığı görülür. Meselâ;

Ey tıfl-ı nâz bir gece mihmânım ol benim
Gir câme-hâb-ı sîneme gel cânım ol benim

(G./ 88)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mihmân, cân, şitâbân, dıraşân” kelimelerinde kafiye, **-ân** seslerinden oluşmaktadır.

Ne çekmişiz hele def’-i humâr edinceye dek
Bu güne tarh-ı gam-ı rüzgar edinceye dek

(G./ 62)

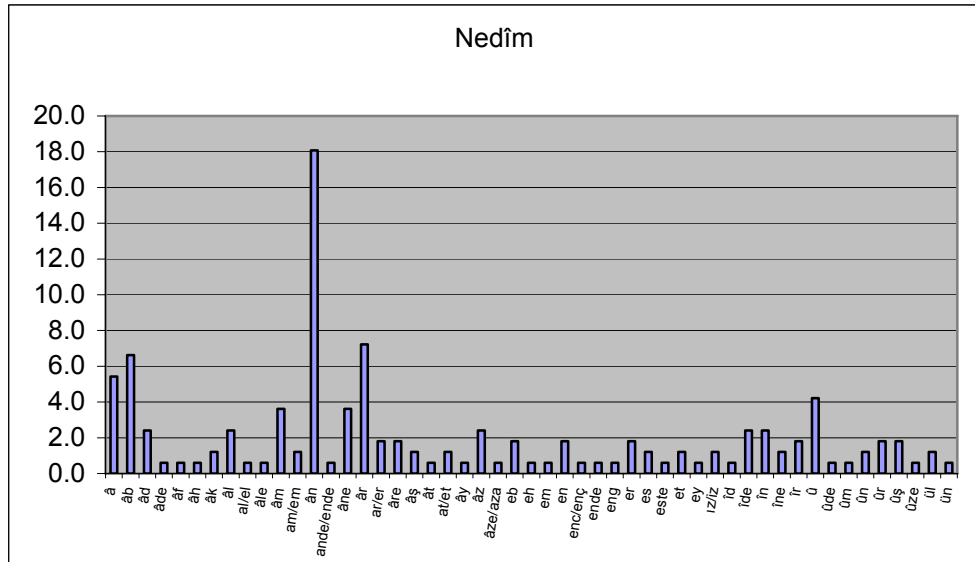
matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “humâr, rüzgâr, i’tibâr, şikâr, der-kenâr, hoş-güvâr” kelimelerinde kafiye, **-âr** seslerinden oluşmaktadır.

Cihâna pertev-i mihr-i cemâlin lem’a-tâb olsun
Sipihre hüsn-i nûr vecd-i pâkin âfitâb olsun

(G./ 113)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tâb, âfitâb, bâb, kâm-yâb, harâb, intisâb, cevâb” kelimelerinde kafiye, **-âb** seslerinden oluşmaktadır.

Tablo-3’de yer alan kafiye sesleri ve bu seslerin yüzde oranları aşağıda grafik şeklinde gösterilmiştir.

Tablo-4

b) Nedîm'in Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Baz'zı ahbâb kemer seyrin eder tenhâda
Bâri biz de kemeri seyr edelim sahrâda

(G./ 129)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “tenhâda, sahrâda, âmâde, dünyâda, deryâda, beg-zâde, bâde, arada” kelimelerde –d harfî revî, reviden önce gelen –â (elif) ise ridf'dir. Revî olan –d sesinin, “tenhâ, sahrâ, dünyâ, deryâ, ara” kelimelerinde getirilen ve aynı manada tekrarlanan –da lokatif (bulunma) ekinde kullanılması, *îtâ-yı celî*'dir.

Ey kaşı yâ yüzün beri dönmez misin dahi
Ey gurre-i ümîd görünmez misin dahi

(G./156)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dönmez, görünmez, söyünmez, döğünmez, sürünmez, öğünmez” kelimelerinde revî olan –n sesi, “dön-” fiili dışında kafiye oluşturan diğer kelimelerde, –ün fiilden fiil yapım eki olarak aynen tekrarı, *îtâ-yı celî*'dir.

G./11'de yer alan “dil-cû-yı, câdû-yı, terâzû-yı, bûy-ı, gîsû-yı, cârû-yı, cûy-ı, bâzû-yı” kafiyeli kelimelerde –y sesi revî, revî'den önce gelen –û (vav) ise, ridf'dir. Görüldüğü gibi kafiyeli olan “dil-cû-yı, câdû-yı, terâzû-yı, gîsû-yı, cârû-yı, bâzû-yı”da revî, ya-yı izâfet olarak aynen tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Hem-vâre humla hoş başı câm ile leb-be-leb
Ümmü'l- habâyis olsa n'ola duhter-i 'ineb

(G./7)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “leb-be-leb, 'ineb, şeb, aceb, edeb, hep” kelimelerde revî olan –b sesinin, “hep” kelimesinde –p olması *ikfâ*'dır.

Çeşmin gibi bir sâhir-i pür-ganc bulunmaz
Hattın gibi bir nüsha-i nirenc bulunmaz

(G./ 46)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pür-ganc, nirenc, genc, penç, nârenc, genc, bî-renc, sühân-senc” kelimelerde, revî olan –c sesinin “penç” kelimesinde –ç olması **ikfâ**’dır.

Şairin gazellerinde, kafiye harfinin kelime ortasında veya kelime sonunda aslî harf konumunda bulunduğu kullanımlar da vardır.

Dili raks-âver eder sabredemem mâ-hasali
Yüregim oynadı gördükde o çengî güzeli

(G./ 162)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “mâ-hasali, güzeli, yeveli, olalı, çarpılalı, eli” kelimelerinde revî olan –l sesi, “ol-, çarpıl-” fiillerine gelen –alı ekinde bulunmaktadır.

G./93’ün “sad-dâne, peymâne, yana, mestâne, dîvâne” kafiye kelimesinde revî olan –n sesi, “yan” kelimesi dışındaki diğer kelimelerde, kelime ortalarında bulunmaktadır. Yine, **G./86**’nın “mümtâze, aza, ser-efrâza, yaza, şeh-bâza, tâze, âvâze” kafiye kelimesinde revî olan –z sesi, “ tâze, âvâze” kelimelerinde, ortada aslî harf durumundadır.

G./122’nin kafiye olan “devrâne, âyâ ne, rindâne, lewendâne, hicrâne, fettâne” kelimelerde –n sesi revî, reviden önce gelen –â ise, ridf’dir. Verilen örnekte yer alan “âyâ ne” kelime gurubunda, iki kelime bir kelime şekline getirilerek *kafiye-i ma’ mûl* yapılmıştır.

G./111’de kafiye oluşturan “câvîd, ıyd, nâhîd, ümmîd, Cemşîd, ıyd” kelimelerinde –d sesi revî, reviden önce gelen –î (ى) ise, ridf’dir. Kafiye kelimelerden “ıyd”da, ridf harfî farklı gibi gözükse de, Arap harfli metinlerde –y sesi “vav” harfine karşılık geldiğinden yapılan kafiye göz kafiyesine uygundur.

2- ŞEYH GÂLİB

Klâsik Türk şiirinin zirve isimlerinden olan Şeyh Gâlib, 1757 (H.1171) yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Es'ad olan şair, şiirlerinde Gâlib mahlasını kullanmıştır. Babasının mevlevîliğe mensubiyetinden dolayı Gâlib, şiir ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı çevrede doğmuş ve yetişmiştir. İlk öğrenimini küçük yaşlarda babasından görmeye başlayan Gâlib, Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş, kendi çabalarıyla kendini yetiştirerek beğeni ve saygınlık kazanmıştır. Şair, 1791 yılında Galata Mevlevîhânesi'ne şeyh olarak atanmıştır. Gâlib, 1799 (H.1213) yılında vefat etmiştir. İlhamını Mevlana ve onun eseri mesneviden alan Şeyh Gâlib, mutasavvıf bir şairdir. Şiirlerinde anlam derinliğine daha fazla önem vererek söz ve ahenk güzelliğini ikinci plana atmıştır. Söylemek istediklerini girift bir mazmun örgüsü içinde sunmaktadır. Az sözle çok şey söyleyen şair, semboller ve benzetmelerle anlatma yoluna gitmiştir. Hayaller renkli ve canlı olup, soyut kavramlar üzerine kurulmuştur. Yeni mazmunlar bulup şiirinde kullanması onun diğer şiir özelliklerindedir.¹⁴⁵

a) Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Klâsik Dönem kafiye anlayışına göre düzenlenmiş olan aşağıdaki Tablo-1, Şeyh Gâlib'in gazellerinde kullandığı kafiye türleri ve bu türlerin dağılımını göstermektedir.

¹⁴⁵ Halûk İpekten, **Şeyh Gâlib, Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 7-27.

Şeyh Gâlib											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	34	27,2	âb	21	10,5	and/end	3	27,3			
ab/eb	3	2,4	âc	2	1,0	ayb/eyb	1	9,1			
ad/ed	2	1,6	âd	5	2,5	eng	3	27,3			
af/ef	2	1,6	âg	6	3,0	erd	2	18,2			
ag	1	0,8	âh	7	3,5	este	2	18,2			
ak	1	0,8	âk	3	1,5						
al/el	1	0,8	âl	4	2,0						
al/el	1	0,8	âle	1	0,5						
al/el	1	0,8	âm	7	3,5						
am/em	5	4,0	ân	40	20,0						
an/en	5	4,0	âne	17	8,5						
an/en	4	3,2	âr	30	15,0						
ap	1	0,8	âre	1	0,5						
ar/er	12	9,6	âye	1	0,5						
aş/eş	1	0,8	âz	7	3,5						
at/et	6	4,8	es	3	1,5						
eb	2	1,6	îd	2	1,0						
ed	1	0,8	îde	1	0,5						
eh	2	1,6	îm	1	0,5						
el	1	0,8	în	3	1,5						
em	2	1,6	îne	2	1,0						
er	7	5,6	îr	4	2,0						
et	4	3,2	îs	1	0,5						
ey	1	0,8	îş	1	0,5						
ıl	3	2,4	îşe	2	1,0						
ıl/il	2	1,6	ûb	1	0,5						
ır/ir	2	1,6	ûd	2	1,0						
il	1	0,8	ük	1	0,5						
ile	1	0,8	um/üm	2	1,0						
û	7	5,6	ûn	9	4,5						
ul/ül	5	4,0	ûr	7	3,5						
ut	1	0,8	ûs	1	0,5						
ül	3	2,4	üş	5	2,5						
TOPLAM	125		TOPLAM	200		TOPLAM	11		TOPLAM		
Toplam Yüzde		37,2	Toplam Yüzde		59,5	Toplam Yüzde		3,3	Toplam Yüzde		0,0

Tablo-1

Tablo-1’de görüldüğü gibi ridf harfiyle yapılan *müreddef kafiye*, 200 toplam ve % 59,5 kullanım oranı ile ilk sırada gelir. Müreddef kafiye’yi, 125 toplam ve %37,2 ile sadece revî harfiyle yapılan *mücerred kafiye* takip eder. *Mukayyed kafiye*, 11 toplam ve %3,3 ile üçüncü sırada gelir.

Yeni Dönem kafiye anlayışına göre Tablo-1’de müreddef-mukayyed kafiye sütunlarında yer alan **-âb, -âd, -âc, âne, -este** vs. gibi, bir uzun ünlü-bir ünsüz ile yapılan veya ikiden fazla harfin benzeşmesi ile oluşan ve seslerin oluşturduğu *zengin kafiye*, kullanım oranı bakımından ilk sırada gelir. Tabloda mücerred kafiye sütununda bulunan **-â, -ag, ed, -er, -et** vs. gibi, bir uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz

harf benzeşmesine dayanan *tam kafiye*, ikinci sırada gelir. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -ad/-ed, -af/-ef** vs. gibi, bir tek ünsüz benzeşmesi ile yapılan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımında üçüncü sırada gelir.

Şeyh Gâlib'in gazellerindeki kafiye kullanlarına örnek;

Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni
Rûzgâr ile gubâr-ı kîne hâk eyler beni

(G./ 329)

matla beyitli gazelin “helâk, hâk, tâk, pâk, çâk, derdnâk, iştirâk, helâk” kafiye kelimelerindeki **-âk** kafiyesinde, **-k** *revi*, *revi*'den önce gelen **-â** ise, *ridf* dir. *Ridf* harfi ile yapılan **-âk** kafiyesi, bir uzun ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için, *zengin kafiye*'ye örnektir.

Dil-i za'ife bir âfet güzel beğendiremem
O haste-i gam-ı aşka ecel beğendiremem

(G./ 213)

matla beyitli gazelin “güzel, ecel, cedel, bedel, emel, gazel” kafiye kelimelerinde, **-l** harfi *revi*'dir. Kafiye harflerinden sadece *revi* ile yapıldığı için mücerred olan **-el** kafiyesi, bir ünlü-bir ünsüz ile yapıldığı için de, *tam kafiye*'ye örnektir. Yine;

Sünbül-i zülfü dökülmüş nergis-i câdûsuna
Ejder-i sihriyle zencîr eylemiş âhûsuna

(G./ 289)

matla beyitli gazelin “câdû, âhû, şebbû, ebrû, şeftâlû, dil-cû, -bû, tîhû” kelimelerinde kafiye, **-û** sesidir. Yapılan kafiye, bir tek uzun ünlüden oluştuğu için *tam kafiye* kabul edilmektedir.

Gonca-i aşkız ki bu hûrşîd şebnemdir bize
Gevher-i şevkız ki bahr-ı bî-gerân nemdir bize

(G./ 279)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “şebnem, nem, dem, müselleme, merhem, mutalsam, elzem, a’zam, âlem” kelimelerinde, –m harfi revî’dir ve bir tek ünsüz harften oluşan bu kafiye, *yarım kafiye*’ye örnektir.

Enderunlu Vâsıf’ın gazellerinde *cinaslı kafiye* örneği de görülmektedir. Bunlar;

Sâkî kadehi bâde-i la’lünle ağızla
Sunma tehî câm-ı meyi gel yarım ağızla

Yakdun süd iken ağızım inanmam sana ey şûh
Kaymak ye varıp Südlüce’ye sen bu ağızla

Hîç gerdenine sînesi teşbîh olunur mu
Hem-çâşnî kim derse yoğurdlar süd ağızla

Gerçi ana da ağız olur tesmiye ammâ
Bir mi fem-i mînâ leb-i deryâda ağızla

Bilmezsin a belki ruhını öpdürür ol şûh
Vâsıf varalım yalvaralım hep bir ağızla

(G./ 108)

Yukarıda verilen şiirin tamamında tekrar eden “ağızla” kelimesi, ses bakımından aynı anlam bakımından bütün beyitlerinde farklı olduğundan, *cinaslı kafiye*’ye örnektir.

Örnek verilen gazelin dışında bir de, G./13’de “geç” kelimesinin farklı manalarda tekrarıyla cinaslı kafiye yapılmıştır.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Şeyh Gâlib’in gazellerinde kafiye oluşturan kelimelerin köken, tür ve bunların dağılımı, aşağıda Tablo-2’de verilmiştir.

Şeyh Gâlib								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	25	19	7	50	3	2	107
sıfat			2					2
zarf								
zamir								
fiil	11							11
edat								
isim- sıfat		5	20	3	154	1	6	189
isim- zarf				2				2
isim- zamir							1	1
isim- fiil	1			8		1	1	11
isim- edat								
isim-bağlaç								
sıfat- edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat- fiil								
isim-sıfat- fiil				1		1		2
isim- sıfat- zarf			4	1	4			9
isim- sıfat-zamir								
isim- zarf-zamir							2	2
isim- fiil- zarf								
Toplam	13	30	45	22	208	6	12	336
Genel Toplam	336							
Yüzde	3,9	8,9	13,4	6,5	61,9	1,8	3,6	100,0

Tablo-2

Yukarıda verilen Tablo-2 incelendiğinde, Şeyh Gâlib'in kafiye oluşturmak için en fazla 208 toplam gazel sayısı ve %61,9 ile **Arapça-Farsça** birlikte kullanılan kelimeleri tercih ettiği görülür. **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 45 toplam ve % 13,4 ile ikinci sırada gelir. **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise 30 toplam ve % 8,9 ile üçüncü sırada gelir. Sadece **Türkçe** kelimeler ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 13'tür.

Kafiyeli kelimeler tür açısından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılan gazel sayısı 189 toplamıyla en fazla orana sahiptir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 107 toplamı ile ikinci sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 11'dir. Zarf, zamir, edat gibi türlerin, kafiye oluşturmak için çok fazla tercih edilmediği, Tablo-2'de görülmektedir.

Sâgar habâb-ı mevce-i mehtâbdır bu şeb
Fânûs bahr-ı nûrda girdâbdır bu şeb

(G./18)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “mehtâb (**Far.-is.**), girdâb (**Far.-is.**), mihrâb (**Ar.-is.**), sîr-âb (**Far.-is.**), ahbâb (**Ar.-is.**), âb (**Far.-is.**), hâb (**Far.-is.**), nâb (**Far.-sf.**)” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**’tan oluşmaktadır.

Tıraş etme ruhundan sevdiğim hatt-ı siyâhın gel
Geçirme tîğdan ey bî-emân kendi sipâhın gel

(G./198)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “siyâh, sipâh, hâk-râh, günâh, hânkâh, ârâmgâh” kelimeler, **Farsça** kelimelerden ve **isim**’den oluşmaktadır.

Çeşm-i şühun bizi bî-gâne kıyâs eylemesin
Derdimiz söyleriz efsâne kıyâs eylemesin

(G./ 254)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “bî-gâne (**Far.-sf.**), efsâne (**Far.-is.**), pervâne (**Ar.-is.**), ummâna (**Ar.-is.**), dîvâne (**Far.-sf.**), mestâne (**Far.-zf.**), lâne (**Far.-is.**), mey-hâne (**Far.-is.**)” kelimeler, **Arapça-Farsça**’dan ve **isim-sıfat-zarf**’tan oluşmaktadır.

Gül gibi açıldım ammâ gülmedim
Rengine kapıldım ammâ gülmedim

(G./ 228)

matla verilen gazelin “açıl, kapıl, katıl, yakıl, anıl, sarıl, kıl, açıl” kafiyeli kelimeleri, **Türkçe**, **fil**’den oluşmaktadır.

iii-Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Şeyh Gâlib’in gazellerinde kafiye oluşturan sesler ve bu seslerin dağılımı, aşağıda Tablo-3’de gösterilmektedir.

Şeyh Gâlib		
Kafiye Sesleri	Kafiye Seslerinin Dağılımı	%
â	34	10,1
âb	21	6,3
âb/eb	3	0,9
âc	2	0,6
âd	5	1,5
ad/ed	2	0,6
âf/ef	2	0,6
âg/ag	7	2,1
âh	7	2,1
âk	4	1,2
âl/al	5	1,5
al/el	2	0,6
âle	1	0,3
âm	7	2,1
âm/em	5	1,5
ân	45	13,4
an/en	5	1,5
and/end	3	0,9
âne	17	5,1
ap	1	0,3
âr	30	8,9
ar/er	11	3,3
âre	1	0,3
aste/este	2	0,6
aş/eş	1	0,3
at/et	6	1,8
ayb/eyb	1	0,3
âye	1	0,3
âz	7	2,1
eb	2	0,6
ed	1	0,3
eh	2	0,6
el	1	0,3
em	2	0,6
eng	3	0,9
er	7	2,1
erd	2	0,6
es	3	0,9
et	4	1,2
ey	1	0,3
il	3	0,9
il/il	2	0,6
îr/îr	2	0,6
îd	2	0,6
îde	1	0,3
il	1	0,3
ile	1	0,3
îm	1	0,3
în	3	0,9
îne	2	0,6
îr	4	1,2
îs	1	0,3
îş	1	0,3
îşe	2	0,6
û	7	2,1
ûb	1	0,3
ûd	2	0,6
ûk	1	0,3

ul/ül	5	1,5
um/üm	2	0,6
ün	9	2,7
ür	7	2,1
ûs	1	0,3
ûş	5	1,5
ut	1	0,3
ül	3	0,9
Toplam	336	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de görüldüğü gibi şair, kafiye oluşturmak için en fazla **-ân** (45) sesini kullanmıştır. Bunu, 34 toplam gazel sayısı ile **-â** sesi takip eder. Üçüncü sırada ise 30 toplamı ile **-âr** sesi gelir. En fazla kullanılan **-ân**, **-â**, **-âr** seslerinin dışında; **-âb** (21), **-âne** (17), **-ar/-er** (11) seslerinin de tablodaki diğer kafiye seslerine oranla daha fazla kullanıldığı görülür.

Gâlib’in en fazla kullandığı kafiye seslerine örnek kullanımlar;

Bağlanıp zülfünde bozdum ahdı peymânı da
Çeşmini gördüm unuttum derdi de dermânı da

(G./280)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “peymân, dermân, îmân, cânân, irfân, pinhân, sâmân” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, **-ân** sesinden oluşmaktadır.

Derd-i mihnetdir belâdır adı aşk
Bir marazdır ibtilâdır adı aşk

(G./168)

matla beyti verilen gazelin kafiye oluşturan “belâ, ibtilâ, bekâ, recâ, müdde’â, âşinâ” kelimelerinde kafiye sesi, **-â**’dır.

Ser-mest-i gülarak görüp ol yârı n’eyleyim
Bûs eyleyip o la’l-i şeker-bârı n’eyleyim

(G./224)

Rûh-ı Kudsî beled-i kalbimdir
Tıfl-ı ma'nâ veled-i kalbimdir

(G./ 69)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “beled-i, veled-i, sened-i, seped-i, rasad-ı, mu'temed-i, lahid-ı” kelimelerinde görüldüğü gibi, tevcîh kafiyeli kelimelerde fetha iken, “lahid” kesre'dir ve bu durum **ikvâ'**dir.

G. /85'de kafiyeli olan “reddedir, siteddedir, beddedir, lahiddedir, hıreddedir, kaddedir, Velededir” kelimeleri ile G.14'ün kafiyeli olan, “selef-i, halef-i, kef-i, kelef-i, Necef-i, şeref-i, def-i, hedef-i, tef-i, muhtelif-i, taraf-ı, keşef-i, tuhaf-ı, saf-ı, muntasıf-ı, tuhaf-ı, telef-i, şeref-i, kef-i” kelimelerinden “lahid”, “muhtelif” ve “muntasıf”da tevcîhin kesre, diğer kafiyeli kelimelerde ise fetha olması **ikvâ'**dir. Yine;

Sâkıyâ eyle revân ol arak-ı taburu
Ki ola penbe-i mînâsı kef-i mevc-i perî

(G./ 310)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “taburu, perî, perî, bâl ü peri, yeri, nazarı, seheri, ferî, haberi, nazarı, şekerî, sâf-teri, tarî, eseri” kelimelerinden “perî” kelimesinin aynı anlamda iki kez tekrarı, *îtâ-yı celî*'dir.

Benim şifâ-yı, ten-i zâr u müstemendim gel
Devâ-yı derd-i derûnum olan efendim gel

(G./ 204)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan kelimelerden “efendi” kelimesinin geçtiği mısran;

Kudûmün eylesin ihyâ bu Gâlib-i zârı
Dilhûn-kün şebnem-i tebessüm

(G. 204/ 7)

makta beyitte aynı manada tekrarlanması *îtâ-yı celî* yani, tekrarı çok açık olan *îtâ'*dir.¹⁴⁶

Eyleyip üftâdesidir perçem-i işkestesinin
Turre âvîzesidir zülf-i girih-bestesinin

(G./ 178)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “server, anber, mu’attar, sâye-perver, muhayyer, ser-âser, örter, göster, benzer, hûr-peyker, ter, kâfir, yer, per, ister” kelimelerinden “kâfir”de, tevcîh’in kesre, diğer kelimelerde ise fetha olması *ikvâ'*dir. Yine, kafiye kelimelemede revî harfî olan –r sesi, “ört-, benze-, iste-” fiillerine getirilen geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanmasıyla tekrarı pek açık olan, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G.90’da kafiye oluşturan “kâlibdir, ensebdir, mücerrebdir, şebdir, mürettebdir, lebdir, mürekkebdir” kelimelerinde tevcîh fetha iken, “kâlib” kelimesinde kesre’dir. Yine, **G. 68**’deki, “beled-i, sited-i, yed-i nemed-i, aded-i, red-i, mu’tekid-i, meded-i” kafiye kelimelemede tevcîh fetha iken, “mu’tekid”de kesre olması, *ikvâ'*dir.

Ser-geşteğân-ı aşkı kayırmaz mı rûzgâr
Çarh ile bir hisâb çevirmez mi rûzgâr

(G./ 105)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “kayırmaz, çevirmez, esirmez, girmez, duyuramaz, yedirmez, vermez, çevirmez” kelimelerde revî olan –r sesi, “es-, duy-” fiillerine getirilen geniş zaman ekinde aynı manada tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Yine, kafiye kelimelemede tevcîhin kesre olmasına karşın, “duyur-”da zamme, “ver-”de fetha olması *ikvâ'*dir.

¹⁴⁶ Tahir’ül Mevlevî, **Edebiyat Küğati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 81’de, “Bir mazumenin matlamı teşkil eden mîsrâlardan birini maktâ’da aynen irâd etmek de iyâ cümlesinden sayılmıştır.” şeklinde konuyu açıklamıştır.

Keşîde kaşlarına hatt-ı Mîr Alî derler
Yâ Zü'l-fikâr ile resm-i siyencli derler

(G./ 63)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “Alî, siyencli, Lâleli, evveli, deli, eli, sürmeli, belî, muhassalî” kelimelerinde –l sesi revî’dir. Kafiye yapıldığı –l/-li sesleri, “siyencli, Lâleli, sürmeli” kelimelerinde yapım eki olarak aynı manada tekrar ettirilerek , *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Tâb-ı sevdâ-yı hatın derssem eğer baht utanır
Mebhas-ı silsile-i zülf açılır söz uzanır

(G./ 73)

matla beyitli gazelin “utanır, uzanır, sulanır, uyanır, kazanır, boyanır, sanır, tayanır, tayanır, kapanır, inanır, kuşanır, tanır, utanır, kuşanır, tolanır” kafiyeli kelimelerinde kafiye oluşturan –n sesi’nin, “sula-, boya-, taya-, kapa-, tola-” fiillerine gelen fiilden fiil yapım ekinde aynı manada tekrarlanması, *îtâyı celî*’dir. Aynı şekilde, **G./284**’deki “yandım, dolandım, boyandım, uyandım, dayandım, andım” kafiyeli kelimelerinde görülen –an kafiyesi, “dola-, boya-, daya-” fiillerine getirilen fiilden fiil yapma ekinde aynı manada tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Gül gibi açıldım ammâ gülmedim
Ruyuna takıldım ammâ gülmedim

(G./ 226)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “açıldım, takıldım, satıldım, tarıldım, kıldım, yanıldım, asıldım, saçıldım” kelimelerinde kafiye olan –ıl seslerinin, “aç-, tak-, sat-, as-, saç-” fiillerinde –ıl yapım eki şeklinde aynı manada tekrarlanması, *îtâ-yı celî*’dir.

G./273’deki “anılmaz, yazılmaz, bakılmaz, sayılmaz, açılmaz, kapılmaz, katılmaz” kafiyeli kelimelerinin tamamında –ıl kafiyesinin, “an-, yaz-, bak-, say-, aç-, kap-, kat-” fiillerinde yapım eki şeklinde aynen tekrarı, *îtâ-yı celî*’dir. **G./228**’in “açıldım, kapıldım, katıldım, yakıldım, anıldım, sarıldım, kıldım, açıldım” kafiyeli

kelimelerindeki **-il** kafiyesinin, “kıl-” fiili hariç bütün kelimelerde fiilden fiil yapım eki şeklinde aynen tekrarı, ederek *îtâ-yı celî*’dir.

Bulsa jengâr-ı hat-ı yâr ile cevher hançer
Tîğ-i ebrûya sitemkârlık eyler hançer

(G./ 96)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “cevher, eyler, yollar, ağlar, ejder, söyler, berâber, neyler, besler, ser-â-ser” kelimelerdeki **-ar/-er** kafiyesinde, revî olan **-r** sesinin “eyler, ağlar, söyler, neyler, besler” kelimelerinde geniş zaman eki olarak aynen tekrar etmesi *îtâ-yı celî*’dir. Yine kafiye olan **-ar** sesleri, “yol” kelimesine getirilen, **-ler** çoğul ekinde bulunmaktadır.

G./112’de yer alan “bilmez, denilmez, söylenilmez, biçilmez, geçilmez, gizlenilmez, dizilmez” kafiye kelimelerde kafiye olan **-il** sesleri, “de-, söyle-, biç-, geç-, gizle-, diz-” kelimelerine getirilen ve aynı manada tekrar eden ekte kullanılarak *îtâ-yı celî* yapılmıştır. **G. /27**’in, “unutdu, tutdu, soğutdu, kuruttu, yutdu, uyutdu, unutdu” kafiye kelimelerinde görülen **-ut** kafiyesi, “soğu-, kuru-, uyu-” fiillerine gelen ve aynı anlamda tekrar eden ekte kullanılarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır. Yine, **G./ 306**’nın kafiye kelimelerinde revî olan **-y** sesi, görüldüğü gibi bazı kelimelerde ya-yı izâfet terkihiyle aynı manada tekrarlanarak, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Şarin gazellerinde, kafiye seslerinin kelime sonunda veya ortasında aslî harf konumunda olmasına örnek olan kullanımlar aşağıda verilmiştir.

G./174’ün kafiye kelimelerinde revî olan “ancak, Hak, mülhak, mutlak, revnak, entak, esbak, müştak, elyak, katmak” kelimelerindeki **-ak** kafiyesinde revî olan **-k** sesi, “kat-” fiiline getirilen mastar ekinde bulunduğundan, kelime sonunda aslî harf olarak kullanılmıştır.

Husûl-i akla teklîf olmasa dîvâne kalmaz hîç
Harîm-i aşk mestûr olmasa bî-gâne kalmaz hîç

(G./ 31)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “dîvâne, bî-gâne, vîrâne, bî-dâne, pervâne, yârâna” kelimelerinde revî olan –n sesi, “dîvâne, bî-gâne, pervâne” kelimelerinde, kelime ortasında bulunmaktadır.

G./117'de kafiye olan “dil-ârâya, ra'nâya, tecellâya, şeb-ârâya, semen-sâya, müsemâyâya, deryâyâ, bâlâyâ, sâye, yek-tâyâ” kelimelerinde revî olan –â sesi, “sâye” kelimesinde, kelime ortasında aslî harf konumundadır. **G./100**'de de kafiye olan “kafeslenir, beslenir, feslenir, seslenir, heveslenir, tâze-reslenir” kelimelerde revî harfî olan –s sesi, “besle-” fiilinde kelime ortasında bulunmaktadır.

G./ 291'de kafiye olan “siyeh-kâra, kara, pâre, ağyâra, mey-hâra, nezzâre, Hünkâra” kelimelerinde revî olan –r sesi, “pâre, kara” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır.

İlacım gör ki sâki çeşm-i bîmârınla pür-derdim
Devâ-cû olmazım rez duhterinden sanma nâmerdim

(G./ 215)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “pür-derdim, nâmerdim, perverdim, cevher-i ferdim, her dem, nerdim, rû-zerdim” kelimelerinde –d harfî revî, reviden önce gelen ve sakin olan –r ise, ridf'dir. Kafiye oluştururken iki kelimenin bir kelime şeklinde birleştirilmesiyle oluşturulan *kafiye-i ma'mûl*'e örnek olan kullanım, “her dem” kelime gurubunda görülmektedir.

E- 19. YÜZYIL

1- ENDERUNLU VÂSİF

Klâsik şiirin son temsilcilerinden olan Vâsîf'ın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şairin asıl adının Osman olduğu ve İstanbul'da yetiştiği kaynaklarda yer alan bilgilerdir. Şair, acemi oğlanların Enderun Mektebi için yetiştirildiği Galata Saray'a talebe olarak girmiş, ilk öğrenimini burada tamamlamış fakat, bu hazırlık devresinden sonra yüksek okul seviyesi kabul edilen Enderun'a alınmamıştır. Türk edebiyatında Enderun'da yetişen pek çok şair olmasına rağmen “Enderunlu” ünvanını alan ikinci şairdir. Hayatı boyunca uzun yıllar sarayda çalışan

şair, sarayda “Hunkâr Başlalası”, “Peşkir Ağası” ve “Anahtar Ağası” hizmetlerine getirilmiştir. Uzun yıllar yaşadığı bilinen Vâsîf, 1810 (H. 1240) yılında ölmüştür. Vâsîf’ın şiirleri, iki devrede incelenir. Birinci devre, çocuk yaşta başladığı şiirlerinde hakim olan pervâsız, lâubâli bir ruh hali içinde yazdığı şiirler, ikinci devre ise gerçek şiirleri denilebilecek hayatı ciddiye alan vakur ve mütevekkil bir ruh hali içinde yazdığı şiirlerdir. İkinci devreye ait şiirlerinde yerli yerinde bir şiir üslubu kullanan şairin şiirlerinde, kelime tercihi, cümle tekniği ve bunların kullanım kolaylığının yanında, manadaki ve ruhtaki olgunluk da dikkat çeker unsurlardır.¹⁴⁷

a) Enderunlu Vâsîf’ın Gazellerinde Kafiye Kullanımı

i- Yapısına Göre Kafiye

Enderunlu Vâsîf											
Mücerred Kafiye			Müreddef Kafiye			Mukayyed Kafiye			Müesses Kafiye		
sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%	sesler	sayı	%
â	9	11,4	âb	3	5,9	anda/ende	2	40,0	at/et	2	40,0
ab/eb	3	3,8	âf	1	2,0	abâ/ebâ	1	20,0	ır/ir	1	20,0
ac	1	1,3	âh	2	3,9	asta/este	2	40,0	ile/ıla	2	40,0
ag	1	1,3	âl	4	7,8						
ak	3	3,8	âle	1	2,0						
al/el	2	2,5	âm	3	5,9						
ala/ele	2	2,5	ân	10	19,6						
am/em	4	5,1	âne	6	11,8						
an	2	2,5	âr	14	27,5						
an/en	7	8,9	âş	1	2,0						
ar	1	1,3	ây	2	3,9						
ar/er	8	10,1	îka	1	2,0						
at/et	8	10,1	îs	1	2,0						
eg	1	1,3	ûd	1	2,0						
ek	2	2,5	ûk	1	2,0						
el	1	1,3									
en	2	2,5									
er	8	10,1									
et	1	1,3									
ik	1	1,3									
if	1	1,3									
il	1	1,3									
iş	2	2,5									
iyye	1	1,3									
û	4	5,1									
ul/ül/ol	2	2,5									
um	1	1,3									
TOPLAM	79		TOPLAM	51		TOPLAM	5		TOPLAM	5	
Toplam Yüzde		56,4	Toplam Yüzde		36,4	Toplam Yüzde		3,6	Toplam Yüzde		3,6

Tablo-1

¹⁴⁷ Rahşan Gürel, *Enderunlu Vâsîf Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul, s. 25-43.

Klâsik şiir anlayışına göre düzenlenen yukarıdaki Tablo-1 incelendiğinde, Enderunlu Vâsıf'ın şiirlerinde 79 toplam sayısı ve % 56,4 ile en fazla *mücerred kafiye* 'nin kullanıldığı görülür. Mücerred kafiye'yi, 51 toplam ve 36,4 ile *müreddef kafiye* takip etmektedir. Tablo-1'de, *mukayyed* ve *müesses* kafiyenin eşit şekilde toplam 5 gazelde kullanıldığı görülür.

Tablo-1, Yeni Dönem kafiye anlayışına göre değerlendirildiğinde görülmektedir ki, müreddef kafiye sütununda yer alan bir uzun ünlü-bir ünsüz veya ikiden fazla sesin benzerliğinden oluşan *zengin kafiye*, en fazla kullanılan kafiye türüdür. Zengin kafiye'yi, mücerred kafiye sütununda yer alan **-â, -û, -ac, -ag, -ak, -an, -ar** vs. gibi, bir ünlü-bir ünsüz harfin benzeşmesi ile yapılan *tam kafiye* takip eder. Yine, mücerred kafiye sütununda yer alan **-ab/-eb, -al/-el, -an/-en** vs. gibi, bir tek ünsüz benzerliğine dayanan *yarım kafiye*, kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir.

Vâsıf'ın gazellerinde en fazla kullanılan kafiye türlerine örnek;

Senün hâl-i 'izârundan nişân 'anberde kalmışdır
Benim süz-ı derûnumdan eser micmerde kalmışdır

(G./ 36)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan, “anber, micmer, İskender, defter, perde, dilber” kelimelerinde kafiye, **-er** seslerinden oluşmaktadır. Yapılan kafiye, sadece revî harfiyle yapıldığı için mücerred, bir ünlü-bir ünsüz harften oluştuğu için de, *tam kafiye*'dir.

Bakıp huruş-ı yem-i dîde-i garîka o şûh
Yazar tesellî-i hâtır için nemîka o şûh

(G./ 15)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “garîka, nemîka, harîka, hadîka, dakîka, sadîka, şakîka, serîka, 'atîka, hakîka” kelimelerinde **-k** revî, reviden önce gelen, **-î** (ع) 'ler ise, *ridf*'dir. Bu müreddef kafiye örneği revî harfinin harekeli olması ve bir uzun ünlü-bir ünsüzden oluşan **-îka** harflerinin benzeşmesinden dolayı *zengin kafiye*'dir.

Sâkî mey-i'âşkun feraha dâ'iri yok mu
Âyâ bu humâr-ı elemün âhırî yok mu

(G./ 136)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “dâ'ir, âhır, zâhir, hâtır, bir, hâzır, sâ'ir, sagır, acır, şâ'ir” kelimelerinde kafiye, –r sesinden oluşmaktadır ve bir tek ünsüz harfin benzeşmesi ile oluşan bu kafiye, *yarım kafiye*'dir.

ii-Kafiyeli Kelimelerin Köken ve Tür Açısından Değerlendirilmesi

Enderunlu Vâsıf								
Kelime Türü	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça-Türkçe	Arapça-Farsça	Türkçe-Arapça	Türkçe-Farsça	Türlerin Genel Toplamı
isim	1	9	1	7	12	5	6	41
sıfat								
zarf								
zamir								
fiil	7							7
edat								
isim- sıfat	1	2	10	13	32	5	9	72
isim- zarf				2		1		3
isim- zamir								
isim- fiil	1					2	5	8
isim- edat						1		1
isim-bağlaç								
sıfat-edat								
isim-edat- sıfat								
isim- edat-fiil						3		3
isim-sıfat-fiil	2			2				4
isim- sıfat-zarf								
isim- sıfat-zamir								
isim- zarf-zamir								
isim- fiil-zarf							1	1
Toplam	12	11	11	24	44	17	21	140
Genel Toplam	140							
Yüzde	8,6	7,9	7,9	17,1	31,4	12,1	15,0	100,0

Tablo-2

Kafiyeli kelimelerin köken ve türünü gösteren yukarıdaki Tablo-2 incelendiğinde, kafiye oluşturmak için **Arapça-Farsça** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısının 44 toplam ve % 31,4 ile ilk sırada geldiği görülür. Kafiye oluşturmak için **Arapça-Farsça-Türkçe** kelimelerin birlikte kullanıldığı gazel sayısı, 24 toplam ve %17,1 ile ikinci sırada gelir. **Türkçe-Farsça** kelimelerle kafiye

oluşturan gazel sayısı, 21 toplam ve % 15 ile kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelir. Sadece **Farsça** (11 toplam, %7,9), **Arapça** (11 toplam, %7,9) ve Türkçe (12 toplam, % 8,6) kelimelerle kafiye oluşturan gazel sayıları hemen hemen aynıdır.

Kafiyeli kelimeler tür bakımından incelendiğinde, kafiye oluşturmak için **isim-sıfat** birlikte kullanılan gazeller, 72 toplam sayısı ile ilk sırada gelir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 41 toplamıyla kullanım oranı bakımından ikinci sırada gelir. **Fiil** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı, 7'dir. İsim ve sıfat dışındaki kelime türlerinin kafiye oluşturmak için az sayıda kullanıldığı, tabloda görülmektedir.

Geldi hurûş u cûşa yine dilde âb-ı ‘aşk
Etdi esâs-ı sabr u şekîbi harâb-ı ‘aşk

(G./ 69)

matla beytinde kafiye oluşturan “âb (**Far.-is.**), harâb (**Ar.-sf.**), -yâb (**Far.-sf.**), kitâb (**Ar.-is.**), şarâb (**Ar.-is.**), nikâb (**Ar.-is.**), âfitâb (**Far.-is.**), şâb (**Ar.-sf.**)” kelimeleri, **Arapça-Farsça** kelimelerden ve **isim-sıfat**’tan oluşmuştur.

Kurup o mehle bu şeb ülfete bir resm-i neffis
Eyledik cilve-geh-i ‘aşkı yeniden et’sîs

(G./ 57)

matla beyti verilen gazeln kafiye oluşturan “neffîs, te’sîs, makîs, re’îs, iblîs, tahmîs” kelimeleri, **Arapça, isim**’den oluşmuştur.

iii- Kafiyeli Kelimelerin Ses Açısından Değerlendirilmesi

Enderunlu Vâsıf		
Kafiye sesleri	Kafiye seslerinin dağılımı	%
â	9	6,4
âb	3	2,1
ab/eb	3	2,1
abâ/ebâ	1	0,7
âc	1	0,7
âf	1	0,7
âg	1	0,7
âh	2	1,4
ak	3	2,1
âl	5	3,6

al/el	1	0,7
âla/âle	2	1,4
âm	3	2,1
am/em	4	2,9
ân	12	8,6
ân/en	7	5,0
ande/ende	2	1,4
âne	6	4,3
âr	15	10,7
ar/er	8	5,7
âş	1	0,7
at	4	2,9
at/et	6	4,3
ây	2	1,4
cinaslı kafiye	1	0,7
eg	1	0,7
ek	2	1,4
el	1	0,7
en	2	1,4
er	8	5,7
este/asta	2	1,4
et	1	0,7
ik	1	0,7
ır/ir	1	0,7
îf	1	0,7
îka	1	0,7
ile	2	1,4
is	1	0,7
iş	2	1,4
iyye/ıyye	1	0,7
û	4	2,9
ûd	1	0,7
um/üm	1	0,7
urde/ürde	1	0,7
ük	1	0,7
ül/ul/ol	2	1,4
Toplam	140	100,0

Tablo-3

Tablo-3’de görüldüğü gibi Enderunlu Vâsıf’ın Divan’ında yer alan toplam 140 gazelde, kafiye oluşturan seslerden –**âr** sesi, 15 toplam ve %10,7 ile en fazla kullanılan kafiye sesi’dir. Kafiye oluşturan –**ân** sesi, 12 toplam ve % 8,6 ile ikinci sırada gelirken, üçüncü sırada 9 toplam sayısı ve % 6,4 ile, –**â** sesi gelir. En fazla tercih edilen kafiye seslerine örnek;

Sanma yâr üftâdeye her bâr olur âh-ı derûn
Vakt olur ‘uşşâk-ı zâra bâr olur âh-ı derûn

(G./ 97)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “bâr, agyâr, ızhâr, tekrâr, jengâr, nâçâr, sâlâr, esrâr, eş’âr” kelimelerinde görüldüğü gibi kafiye, –âr sesinden oluşmaktadır.

O hûnî dîdeler hâb içre hep zulmi nihân söyler
Dem-â-dem leşker-i müjgânı da nâdîde kan söyler

(G. 27)

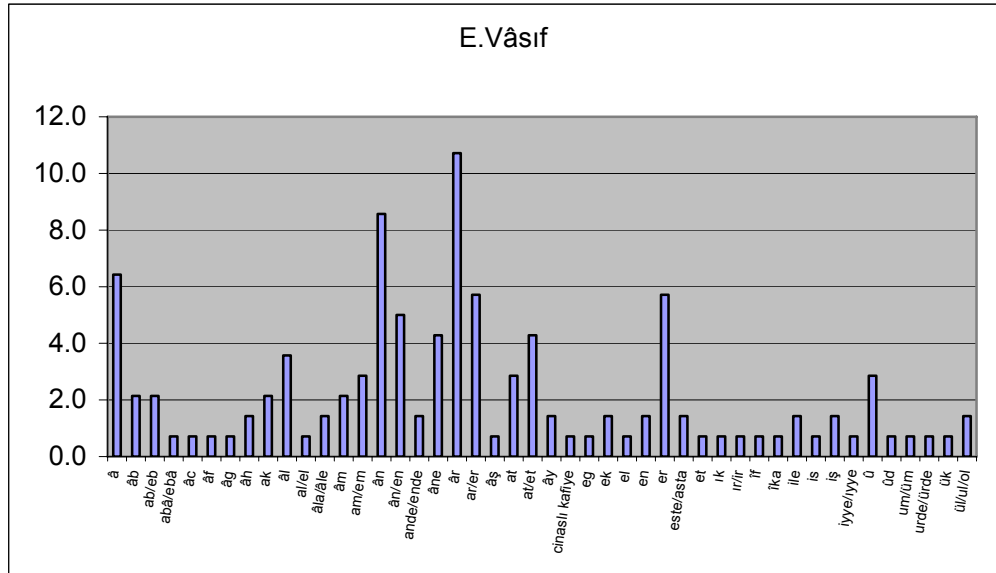
matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “nihân, kan, yalan, ebruvân, mugân, zebân” kelimelerinde kafiye, –ân seslerinden oluşmaktadır.

Bir tâzenün ki şîve vü nâzî edâsı yok
Bin lutf etse günde bana iktizası yok

(G./ 71)

matla beyitli gazelde kafiye oluşturan “edâ, iktizâ, belâ, kirâ, baba, mama, du’â, kirâ, devâ, sapa, yama, sâbıka, kara” kelimelerinde kafiye, –â sesinden oluşmaktadır.

Kafiye sesleri ve bu seslerin gazellere göre yüzde olarak dağılımı, aşağıda grafik şeklinde verilmiştir.

Tablo-4

b) Enderunlu Vâsıf'ın Gazellerinde Görülen Kafiye Kusurları

Geldi bahâr mevsimi ahbâb ne dersiniz
Gitsek mi [sahn-ı] gülşene yap yap ne dersiniz

(G./ 54)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “ahbâb, yap, şap, ‘unnâb, i’râb, h’âb, vişnâb, şap” kelimelerinde, revî harfinin –b ve –p şeklinde değişmesi **ikfâ**’dır. Aynı şekilde **G./ 79**’daki “şeb, kevkeb, meksebe, mezheb, Rab, tep, hep” kelimelerde de revî olan –b sesinin, “tep” ve “hep” kelimelerinde –p olması **ikfâ**’dır.

Zann etme sûz-ı ‘aşk yakıp cânı acıdır
Dâg-ı mahabbet acı velî tatlı acıdır

(G./ 32)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “acıdır, acıdır, tâcıdır, ‘ilâcıdır, mizâcıdır, agacıdır, kaçıdır, revâcıdır, i’vicâcıdır, kirâcıdır, kiracıdır” kelimelerinde revî olan –c sesinin, “kaç” kelimesinde –ç olması, **ikfâ**’dır.

Bugün dahı sâki çekilen dün gicekidir
Âlemde velî neşe-yi mey dün gicekidir

(G./ 44)

matla beyitli gazelin kafiye olan “gicekidir, gicekidir, h’âcegîdir, böcegidir, çiçegidir, köçegidir, görecegidir” kelimelerinde revî olan –g sesinin, “gice” kelimesine gelen –ki aitlik ekinde aynı manada tekrarlanması ve yine, “gece” kelimesinin iki kez tekrarlanması *itâ-yı celî*’dir. Ayrıca, revî olan –g sesinin “gece” kelimesinde –k olması, Arap harflerinde –k ve –g seslerinin kef “ك” harfiyle karşılanmasından kaynaklanmaktadır.

Sôfi geysen de usanmazsın mahabbet perdesin
Sana sûz-ı ‘aşk eser etmez dimâğ-efsürdesin

(G./ 101)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “perdesin, efsürdesin, öksürdesin, âzürdesin, pejmürdesin, mürdesin, öldürdesin, hurdesin” kelimelerinde revî harfî olan **-r** sesinden önce gelen tevcîh’in, “perde” kelimesinde fetha olmasına karşın diğer kelimelerde zamme olması **îkvâ**’dır. Ayrıca revî olan **-r** sesi, “pejmürde, perde” kelimelerinde ortada aslî harf konumunda iken “öl-” fiilinde, **-ür** geniş zaman ekinde bulunmaktadır.

Her gice o meh parladıp al bâde-i Kumla
Da’vet eder ‘uşşâkı dibi kırmızı mumla

(G./ 107)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “bâde-i Kumla, mumla, tutumla, yolumla, lokumla, yudumla, solumla, okumla, kolumla, gözümle, avımla” kelimelerinde kafiye olan **-um** seslerinin, “sol, ok, kol, göz, av” kelimelerine getirilen **-um** iyelik ekinde aynı manada tekrar etmesiyle, *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Zahm urmuş idi hançer-i Mirrîh-eseriyle
Kalmış o cerâhat dahı hâtırda yeriyle

(G./ 116)

matla beyitli gazelin kafiyeli olan “eseriyle, yeriyle, perîyle, eşk-i teriyle, derd-i seriyle, cigeriyle, şereriyle, i’câz eseriyle” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “perî, derd” kelimelerinde ortada aslî harf konumundadır. Yine kafiyeli kelimelerden “eser”in, aynı manada iki kez tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

Bûs-ı lebin değışmez isem n’ola kanda ben
Gördüm bu şeb o mîhda bir tatlı hande ben

(G./ 90)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “kanda, hande, nârvende, peşende, sende, çemende, bende, kemende, düzende, vatanda” kelimelerinde revî olan **-d** sesinin, “sen, çemen, ben, düzen, vatan” kelimelerinde **-da/-de** lakatif (bulunma) ekinde aynı manada tekrarlanmasıyla *îtâ-yı celî* yapılmıştır.

G./56'nın kafiyeli olan “**yay-ı**, huylâ-**yı**, gavg**a-yı**, sûr-nâ**y-ı**, imlâ-**yı**, sevdâ-**yı**, î**mâ-yı**, zîbâ-**yı**” kelimelerinde revî olan **-y** sesinin, görüldüğü gibi bazı kelimelerde ya-**yı** izâfet terkibi olarak aynı manada tekrar etmesi, *î**tâ-yı celi***’dir.

Bak ne çakır keyf-i nâz olmuş o çeşm-i bâdemi
Bilmezem sarhoş-ı dil mi mast-i bâde mi

(G./ 135)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “çeşm-i bâ**d**emi, mest-i bâ**d**e mi, zîbâ**d**a mı, âbâ**d**a mı, sahbâ**d**a mı, süd-i bâ**d**e mi” kelimelerinde revî olan **-d** sesinin, “zîbâ, sahbâ” kelimelerinde, **-da** lokatif (bulunma) ekinde yer alması ve yine “bâ**d**e” kelimesinin içki manasında üç kez tekrarlanması *î**tâ-yı celi***’dir.

Hatı geldikde o gül-rûya sarıldım yatdım
Düşünüp agladığım günleri güldüm yatdım

(G./ 82)

matla beyitli gazelin kafiye oluşturan “yat**d**ım, yat**d**ım, kat**d**ım, uslat**d**ım, ugrat**d**ım, anlat**d**ım, aldat**d**ım, tat**d**ım” kelimelerde revî olan **-t** sesinin, “ugra-, anla-” fiillerine gelen fiil yapım ekinde aynen tekrarı, *î**tâ-yı celi***’dir.

Kafiyenin kelmeye getirilen ekte ve kelime ortasında bulunmasına örnek olan kullanımlar, aşağıda verilmiştir.

G./65'de yer alan “işve-gerden, bî-semenden, gül-şekerden, heberden, sîmberden, la'l-i terden, tâzelerden, derd-i serden” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “tâze” kelimesine getirilen **-ler** çoğul ekinde bulunur.

G./28'de yer alan “hâk-i pâya, pâye, sâye, riyâya, mâsivâyâ, havâyâ, elâyâ, bî-vefâyâ” kafiyeli kelimelerde revî olan **-â** sesi, “pâye” ve “sâye” kelimelerinde ortada aslî harf durumundadır. **G./26**'da yer alan “yâra, yara, dildâra, çâre, agyâra, gaddâra, bâzâra, sitem-kâra” kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “çâre” kelimesinde ortada aslî harf konumundadır. **G./ 128**'in “perî, yeri, teri, eri, hançeri, deri, geri, berberi, müşteri, beri, serserî” kafiyeli kelimelerinde revî olan **-r** sesi, “perî, deri” kelimelerinde ortada bulunmaktadır. **G./36**'da yer alan “anberde, micmerde,

İskender'de, defterde, perde, dilberde" kafiyeli kelimelerde revî olan -r sesi, "perde" kelimesinde ortada aslî harf durumundadır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışmada yer alan on altı şairin gazellerindeki *kafiye*'lerin, yapı, köken, tür ve ses bakımından incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçların şairlere göre dağılımı genel olarak şu şekildedir: Ahmed-i Dâî'nin en fazla kullandığı kafiye türleri sırası ile, *mücerred kafiye*(104 toplam ve %35,1), *müreddef kafiye*(175 toplam ve %59,1), *müesses kafiye* (11 toplam ve %3,7) ve *mukayyed kafiye* (6 toplam ve %2)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre bu sıralama *zengin*, *tam* ve *yarım* kafiye şeklindedir. Tür ve köken bakımından incelenen kafiyeli kelimelerde en fazla, **Ar.-Far.** (129 toplam ve %43,6) birlikte kullanılan kelimelerle kafiye yapıldığı görülür. Bunu, oran bakımından **Ar.-Far.-T.** (49 toplam ve %16,6) birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazeller takip etmektedir. Arapça, Farsça dışında, şair, toplam 11 gazelinde tamamı **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturmuştur. Kafiyeli kelimeler, tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 144, **isim**'le kafiye yapılan gazel sayısının ise 128 olduğu görülür. Şair'in en fazla kullandığı kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (54 toplam, %18,2), **-â** (31 toplam, % 10,5) ve **-âr** (23 toplam, % 7,8) sesleridir.

Şeyhî'nin gazellerinde en fazla kullanılan kafiye türleri sırası ile, *müreddef kafiye* (119 toplam, % 58,9), *mücerred kafiye*(72 toplam, % 35,6), *müesses kafiye* (8 toplam, % 4) ve *mukayyed kafiye* (3 toplam, %1,5)'dir. Bu sıralama Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Kafiyeli kelimeler köken ve tür bakımından değerlendirildiğinde en fazla, **Ar.-Far.** (88 toplam, %43,1) birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulduğu görülür. Bunu oran bakımından sırası ile, **Arapça** (38 toplam, % 19,3) kelimelerle kafiye yapılan gazeller ve **Farsça** (22 toplam, % 10,9) kelimelerle kafiye oluşturulan gazeller takip etmektedir. Kafiyeli kelimeler, tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim**'le kafiye oluşturulan gazeller 99 toplam sayısı ile en fazla kullanım oranına sahiptir. Bunu 86 toplam sayısı ile **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazeller takip etmektedir. Gazellerde, en fazla kullandığı kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (46 toplam, %45), **-ar/-er**(22 toplam, % 10, 9) ve **-â**(15 toplam, % 7,5) sesleridir.

Ahmet Paşa'nın gazellerinde en fazla kullanılan kafiye türleri sırası ile, *müreddef kafiye* (226 toplam, % 64,4), *mücerred kafiye* (108 toplam, % 30, 8), *mukayyed kafiye* (9 toplam, %2,6) ve *müesses kafiye* (8 toplam, %2,3)'dir. Köken bakımından değerlendirildiğinde, en fazla **Ar.-Far.** (165 toplam, %47) birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulduğu görülür. Sadece **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazeller, 57 toplam sayısı ve % 16,2 ile ikinci sırada gelir. **Ar.-Far.-T.** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 45 toplam ve %12,8 ile üçüncü sırada gelir. Şairin, sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturduğu gazel sayısı 2'dir. Kafiye kelimeleri, tür bakımından incelendiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazeller **199** toplam sayısı ile kullanım oranı bakımından ilk sırada gelirken, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısı 137 ile ikinci olarak gelmektedir. En fazla kullandığı kafiye sesleri ise sırası ile, **-ân** (88 toplam, %25,1), **-â** (42 toplam, %12) ve **-âr** (41 toplam, %11,7) sesleridir.

Necâti'nin gazellerindeki kafiyelerin kullanım oranları, *müreddef kafiye* (338 toplam, % 59,7), *mücerred kafiye* (274 toplam, % 43,6), *mukayyed* (9 toplam, %1,6) ve *müesses kafiye* (7 toplam, %1,2) şeklinde sıralanmaktadır. Kullanılan kafiyelerin verilen sıralaması Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre, *zengin*, *tam* ve *yarım* kafiye şeklindedir. Kafiye kelimeleri, köken bakımından incelendiğinde, **Ar.-Far.** kelimelerle kafiye oluşturan gazel sayısı, 237 toplam ve %36,6 kullanım oranı ile ilk sırada gelir. **Ar.-Far.-T.** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazel sayısı 218 toplam ve %33,6 ile ikinci, **T.-Far.** Birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 62 toplam ve % 4,9 ile üçüncü sırada gelir. Sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 45 toplam ile % 4, 9 oranına sahiptir. Kafiye kelimeleri, tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 352 ile ilk sırada gelir. Sadece **isim** ile kafiye oluşturulan gazel sayısı 96, **isim-sıfat-fiil** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 41'dir. Sadece **fiil**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 21 olması ve **isim-fiil** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının da 28 olması, Necâti'nin kafiye oluştururken **Türkçe** kelimeleri ve buna bağlı olarak da **fiil**'i çok kullandığını gösterir. Gazelerde kafiye sesi olarak en fazla tercih edilen

sesler sırası ile, **-ân** (139 toplam ve %21,5), **-â** (62 toplam ve %9,6) ve **-âr** (52 toplam ve %8) sesleridir.

Mesîhî'nin gazellerindeki kafiyelerin kullanım oranları sırası ile, *mücerred kafiye* (144 toplam ve % 49, 8), *müreddef kafiye* (139 toplam ve %48, 1), *mukayyed kafiye* (4 toplam ve % 1,4) ve *müesses kafiye* (2 toplam ve % 0,7)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışı ile bu sıralama, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken bakımından, **Ar.-Far.** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazeller 95 toplam ve %32, 9 oranı ile ilk sırada gelir. **Ar.-Far.-T.** kelimelerle birlikte kafiye oluşturulan gazeller 45 toplam sayısı ve %15,2 oranı ile ikinci, **T.-Far.** kelimelerle birlikte kafiye yapılan gazel sayısı ise, 40 toplamı ve %13, 8 ile üçüncü sırada gelir. Kafiye oluşturmak için, **Türkçe** kelimelerin tercih edildiği gazel sayısı 26'dır. Tür bakımından incelendiğinde, sadece **isim** ile kafiye yapılan gazel sayısının 138, **isim-sıfat** birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısının 101, **isim-fiil** birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısının 23 ve sadece **fiil** ile kafiye yapılan gazel sayısının 12 olduğu görülür. Necâtî'de olduğu gibi Mesîhî de, kafiye oluştururken Türkçe kelimeleri ve buna bağlı olarak da fiil türünü fazla kullanmıştır. En fazla tercih edilen kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (41 toplam ve 14,2), **-â** (20 toplam ve % 6,9) ve **-âr** (17 toplam ve % 5,9) sesleridir.

Fuzûlî'nin kullandığı kafiyelerin kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (204 toplam ve %67,1), *mücerred kafiye* (84 toplam ve % 27,6), *müesses kafiye* (10 toplam ve %3,3) ve *mukayyed kafiye* (6 toplam ve %2)'dir. Aynı sıralama Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken bakımından, **Ar.-Far.** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturan gazel sayısı 162 toplam ve %53,3 oranıyla ilk sırada, **Ar.-Far.-T.** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 56 toplam ve % 18,2 oranı ile ikinci, sadece **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı ise, 46 toplam ve %15,1 oranı ile üçüncü sırada gelmektedir. Bunların dışında, **Türkçe** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı, 8'dir. Tür bakımından yapılan değerlendirmeye göre, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazeller 174 toplam sayısı ile ilk sırada gelirken, **isim** ile kafiye oluşturulan gazeller 110 toplam sayısı ile ikinci sırada gelir. Sadece **fiil** ile kafiye

oluşturulan gazel sayısı, 6'dır. En fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (66 toplam ve %21,7), **-âr** (35 toplam ve %11,5) ve **-â** (29 toplam ve 9,5) sesleridir.

Hayâlî'nin gazellerindeki kafiyeler kullanım oranlarına göre sırası ile, *müreddef kafiye* (389 toplam ve % 60), *mücerred kafiye* (229 toplam ve %35,5), *mukayyed kafiye* (19 toplam ve %2,9) ve *müesses kafiye* (11 toplam ve %1,7)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışı ile bu sıralama *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Kafiyeli kelimelerin kökenleri ve bunların dağılımı incelendiğinde, **Ar.-Far.** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 284 toplam ve % 43,8 ile birinci, **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazeller 119 toplamı ve %18,4 oranı ile ikinci, **T.-Far.** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı da 93 toplam ve %14,4 oranı ile üçüncü sırada gelmektedir. Kafiye oluşturmak için **Türkçe** kelimelerin tercih edildiği gazel sayısı ise, 15'tir. Tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 327, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak oluşturulan gazel sayısının ise, 269 olduğu görülür. En fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (106 toplam ve %16,4), **-â** (64 toplam ve 9,9) ve **-âr** (56 toplam ve %8,6) sesleridir.

Bâkî'nin gazellerindeki kafiyelerin kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (352 toplam ve %57,7), *mücerred kafiye* (215 toplam ve %39,2), *mukayyed kafiye* (14 toplam ve %2,6) ve *müesses kafiye* (3 toplam ve %0,5)'dir. Bu değerlendirme Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken ve tür bakımından yapılan değerlendirmeye göre, **Ar.-Far.** kelimelerin birlikte kullanıldığı kafiyeli gazel sayısı 265 toplam ve % 48,4 ile kullanım oranı bakımından ilk sırada, **Ar.-Far.-T.** kelimelerle birlikte kafiye oluşturulan gazel sayısı 84 toplamıyla ikinci, **Farsça** kelimelerle kafiye yapılan gazeller ise, 71 toplam ve % 13 oranı ile üçüncü sırada gelmektedir. Kafiye oluşturmak için **Türkçe** kelimelerin tercih edildiği gazel sayısı 14'tür. Kafiyeli kelimeleri, tür bakımından incelenen gazellerde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 339 toplamı ile en fazla kullanım oranına sahip olduğu görülür. Bunu, 148 toplam sayısı ile sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazeller takip eder. Şiirin tamamında **fiil** kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı

8'dir. Gazellerde en fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (72 toplam ve 13,1), **-â** (69 toplam ve 12,6) ve **-âr** (51 toplam ve 9,3)'dir.

Nev'î'nin gazellerindeki kafiyeler ve bunların kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (352 toplam ve %63,4), *mücerred kafiye* (169 toplam ve %30,5), *müesses kafiye* (24 toplam ve %4,3) ve *mukayyed kafiye* (10 toplam ve %1,8) şeklindedir. Köken ve tür bakımından, **Ar.-Far.** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazel sayısı 273 toplam ve %49,2 ile ilk sırada, **Ar.-Far.-T.** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 79 toplam ve % 14,2 oranı ile ikinci, **Farsça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 75 toplam ve %13,5 ile üçüncü sırada gelmektedir. İncelemede, sadece **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısının 11 olduğu görülür. Tür bakımından, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 317 ile en fazla kullanım oranına sahip iken, sadece **isim**'le kafiye yapılan gazel sayısı 184 ile ikinci olarak gelir. Kafiye oluşturmak için sadece **fiil**'in kullanıldığı gazel sayısı 7'dir. Kafiye oluşturulurken en fazla kullanılan sesler sırası ile, **-ân** (10 toplam ve %18), **-âr** (76 toplam ve %13,7) ve **-â** (59 toplam ve %10,6) sesleridir.

Taşlıcalı Yahyâ'nın gazellerindeki kafiyeler ve kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (278 toplam ve %54,2), *mücerred kafiye* (210 toplam ve %40,9), *müesses kafiye* (18 toplam ve %3,5) ve *mukayyed kafiye* (7 toplam ve %1,4)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre bu sıralama, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken olarak, **Ar.- Far.** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 224 toplam ve % 43, 7 oranı ile ilk sırada, **Ar.-Far.-T.** kelimelerin birlikte kullanıldı gazel sayısı 89 toplam ve %17,3 ile ikinci, **Arapça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı ise, 82 toplam ve %16 ile üçüncü sırada gelmektedir. Sadece **Türkçe** kelimeler kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı, 22'dir. Tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 251, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 195 ve **isim-fiil**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının da 19 olduğu görülür. Kafiye oluşturulurken sadece **fiil**'in kullanıldığı gazel sayısı, 18'dir. Şair'in, kafiye oluşturmak için **Türkçe** kelimeleri ve buna bağlı olarak da **fiil** türünü bazı şairlere oranla daha fazla kullandığı görülür. Gazellerde en fazla kullanılan kafiye sesleri

sırası ile, **-ân** (105 toplam ve %20,5), **-â** (74 toplam ve %14,4) ve **-âr** (34 toplam ve 6,6) sesleridir.

Nef'î'nin gazellerinde kullandığı kafiyeler ve oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (93 toplam ve %65), *mücerred kafiye* (45 toplam ve %31,5) ve *mukayyed kafiye* (5 toplam ve %3,5)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre kullanılan kafiyelerin sıralaması, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Kafiyeli kelimelerin köken ve kökenlerine göre kullanım oranları, **Ar-Far.** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 91 toplam ve %63,6, **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 21 toplam ve %14,7, **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 16 toplam ve %11,2 şeklinde sıralanmaktadır. Kelimeler tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 102, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının ise 27 olduğu görülür. Gazelerde kafiye oluşturan seslerden en fazla kullanılan ilk üç ses sırası ile, **-ân** (17 toplam ve %11,9), **-â** (15 toplam ve %10,5) ve **-âb** (14 toplam ve %9,8) sesleridir.

Nâilî'nin gazellerinde kafiye türleri ve kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (275 toplam ve %58,9), *mücerred kafiye* (101 toplam ve %25,8) ve *mukayyed kafiye* (14 toplam ve %3,6) şeklindedir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre sıralama, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken bakımından değerlendirildiğinde, **Ar.-Far.** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 234 toplam ve %60 oranı ile birinci, **Farsça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 90 toplam ve %23,1 ile ikinci, **Arapça** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 46 toplam ve %11,8 ile üçüncü sırada gelmektedir. Şair'in, tamamı **Türkçe**'den oluşan kelimelerle kafiye oluşturmaması ve **Ar.-Far.-T.** birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazel sayısının da toplam 5 olması, kafiye oluşturmak için Türkçe'yi hemen hemen hiç kullanmadığını gösterir. Tür bakımından, **isim-sıfat** birlikte kullanılan kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısının 206, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 164 olduğu görülür. Kafiye oluşturmak için sadece **sıfat**'ın tercih edildiği gazel sayısı 7'dir. En fazla kullanılan kafiye seslerinden ilk üç ses sırası ile, **-ân** (42 toplam ve %10,8), **-âr** (26 toplam ve %6,7) ve **-âh** (24 toplam ve %6,2)'dir.

Nâbi'nin gazellerinde kullanılan kafiyeler ve bunların oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (525 toplam ve %58,9), *mücerred kafiye* (31 toplam ve %34,8), *müesses kafiye* (39 toplam ve % 4,4) ve *mukayyed kafiye* (18 toplam ve %2)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre sıralama, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken olarak, **Ar.-Far.** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısı 573 toplam ve % 64,2, **Farsça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 158 toplam ve %17,7, **Arapça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 136 toplam ve % 15,2 oranları ile ilk üç sırada gelir. Kafiye oluşturmak için sadece **Türkçe** kelimelerin kullanıldığı gazel sayısı 4'tür. Şair'in, 892 toplam gazelinin sadece 4'ünde tamamı Türkçe olan kelimelerle kafiye oluşturması, kafiye oluştururken Türkçe'yi yok denecek kadar az kullandığını gösterir. Tür bakımında değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 688, sadece **isim**'le kafiye yapılan gazel sayısının 162 olduğu görülür. Gazelerde en fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-ân** (81), **-âr** (78) ve **-â** (65) sesleridir.

Nedîm'in gazellerinde kullanılan kafiye türlerinin kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (120 toplam ve %72,3), *mücerred kafiye* (38 toplam ve % 22, 9), *mukayyed kafiye* (7 toplam ve % 4,2) ve *müesses kafiye* (1)'dir. Yapılan sıralama Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Kafiyeli kelimeler, köken bakımından değerlendirildiğinde, **Ar.-Far** birlikte kullanılan gazel sayısı 98 toplam ve %59, **Farsça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 31 toplam ve %18,7, **Ar.-Far.-T.** kelimelerle kafiye oluşturulan gazel sayısı 31 toplam ve %18,7 oranlarına sahiptir. Tür olarak, **isim-sıfat** birlikte kullanılan gazel sayısının 101, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının ise 51 olduğu görülmektedir. En fazla kullanılan kafiye sesleri ise sırası ile, **-ân** (30), **-âr** (12), ve **-âb** (11)'dir.

Şeyh Gâlib'in kullandığı kafiyelerin kullanım oranları sırası ile, *müreddef kafiye* (200 toplam ve %59,5), *mücerred kafiye* 125 toplam ve %37,2) ve *mukayyed kafiye* (11 toplam ve %3,3)'dir. Yeni Edebiyat Dönemi anlayışı ile bu sıralama, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken olarak, **Ar.-Far.** kelimelerin birlikte kullanılmasıyla kafiye oluşturulan gazeller 208 toplam ve % 61,9 ile en fazla

kullanım oranına sahiptir. **Farsça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 45 toplam ve %13,4 ile ikinci, **Arapça** kelimelerle kafiye yapılan gazel sayısı 30 toplam ve % 8,9 ile üçüncü sırada gelmektedir. Kafiye oluşturmak için sadece **Türkçe** kelimelerin kullanıldığı gazel sayısı 13'tür. Köken olarak yapılan değerlendirme doğrultusunda şair'in, kafiye oluşturmak için **Türkçe**'yi bazı şairlere oranla daha fazla kullandığı görülür. Kafiyeli kelimeler, tür bakımından değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 189, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 107 olduğu görülür. Kafiye oluşturulurken sadece **fiil**'in kullanıldığı gazel sayısı ise, 11'dir. Kafiye seslerinden en fazla kullanılan ilk üç ses sırası ile, **-ân** (45), **-â** (34) ve **-âr** (30) sesleridir.

Enderunlu Vâsıf'ın gazellerinde kullandığı kafiyeler oranlarına göre, *mücerred kafiye* (79 toplam ve %56,4) ve *müreddef kafiye* (51 toplam ve %36,4) ilk iki sırada gelirken, aynı oranlara sahip olan *mukayyed* (5 toplam ve %3,6) ve *müesses* (5 toplam ve %3,6) *kafiye* üçüncü olarak gelir. Verilen sıralama, Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre, *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklindedir. Köken olarak değerlendirildiğinde, **Ar.-Far.** birlikte kullanılan gazel sayısı 44 toplam ve %31,4, **Ar.-Far.-T.** birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazel sayısı 24 toplam ve % 17,1, **T.-Far.** birlikte kullanılarak kafiye yapılan gazel sayısı 21 toplam ve % 15 oranlarına sahiptirler. Tür olarak değerlendirildiğinde, **isim-sıfat** birlikte kullanılarak kafiye oluşturulan gazel sayısının 72, sadece **isim**'le kafiye oluşturulan gazel sayısının 41 olduğu görülmektedir. Kafiye oluşturmak için sadece **fiil**'in kullanıldığı gazel sayısı 7'dir. En fazla kullanılan kafiye sesleri sırası ile, **-âr** (15), **-ân** (12) ve **-â** (9) sesleridir.

SONUÇ

Kafiye, *mısra sonlarında tekrar eden ses benzerliği*, olarak açıklanmış ve bu benzerliğe *tekrar eden seslerin anlamlarının farklı*, olması şartı konmuştur. Geçmişten bugüne kadar tanım olarak pek fazla değişmeyen *kafiye*'nin, Klâsik Dönemde harf ve hareke yönü üzerinde durularak, *kafiye*'yi oluşturan her bir harf ve harekeye çeşitli isimler verilmiş ve bunların kaideleri önemle belirtilmiştir. Kafiye kurallarının ihlâlinden kaynaklanan bazı durumlar ise, kusur olarak kabul edilmiş ve bunlara da çeşitli adlar verilmiştir.

Kafiye'nin kullanımı Yeni Edebiyat Döneminde keyfi olmasına karşın, Klâsik Dönemde “Vezinli ve kafiyeli söz” şeklinde ifade edilen şiir tanımından da anlaşıldığı üzere, klâsik şiirin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. *Kafiye*, söz konusu dönemde, sadece klâsik şiirdeki yeri ile değil, klâsik edebiyatın nazım türlerini belirlenmesi rolü ile de oldukça önemli bir yere sahiptir.

Klâsik Dönemde, şiirin gereklerinden biri olduğu için zorunlu olarak kullanılan *kafiye*, “belirli aralıklarla ortaya çıkan ses tekrarları” olması özelliğiyle klâsik şiirin musiki ve ahenk yönünü oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Klâsik şiirde, kafiye olarak sadece mısra sonunda değil, mısra ortalarında da sıklıkla görülen kelime ve ses tekrarlarının oluşturduğu ahenk, *kafiye* ile sabit hale getirilmiş ve şiirin musiki tarafı, kafiye kullanma zorunluluğu ile en baştan belirlenmiştir.

Klâsik Dönemde *kafiye*, yapı bakımından tasnif edilirken kafiyeli kelimedede bulunan kafiye harfleri dikkate alınmıştır. Toplam dokuz olan kafiye harflerinden dördü asıl kafiye harfi kabul edilen *revi*'den önce, diğer dördü ise *revi*'den sonra gelmektedir. *Revi*'den sonra gelen kafiye harfleri edebiyatçılar tarafından fikir birliği ile *redife* dâhil edildiği için *kafiye*, *revi*'den önce gelen dört harfe göre sınıflandırılmıştır. Bunlardan, *revi* dışındaki kafiye harflerinin, kafiyeli kelimedede bulunma zorunluluğu olmamakla birlikte, bulunması durumunda da kafiye gruplarından ilgili olana dâhil olmaktadır. Buna göre, kafiyeli kelimedede kafiye harflerinden sadece *revi*'nin bulunduğu kafiye *mücerred*, *revi* ile birlikte *ridf* harfinin bulunduğu kafiye *müreddef*, *revi* ile birlikte *te'sîs* harfinin bulunduğu kafiye *müesses* ve yine *revi* ile birlikte *kayd* harfinin bulunduğu kafiye de *mukayyed kafiye* olarak

adlandırılmıştır. Kafiye sınıflandırmasını belirleyen kafiye harflerinin kullanımı -kafiye harflerinin uzunluk ve kısalık durumuna göre- bugün, kafiyeli kelimedeki ses benzerliklerinin sayısına göre *yarım*, *tam* ve *zengin* kafiye olarak adlandırılan sınıflandırmayı da belirlemektedir.

Toplam on altı şairin gazellerde yer alan kafiyeli kelimelerin klâsik ve yeni edebiyat dönemlerinde hakim olan *kafiye* bilgileri doğrultusunda incelenmesiyle, klâsik şiirin kafiye yapısı ile ilgili şu sonuçlara varılabilir:

1- Klâsik şiirde, çalışmanın sonunda yer alan Genel Tablo-1’de de görüldüğü gibi, en fazla kullanılan kafiye şekli *müreddef kafiye*’dir. *Müreddef kafiye* ile birlikte *mukayyed* ve *müesses* kafiyelerin de, kafiye oluşturma şekli ve kullanım oranları dikkate alındığında bu kafiyelere karşılık gelen *zengin kafiye*’nin, klâsik şiirde en fazla kullanılan kafiye şekli olduğu görülür. Çünkü, *revi* harfi ile birlikte *revi*’den önce gelen ve *ridf* adı verilen uzun **-â**, **-û** ve **-î** sesleriyle oluşturulan *müreddef kafiye*, bir ünsüz (*revi*) ve bir uzun ünlü (**-â**, **-û**, **-î**) ile yapılan *zengin kafiye*’ye karşılık gelmektedir. Meselâ, **nisâr**, **nigâr**; **azâb**, **gûlâb**; **dîn**, **sîmîn** vs. gibi kelimelerde son ses olan **-r**, **-b** ve **-n**’ler *revi*, *revi*den önceki **-î/-â** sesleri ise *ridf*’dir. Bunun yanında, *kayd* harfinin bulunduğu *mukayyed kafiye* de *revi* ile birlikte ikiden fazla ses benzerliği ile yapıldığı için, *zengin kafiye*’ye karşılık gelir. Meselâ; **çeng**, **teng**, **reng** vs. gibi kelimelerde son ses olan **-g** harfi *revi*, *revi*’den önceki **-n** harfi ise, *kayd*’dir. Müreddef ve mukayyed kafiyelerin dışında, müesses kafiye de -her ne kadar *te’sîs* harfinden sonra gelen *dahîl* harfinin aynı olma zorunluluğu olmasa da klâsik şiirde genellikle *te’sîs* harfinden sonra *revi*’ye kadar aynı sesler tekrarlandığından- ikiden fazla ses benzerliğine dayandığı için *zengin kafiye*’ye dâhil olmuştur. Meselâ, **âyet**, **velâyet**, **hidâyet** vs. gibi kelimelerde **-t** harfleri *revi*, **-y** harfleri *dahîl* ve **-â** harfleri de *te’sîs*’dir. Verilen *müesses kafiye* örneği ikiden fazla ses benzerliğine dayandığı için *zengin kafiye*’dir.

Uzun ünlü veya bir ünlü-bir ünsüz ses benzerliğinden oluşan *tam kafiye* ise, klâsik şiirde kullanım bakımından ikinci olarak gelir. Çünkü, kafiyeli kelimedeki bulunmak zorunda olan *revi* harfi ile birlikte *revi*’den önceki harfin hareketinin aynı olma zorunluluğu *tam kafiye*’nin kullanım oranını artmıştır. Meselâ, **aşinâ**, **nümâ**,

devâ vs. gibi, –â sesi *revi* olan kelimelerde kafiye, uzun ünlü ile yapıldığından, *tam kafiye* kabul edilmektedir. Yine; **nem**, **hurrem**; **el**, **gazel**, **ezel**; **çemen**, **beden** vs. gibi, sadece *revi* harfi ile yapılan kafiyelerde *revi*'den önceki harfin harekesi aynı olduğundan, *mücerred kafiye* olarak adlandırılan bu kafiyeler, bir ünlü-bir ünsüz harf benzerliği ile yapıldığı için, *tam kafiye* 'dir.

Mücerred kafiye, kafiye oluşturma şekli bakımından hem *tam kafiye*'ye hem de klâsik şiirde kullanım oranı bakımından üçüncü sırada gelen ve bir tek ünsüz benzerliği ile yapılan *yarım kafiye*'ye karşılık gelmektedir. Çünkü mücerred kafiye'de, *revi*'den önceki harfin harekelerinin aynı olması zorunluluğuna rağmen, fetha'nın karşılığı olan **-a/-e** seslerinin; zamme'nin karşılığı olan **-u/-ü/-o/-ö** seslerinin ve kesre'nin karşılığı olan **-ı/-i** seslerinin, Lâtin alfabesinin kabulünden sonra farklı harflerle gösterilmesi, sadece *revi* harfi ile yapılan *mücerred kafiyeler*'in bir kısmının *yarım kafiye*'ye dâhil olmasına neden olmuştur. Meselâ, **ciger**, **nazar**, **haber**, **muhtasar** kelimelerinde, *revi* olan **-r** sesinden önceki harfin harekelerinde görülen **-a/-e** sesleri fetha olduğu için, klâsik şiir kafiye anlayışına uygundur. Yeni Edebiyat Dönemi kafiye anlayışına göre ise, örnekte verilen kafiye şekli, bir tek ünsüz benzerliğine dayandığı için *yarım kafiye*'ye dâhil olmaktadır. Yine; **çemen**, **vatan**, **mahrem**, **gam** vs. kafiyelerinde de aynı durum söz konusudur.

Tercih edilen kafiye şekillerinin, kullanım oranı bakımından sırası ile *zengin*, *tam* ve *yarım kafiye* şeklinde olması, klâsik şiirde kafiye oluşturulurken tekrar eden seslerin birden fazla olmasına dikkat edildiğini göstermektedir. Bu da klâsik şiirin üzerinde durulan, ses tekrarları yönünü desteklemektedir.

2- Şairlerin kafiye oluşturmak için kullandıkları kelimeler köken bakımından incelendiğinde, **Arapça** ve **Farsça** kelimelerle daha fazla kafiye oluşturulduğu görülür. Bunların dışında, **Türkçe** kelimelerle kafiye oluşturma konusunda, özellikle Necâtî, Mesîhi, Taşlıcalı Yahyâ ve Şeyh Gâlib'in gösterdiği hassasiyet dikkat çektiği gibi, Nâbi ve Nâilî'nin de bu konuda hiçbir endişe taşımadıkları görülür.

3- Kafiye kelime tür bakımından incelenmesi sonucunda, kafiye oluşturulurken en fazla **isim** ve **sıfat**'ın kullanıldığı görülür. Bu kelime türleri kafiye oluşturmak için ayrı ayrı kullanıldığı gibi birlikte de kullanılmıştır. Bunun yanında,

kafiye oluşturmak için **isim**, **fiil**, **sıfat**, **zarf** ve **zamir**'in birlikte kullanıldığı gazellerin mevcudiyeti, bugüne kadar klâsik şiirle ilgili yaygın olan, “Klâsik şiirde kafiye oluşturulurken aynı kelime türleri ile kafiye yapılmıştır.” fikrinin geçerli olmadığını göstermektedir. Meselâ, Hayâlî'nin 248. gazelinde yer alan “rakam (**isim**), kalem(isim), gidem (**fiil**), âlem (isim), dem (isim), hem (**zarf**), dedem (isim)” kafiyeli kelimelerinde ve Necâtî'nin 136. gazelinde yer alan “pervâne (**isim**), yâ ne (**edat**), dîvâne (**sıfat**), mestâne (**zarf**), uslana (**fiil**), sultâna (sıfat), yârâna (isim), ridâne (sıfat)” kafiyeli kelimelerinde, kafiye oluşturmak için farklı kelime türlerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

4- Kullanılan kafiye seslerinin, şairlere, yüzyıllara ve genel kullanım oranlarına göre oluşturulan Genel Tablo-2'de ve kafiye seslerinin genel olarak kullanım yüzdelerini gösteren Genel Tablo-3'te görüldüğü gibi, incelenen 6431 gazelin 1054'ünde (%16.5) **-ân/-an**, 622'sinde (%9.6) **-â**, 571'inde (%8.9) de **-âr** sesleri ile kafiye yapılmıştır. Kullanım oranı bakımından **-ân** ve **-âr** sesleri ile yapılan kafiyelerin fazla olması, bu seslerin, Farsça'da **-ân** ve **-âr** eki şeklinde kelime sonlarında bulunmasıyla alâkalıdır. Farsça'da **-ân** eki, hem çoğul eki olarak (merdân vs.) hem sıfat yapma eki (suzân, handân vs.) olarak hem de yer ve zaman eki (gülîstân, sitân vs.) olarak kullanılmaktadır. Yine, Farsça'da **-âr** eki, ism-i mastar, ism-i mekan ve sıfat (reftâr, didâr, lâlezâr, gülîzâr vs.) yapma ekidir. Kafiye sesi olarak kullanım oranları fazla olan **-âr** ve **-ân** seslerin bulunduğu kelimeler, klâsik şiirin temel kelime hazinesinde sınırlı olduğundan kafiye sesleri çoğunlukla aynı kelimelerle tekrar etmektedir.

Kafiye ve kullanımı üzerinde pek çok kaidenin bulunması ve bazı kullanım hatalarının kusur olarak görülmesi, *kafiye*'ye söz konusu dönemde verilen önemin göstergesidir. Klâsik Dönemde kafiye kullanımına verilen öneme rağmen, şairlerin, gazellerinde farklı oranlarda *îtâ*, *ikvâ*, *ikfâ* ve *senâd* olarak adlandırılan kafiye kusurları görülür. Şairlerin gazellerinde en fazla görülen kafiye kusurlarından *îtâ-yı celî* (tekrarı çok açık olan *îtâ*), özellikle aynı manada tekrar eden eklerle yapılmıştır. Meselâ, Enderunlu Vâsîf'ın 107. gazelinde yer alan “kumla, mumla, tutumla, yolumla, lokumla, yudumla, solumla, okumla, kolumla, gözümle, avımla” kafiyeli kelimelerinde görüldüğü gibi *revi* harfi olan **-m** sesi, “yol, sol, ok, kol, göz, av”

kelimelerine getirilen iyelik ekinde, aynı manada tekrar etmektedir. Farsça kelimelerin sonlarına gelen **-ân** eki ile yapılan, **rindân**, **yarân**, **hubân** vs. kelimelerinde de aynı durum görülmektedir. Gazelerde oran olarak en fazla görülen **-ân** kafiyesinin ek olarak kullanımı, bazı kaynaklarda *şâygan kafiye* olarak açıklanmış, fakat; şiirde birden fazla yapılmaması gerektiği de vurgulanmıştır.

Klâsik Dönemde, kafiye ve kullanımı üzerinde önemle durulmasına rağmen incelenen gazelerde kafiye kusuru olarak adlandırılan kullanımların fazla olması, ya şairlerin divan tertip ederken her harfle kafiye oluşturma endişesi taşımalarından dolayı mazur görülmekte veya *kafiye*'nin, teorikteki öneminin pratikte uygulanmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, şairler, kafiye oluştururken hata olarak görülen kullanımları, seslerin tekrarını sağlamak amacıyla uygulamaktan çekinmemişlerdir.

Klâsik şiirin zorunluluklardan olan, kafiye'nin uygulanmasında şairlerin kendilerine bazı kolaylıklar sağladığı, asıl kafiye harfi olan *revi*'nin, kafiye kelimeye dört ihtimalli bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu ihtimallere göre *revi*, kafiye kelimenin ortasında veya kelimeye getirilen ekte bulunabilmektedir. Meselâ, Şeyh Gâlîb'in 100. gazelinde yer alan “kafeslenir, beslenir, feslenir, seslenir, heveslenir, -reslenir” kafiye kelimelerinde *revi* olan **-s** sesi, “besle-” fiilinde kelime ortasında bulunmaktadır. Yine, Necâtî'nin 526. gazelinde yer alan “bülbüllere, bere, ahmere, sükkere, sâgara, deftere” kafiye kelimelerde *revi* harfi olan **-r** sesi, “bülbül” kelimesine getirilen **-ler** çoğul ekinde, sonda aslî harf konumundadır. Örneklerde de görüldüğü gibi, ekteki veya kelime ortasındaki harflerle kafiye oluşturulması, Klâsik Dönem kafiye anlayışında sakıncalı görülmemiş ve bu durum, *revi*'nin kullanım ihtimalleri olarak açıklanmıştır. *Kafiye*'nin uygulamasında, *revi* ve *revi*'den önceki harfin hareke farklılıklarının kusur olarak görülmesi, tekrar eden kafiye seslerinin aynı olmasına verilen dikkatten kaynaklanmakta ve belirtildiği gibi kafiye, ekte dahi yapılsa, tekrar eden sesler aynı olduğu için, yapılmasında sakınca görülmemiştir. Kafiye'nin, kelimeye getirilen ekte yapılması anlamına gelen *revi*'nin kelimenin sonunda aslî harf konumunda olması, asıl kafiye harfi kabul edilen *revi* ile

ilgili V. Tebrîzî'nin belirttiği, *revi* harfi kelimenin aslında bulunmalı,¹⁴⁸ anlayışı ile ters düşmektedir. Fakat, *revi* ile ilgili kaynaklardan sadece Muallim Nâci ve Tahirü'l Mevlevî, *revi*'nin kelime sonunda ve ortasında asıl kafiye harfi olarak bulunabileceği ihtimallerini belirtmiştir. Bu da göstermektedir ki şairler, kafiye oluşturma konusunda zamanla kendilerine kolaylık sağlamışlardır. *Kafiye-i ma'mûl*'de görülen, birinci kelimenin sonundaki harfle ikinci kelimenin başındaki harfin kafiye oluşturma durumu da, kafiye oluşturmak için getirilen kolaylıklardan sayılabilir. Çünkü, kafiyenin “kelimenin sonunda yapılması” gerekliliği, *kafiye-i ma'mûl* olarak adlandırılan kafiye kullanımlarında, göz önünde bulundurulmamıştır. Meselâ, “revâ mıdır, bayrâmıdır” kelimeleri ile kafiye oluşturulurken, “revâ” kelimesine gelen **-mı** soru ekinin başındaki **-m** sesi *revî*, **-â** harfi ise *ridf* kabul edilmesi durumuna *kafiye-i ma'mûl* adı verilerek, kafiye oluşturma konusunda kolaylık sağlanmıştır.

Kafiyeli kelimelerin incelenmesiyle, klâsik şiirin *kafiye* özellikleriyle ilgili olarak, kafiye oluşturulurken sadece “göz kafiyesi” anlayışıyla hareket edilmediği ve *kafiye*'nin *ses* yönü üzerinde de durulduğu, klâsik şiirde hem “göz kafiyesi” hem de “kulak kafiyesi” anlayışlarına uygun farklı kullanımların bulunmasından anlaşılmaktadır. Meselâ, Bâkî'nin 266. gazelinde yer alan “yolun, İstanbulun, pûlun, kolun, tûlun, gûlun” kafiyeli kelimelerindeki **-o/-û** seslerinin, okunuşlarının farklı olmasına karşın, her iki sesin aynı harfle (vav) gösterilmesi, “göz kafiyesi” anlayışına uygundur. Yine, Nedîm'in 111. gazelinde kafiye oluşturan “câvîd, ıyd, nâhîd, ümmîd, Cemşîd, ıyd” kelimelerinde, *ridf* harfi olan **-î** (ع) sesi ile “ıyd” kelimesindeki **-y** sesinin, yazılışları aynı, okunuşları farklı olan **ye** (ع) harfi ile yazılması, “göz kafiyesi” anlayışını desteklemektedir. Klasik şiir kafiye anlayışının göze hitap eden tarafının yanında, kulağa hitap eden *ses* yönüne ilişkin kullanım ve açıklamalar da mevcuttur. Kafiye kusuru olarak adlandırılan *ikvâ*'nın açıklaması ve *müesses kafiye* şekli, klâsik şiirde kullanılan kafiyenin *ses* yönüyle ilgilidir. Çünkü, *revi*'den önceki harfin harekesinin yazılmamasına rağmen, farklı olması durumunda kafiye kusuru kabul edilmesi, aynı seslerin tekrarının –kulak için- sağlanması amacından kaynaklanmaktadır. Kafiye kusurlarından *ikvâ* ile ilgili getirilen, *revi*'den önce gelen harfin harekesinin farklı olması durumunda *revi*'nin harekeli olması şartı,

¹⁴⁸ Vahîdü't-Tebrîzî, *Terceme-i Arûz*, Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî, v. 30a.

hareke farklılığından kaynaklanan ses farklılığının redifle giderilmesi düşüncesiyle yapılmış olabilir. Meselâ, Ahmed-i Dâî'nin 299. gazelinde kafiyeli olan “teri, güheri, seferi, suveri, yiri, şekeri” kelimelerinde revî olan –r sesinden önce gelen harekenin “yir” kelimesinde, diğer kafiyeli kelimelerden farklı olarak kesre olması *ikvâ* sayılmalı iken, *revî* harekeli olduğu için *ikvâ* sayılmamaktadır. Harekenin yazılmamasına rağmen, farklı olması durumunda kusur kabul edilmesi aynı seslerin tekrarının kulak için gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Verilen örnekteki kafiyeli kelimelerde *revî*'den önceki harfin fetha –a/-e olan harekelerinin, “yir” kelimesinde –i (kesre) olmasından kaynaklanan ses bozukluğu, *revî*'nin harekesiyle yani, redifle kapatılmaktadır. *Müesses kafiye* anlayışının da, kafiyenin kulağa hitap eden ses yönüyle alakalı olduğu düşünülebilir. Çünkü, *te'sîs* denen kafiye harfinin bulunduğu kelime matla beyitte ise şiirin sonuna değin *te'sîs* harfinin bulunduğu kelimelerle kafiye yapılmalı zorunluluğu ile birlikte, *te'sîs* ile *revî* arasında bulunan *dahîl* harfinin aynı olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu durumda *te'sîs*, kelime sonunda tekrar eden kafiye harfi olarak değil, kelime ortasında tekrar eden ses olarak şiirde bulunur. Meselâ, Ahmed-i Dâî'nin 318. gazelinde kafiyeli olan “kıyâmet, inâyet, vilâyet, şikâyet, cerâhat, icâbet, âyet, nihâyet” kelimelerde, –â harfi *te'sîs*, –t harfi *revî* ve *revî* ile *te'sîs* arasındaki farklı olan harfler de *dahîl*'dir. Görüldüğü gibi, *dahîl* harfinin aynı olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Kafiye'nin, “kelimenin sonundaki ses benzerliği” anlayışına dahi uymayan bir harfin, yani *te'sîs* harfinin, Klâsik Dönem'de kafiye harfi olarak kabul edilmesi ve matla beyitte olduğu vakit şiirin sonuna kadar olması zorunluluğu, bu harfin kulakta bıraktığı *ses*'in devamlılığını sağlamayı amaçlamaktadır.

Netice olarak söylenebilir ki, klâsik şiirde kullanımı zorunlu olan kafiye, tekrar eden seslerin sürekliliğini sağlayarak klâsik şiirin ahenk ve musikisini oluşturmakla birlikte, kolayca ezberlenmesini de sağlamış ve bunları yaparken göze ve kulağa aynı anda hitap etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Açık, Nilgün, Fatin'da Kafiye Dikkati, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, S. 467, Yıl XL, Mart 2002.
- Ahmed Cevdet Paşa. **Belâgat-ı Osmaniye**, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Akkuş, Metin, **Nefî Dîvânı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Aksan, Doğan, **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, Ankara: Engin Yayınları, 1995.
- Akün, Ömer Faruk, Divan Edebiyatı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.9.
- Akyüz, Kenan –Beken, Süheyl.-Yüksel, Sedit.-Cunbur, Müjgan, **Fuzûlî Dîvânı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ali b. Hüsameddin el- Amâsî, **Risaletün fi-Fünûni's-Şiir ve'l-kafiye**, Mısır Milli Kütüphanesi, Timur Bölümü No:261: v. 201-207.
- Andrews, Walter G., **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı**, (Çev.: Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Bilgegil, Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- Bilkan, Ali Fuat, **Nâbî Dîvânı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.
- Birinci, Necat, **Edebiyat Üzerine İncelemeler**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Cemâleddin, Ali, **Arûz-ı Türkî**, Millet Kütüphanesi- Edebiyat Kısmı, No: 307.
- Çavuşoğlu, Mehmed, **Yahyâ Bey Divanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997.
- Durmuş, İsmail- Öztürk, Mürsel – Pala, İskender, Kafiye, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24.
- Eliot, T.S., **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, (Çev.: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

- GIBB, E.J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi I-II**, (Çev.:Ali Çavuşoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Gürel, Rahşan, **Enderunlu Vâsıf Divanı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Horata, Osman, Ses, Anlam Bütünlüğü ve Gazel-i Tecnisler, **Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Bölümü Dergisi** S.1, 1998.
- İpekten, Haluk, **Nâilî Dîvânı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İsen, Mustafa- Kurnaz, Cemal, **Şeyhî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İsen, Mustafa. **Latîfî Tezkiresi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1000 Temel Eser Dizisi, 1990.
- İsen, Mustafa, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Kafiye, **Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi**, C. 5.
- Kalkışım, Muhsin, **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Karaismailoğlu, Adnan, **Klâsik Dönem Şiir İncelemeleri**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Keçecizâde İzzet Molla, **Bahar- Efkâr**, Bulak 1255.
- Kemal, Yahya, Dergahtan Bu Yana Kafiye, **Şadırvan Dergisi**, C. I, S. 25, (1949).
- Kortantamer, Tunca, **Eski Türk Edebiyatı Makaleler**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Köprülü, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.
- Küçük, Sabahattin. **Bâkî Dîvânı** Tenkitli Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.
- Latîfî Tezkiresi**, İst. 1314.
- Levent, Agah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi** C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Macit, Muhsin, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Macit, Muhsin, **Nedîm Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Mengi, Mine, **Mesîhî Dîvânı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını- Sayı: 80 Divanlar Dizisi: 1, 1995.

- Muhyiddi (Mukyî) La'l Muhammal b. Fethullah b. Ebi Talih el-Gülşenî Ma'rufun be Mukyî el-Mesrî. **Risâletün fi -kafiye**. Mısır Milli Kütüphanesi, Timur Bölümü No:261: v. 286-295.
- Nâci, Muallim, **Istılâhât-ı Edebiye**. (Haz.:Yekta Saraç), İstanbul: Risale Yayınları, 1996.
- Okay, Orhan, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Özmen, Mehmet, **Ahmed-i Dâî Divanı**, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2001.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Rif'at, Mehmed, **Mecâmü'l- Edeb**, İstanbul: Der-saadet Matbaası, Bâb-ı Âli, 1358.
- Sâmi, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999.
- Saraç, M.A. Yekta - Mustafa Çiçekler, Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXVII (1998): 445.
- Saraç, Yekta, **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2000.
- Seydi, Ali, **Seci ve Kafiye Lügati**, İstanbul: 1323.
- Tahirü'l- Mevlevî, **Edebiyat Lügati**, (Haz.: Kemal Edip Küçükoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1995.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Tarlan, Ali Nihat, **Necatî Beg Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963.
- Tarlan, Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966.
- Tarlan, Ali Nihat, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.
- Tarlan, Ali Nihat, **Hayâlî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Taşköprülü-Zâde, **Mevzuatü'l-ULûm**, (Haz.: Mümin Çevik), İstanbul: 1975.
- Timurtaş, Faruk K., **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Tolasa, Harun, 18. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü– Müstakimzâde'nin İstılahâtü'ş-Şi'rîye'si-, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXIV-XXV: 1986.

Tulum, Mertol – Tanyeri, Ali, **Nev'î Dîvânı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.

Üzgör, Tahir, **Türkçe Divan Dîbâceleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi, 1990.

Vahîdü't-Tebrîzî, **Terceme-i Arûz**, (Müt.: Salâhî Abdullah Uşşâkî), Süleymaniye Kütüphanesi- H. Paşa 433.

Warren-R.,A-Wellek, **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çev.: Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1983.

Şairler	Mücerred Kafiye		Müreddef Kafiye		Mukayyed Kafiye		Müesses Kafiye	
	Top.	%	Top.	%	Top.	%	Top.	%
Ahmed-i Dâî	104	35,1	175	59,1	6	2,0	11	3,7
Şeyhî	72	35,6	119	58,9	3	1,5	8	4,0
Ahmet Paşa	108	30,8	226	64,4	9	2,6	8	2,3
Necâti	274	43,6	338	59,7	9	1,6	7	1,2
Mesîhî	144	49,8	139	48,1	4	1,4	2	0,7
Fuzulî	84	27,6	204	67,1	6	2,0	10	3,3
Hayâlî	229	35,5	389	60,0	19	2,9	11	1,7
Bâki	215	39,2	352	57,7	14	2,6	3	0,5
Nev'î	169	30,5	352	63,4	10	1,8	24	4,3
Taşlıçalı Yahyâ	210	40,9	278	54,2	7	1,4	18	3,5
Nef'î	45	31,5	93	65,0	5	3,5		
Nâilî	101	25,8	275	58,9	14	3,6		
Nâbî	31	34,8	525	58,9	18	2,0	39	4,4
Nedîm	38	22,9	120	72,3	7	4,2	1	
Şeyh Gâlib	125	37,2	200	59,5	11	3,3		
Enderunlu Vâsîf	79	56,4	51	36,4	5	3,6	5	3,6
Genel Toplam	2028	32,9	3836	62,3	147	2,4	147	2,4

Genel Tablo-1

Yukarıda verilen Genel Tablo-1, çalışmada yer alan bütün şairlerin kullandıkları kafiye şekillerini ve bu kafiye şekillerinin dağılımını göstermektedir.

